

Het nieuwe boek van Sal Santen werkt het thema uit, waartoe hij in 'Sneevliet, rebel' (1971) al een aanloop nam: zijn ervaringen met de Vierde Internationale. Santen maakte daar in 1974 geen deel meer van uit. Na een reeks van teleurstellingen en conflicten nam hij in 1967 afscheid van de 'compañeros' met wie hij zo veel jaren had gestreden voor en gehoopt had op een nieuwe wereldrevolutie. Santens kroniek over zijn aandeel in de revolterende activiteiten van de Vierde Internationale in Latijns-Amerika en de Algerijnse bevrijdingsoorlog is het ont-hullende, onopgesmukte relaas van een zeer moeilijke taak in een be-trekkelijk kleine beweging. In Nederland komt Santen in contact met de Algerijnse nationalist en raakt hij betrokken bij het namaken van 'Franse staatspapieren', hetgeen leidt tot het geruchtmakende proces in 1961. In zijn uitvoerige inleiding tot dit boek geeft Anton Constandse een scherpe plaatsbepaling van opkomst en ontwikkeling van de Vierde Internationale.

ISBN 90 214 2787 7

Sal Santen ¡Adiós Compañeros!

¡ADIÓS Sal Santen COMPAÑEROS!

Politieke
herinneringen

Met een woord vooraf van
Anton Constandse

¡ Adiós compañeros !

'Unofficial History'
ofwel
Geschiedenis buiten het boekje
onder redactie van
Martin Ros

Sal Santen
¡ Adiós compañeros !
*Politieke
herinneringen*

Omslag: Frits Stoepman gvn

Copyright © 1974 by Sal Santen. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotocopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.

ISBN 90 214 2787 7

Voor allen die solidair waren

Inhoud

Verantwoording	9
Woord vooraf van Anton Constandse	15

Deel 1 Martin 31

Parijs	33
Vrijgesteld	44
Derde Wereldcongres	49

Deel 2 ! Adiós compañeros! 65

Heenreis	67
Maldonado	75
Buenos Aires	84
La Paz	87
Santiago	97
Terugreis	107

Deel 3 Oude bolsjewiek 113

De Gaulle	115
Amsterdam	122
Verdeeld	130
Oude bolsjewiek	134
Le frère	138
Er is geen terug	141
Aan gene zijde...	147
Weteringschans	153

Amstelveenseweg	157
Het verhoor	163
Niemandslân	172
Brief aan Bep	181
Het proces	183
Afscheid	190
 <i>Deel 4 Zelfbeheer</i>	 193
Briefwisseling	195
Casablanca	200
Max	204
Turijn	208
Wereldsecretariaat	211
Zelfbeheer	216
 <i>Vertalingen</i>	 219

Verantwoording

In 1938 werd op initiatief van Leo D. Trotsky, eens met Lenin de voornaamste leider van de Russische oktoberrevolutie, de Vierde Internationale opgericht onder de naam Wereldpartij van de Socialistische Revolutie. Zij trad in de plaats van de Derde (Communistische) Internationale, die sinds haar stalinistische ontaarding het wereldproletariaat van de ene nederlaag naar de andere had gevoerd, met als dieptepunt die van het Duitse proletariaat in 1933.

In dát jaar sprak L. D. Trotsky zich voor het eerst uit over de noodzaak van een nieuwe Internationale.

In 1933 ook werd ik achttien jaar, en mijn politieke bewustwording valt samen met het ontstaan van de Vierde Internationale, waarover ik in mijn eerder verschenen boek *Sneevliet, rebel* heb geschreven.

Sinds 1946 maakte ik deel uit van haar uitgebreide internationale leiding, het Internationaal Executief Comité, om later ook lid te worden van het Internationaal Secretariaat, en ten slotte – in 1958 – van het dagelijks secretariaat van dit is.

Het is een zo uitzonderlijke ervaring, dat ik zal pogen er in dit boek meer over te vertellen. Ter wille van de duidelijkheid – en van discretie – heb ik mij met betrekking tot de samenstelling van de internationale leiding (IEC, IS) beperkt tot de voornaamste leiders, die ook elders bekend zijn en in de afzonderlijke delen van de in stukken verscheurde

Vierde Internationale de eerste viool spelen. Om diezelfde reden spreek ik over een Wereldsecretariaat, dat onder die naam echter nooit heeft bestaan.

Alleen daarom al is het duidelijk, dat dit boek niet de prententie heeft, een soort geschiedenis van de Vierde Internationale te zijn. Wél is het een relaas van die geschiedenis voorzover ik er zelf bij betrokken ben geweest. Ter wille van die authenticiteit en om mijn verantwoording tegenover de inhoud te onderstrepen, treed ik op onder eigen naam. In de namen van mijn vroegere kameraden heb ik echter verandering aangebracht. Hun woorden daarentegen heb ik naar de waarheid van mijn herinnering opgetekend.

De intensiteit van mijn relatie met en tot hen heeft nogal eens geschommeld, al naar gelang van het politiek getij. Doch van voortdurende grote intensiteit waren mijn banden met Michel Raptis. Hij was voor mij hét ideale voorbeeld van de revolutionaire leider, en de breuk met hem heeft mij diep geschokt, al was zij – naar ik nu begrijp – op den duur onvermijdelijk, omdat mijn wezenlijke belangstelling, die voor het schrijven, zich niet blijvend liet onderdrukken, ter wille van welk ideaal dan ook.

Het heeft mij onnoemelijk veel moeite en pijn gekost, alles weer onder ogen te zien. Het gehele boek getuigt van die worsteling. Om het op te kunnen schrijven, heb ik mijn ervaringen 'herbeleefd' en daarom in de tegenwoordige tijd vertolkt. Alleen het laatste deel, de periode na de Algerijnse kwestie tot aan de breuk, is in de verleden tijd geschreven, als het ware om de balans op te maken.

Het nadeel van de gevolgde methode is, dat ik over een aantal problemen, of ontwikkelingen, schrijf alsof zij nu bezig zijn plaats te vinden, terwijl zij inmiddels door nieuwe gebeurtenissen zijn achterhaald. Zo is bij voorbeeld het proces van politisering in Latijns-Amerika door het geweld van militaire dictaturen in landen als Brazilië, Bolivië, Uruguay,

Chili ruw verbroken, waardoor de bevrijdingsstrijd daarginds voor een belangrijk deel ondergrondse vormen heeft aangenomen.

In Algerije is de eerste socialistische president, Ben Bella, verjaagd door de nationalistische bureaucraat Boumédiène, waardoor ook de deelneming van Michel Raptis, met wie ik in Amsterdam terechtstond wegens illegale hulp aan het Algerijnse Bevrijdingsfront, aan de ontwikkeling van het zelfbeheer van arbeiders en arme boeren in dit land, tot staan werd gebracht, evenals dit zelfbestuur zelf.

Voor wie destijds aandachtig 'le procès d'Amsterdam', zoals het werd genoemd, heeft gevolgd, leg ik in dit boek verantwoording af van mijn aandeel in wat er toen is gebeurd, zonder daarbij zakelijke 'onthullingen' te doen. Mijn relatie met de technisch veelzijdige 'Uitenboogaard' heeft duidelijk zijn stempel op onze hulp aan de Algerijnse bevrijdingsstrijd gedrukt. Het feit dat hij, buiten ons om, is gaan samenwerken met een tegenstander die ons zou gaan verraden (en voor wie ik hem uitdrukkelijk had gewaarschuwd) heeft mij jarenlang gepijnigd. Nu, na verloop van zoveel tijd, is voor mij de meest waarschijnlijke verklaring dat hij, overstelpt door taken die hij niet meer aankon en gevangene van zijn eigen beloften, naar een noodoplossing is gaan zoeken die hij wel voor ons móést verbergen.

!Adiós compañeros!, zo heet mijn politiek levensverhaal, verschijnt in de serie 'Unofficial History', en daar is het het meest op zijn plaats. Het is vooralsnog niet waarschijnlijk, dat de Vierde Internationale tot de officiële geschiedenis zal gaan behoren. Zij heeft in de periode van de stalinistische verwording het program van het revolutionair marxisme 'gered' en ontwikkeld, en belangrijke delen daarvan vindt men terug in de revolutionaire ontwikkelingen van dit tijdvak. Als organisatie heeft zij in die ontwikkelingen echter weinig betekend.

In het laatste deel, 'Zelfbeheer', vindt men een verant-

woording van mijn breuk met de beweging, na haar tientallen jaren te hebben gediend. Voor wie in het manuscript ook een stuk politieke geschiedenis zoekt zij vermeld, dat de aangehaalde brieven authentiek zijn – alleen de namen erin zijn veranderd. Slechts aan één brief (uit het Huis van Bewaring, aan Bep Santen) heb ik enkele werkelijke herinneringen aan een ontmoeting met Natalia Trotsky toegevoegd.

De worsteling van de Vierde Internationale, in haar beginperiode geconfronteerd met een wereld waarin Hitler aan de ene, Stalin aan de andere kant heersten, was heldhaftig genoeg, en het spijt mij niet daar aan te hebben deelgenomen. Ik ben echter tot de overtuiging gekomen, dat een kleine, sektarisch geworden Wereldpartij in een tijdperk van razendsnelle veranderingen en ontwikkelingen de werkelijkheid daarvan niet kan belichamen, en om die reden uit haar voegen moest barsten. Vaak kwam dit proces tot uiting in een scherpe onderlinge strijd, maar van egoïstische, persoonlijke motieven was bij geen der deelnemers sprake.

Dat Anton Constandse bereid bleek te zijn een woord vooraf bij mijn herinneringen te schrijven, verplicht mij tot erkentelijkheid. Door zijn kritische bewogenheid is hij hier de woordvoerder geworden van allen, die de revolutionaire veranderingen in de wereld pogen te begrijpen.

Een gevoel van spijt niet meer tot een Internationale te behoren, heeft mij nooit geheel verlaten, want internationalist ben ik gebleven. Doch ook als schrijver behoort men tot een soort internationale eenheid, waarvan ieder poogt zijn eigen, smartelijk verworven ervaring toe te voegen aan de grote pot, waarin de ervaring van de mensheid wordt opgenomen en verwerkt. Zo ongeveer heeft Solzjenitsyn het gezegd, de grote Russische schrijver, op wie de woorden van Rosa Luxemburg met betrekking tot Dostojewski en Leo Tolstoi van toepassing zijn: ondanks soms reactionaire

politieke opvattingen is hun werk 'aufrüttelend, erhebend, befreiend'.

Sal Santen

Woord vooraf van Anton Constandse

Het nieuwe boek van Sal Santen, dat hier voor ons ligt, is evenals zijn vroegere publikaties autobiografisch van aard. Door het overwegend internationale terrein, waarop de ontwikkelingen zich afspelen, is de draagwijdte ervan echter groter. Terecht klassiek geworden door hun literaire en sociale betekenis zijn de jeugdherinneringen: *Jullie is joden-volk* (1969) en *Deze vijandige wereld* (1972), de ontroerende, sober maar suggestief beschreven belevenissen uit de kring van tweevoudig beproefde kleine mensen met dapperen zielen: proletarisch en joods. Zonder zucht naar folklores zijn hier kinderen en volwassenen in crisis en armoe geschilderd tegen de achtergrond van de wil om te strijden tegen onrecht en kwaad. Het logische complement daarop was het onvervangbare document, dat betrekking heeft op een van de weinige Nederlandse revolutionairen van mondiale betekenis: *Sneevliet, rebel* (1971) nooit zozeer van nabij beschreven als hier mogelijk was, omdat Sal Santen trouwde met de stiefdochter van Sneevliet. Met dit impressionistische, boeiende en ten slotte ontstellende verslag van een politiek drama voerde de schrijver ons al binnen in de wereld van de internationale politiek. Sneevliet had in het oude Nederlands-Indië de eerste arbeidersorganisatie opgericht, die gekenmerkt werd door een marxistische ideologie. Door de Russische revolutie kwam hij in nauwe aanraking met de bolsjewiki: een foto toont hoe hij het woord voerde

op het Rode Plein, met achter zich Leo Trotsky. Als afge-
zant van de Derde Internationale speelde hij een karakter-
istische rol in de gecompliceerde Chinese revolutie, en bij de
oprichting van de Chinese Communistische Partij. Dan
komt de breuk met Moskou: Sneevliet wordt in 1923 lei-
der van het NAS (Nationaal Arbeids-Secretariaat) twee jaar
later verlaat hij de Communistische Partij, om dan een zelf-
standige weg te gaan met de RSP (Revolutionair Socialisti-
sche Partij, 1929-1934) en de RSAP (Revolutionair Socialisti-
sche Arbeiderspartij, 1934-1940) om ten slotte tijdens de
Duitse bezetting met het illegale MML-front (Marx-Lenin-
Luxemburg-Front) te gronde te gaan: op 13 april 1942 werd
Sneevliet met een aantal geestverwanten gefusilleerd.

In dit aangrijpende geschrift vindt men de aanloop tot
het hier ingeleide nieuwe boek. Sal Santen kwam uit de
jeugdgroep van de OSP (Onafhankelijke Socialistische Par-
tij, 1932-1934) waarvan de resten opgingen in de RSAP. Hij
raakte echter in de ban van het 'trotskisme', waarvan Snee-
vliet zich onderscheidde. Deze hield vast aan het NAS als
radicale proletarische kern, terwijl Trotsky voorstander was
van het werken onder de grote massa van een organisatie
als het NVV. Bovendien voelde Sneevliet weinig voor het
stichten van een Vierde Internationale zonder de basis van
levenskrachtige partijen in een voldoende aantal landen.
Ook over de politiek van de links-marxistische POUM in
de Spaanse burgeroorlog liepen de meningen uiteen. De
Duitse bezetting maakte al zulke verschillen en geschillen
ijdel. Na de oorlog en de uitroeiing van een groot deel van
het links-marxistische kader bleek, dat naast de sociaal-de-
mocratie de Communistische Partij zich als 'rode bewe-
ging' nog het best had gehandhaafd.

Toch waren er in ons land en in de wereld kernen ge-
bleven van dusgenaamd *trotskisme*, ook na de dood van
Leo Trotsky, die in 1940 verraderlijk was vermoord door
een agent van het *stalinisme*. Zijn naam werd opnieuw het

vaandel van marxisten, die de beginselen van de Russische revolutie wilden blijven verdedigen tegen de stalinistische bureaucratie. En die – zoals Sal Santen – naast de strijd der arbeiders in Europa ook de revolutionaire bevrijdingsbewegingen in Latijns-Amerika en Afrika wilden bevorderen en dienen.

Leo Trotsky

De marxistische stroming waartoe Sal Santen behoorde was van mening dat het conflict tussen Stalin en Trotsky reeds was begonnen in 1923. Deze leiders waren afkomstig uit verschillende werelden. Leo Trotsky (Lew Davidowitsj Bronstein) was op 7 november 1879 geboren in de Oekraïne, waar zijn joodse ouders een bescheiden boerderij bezaten. Hij bezocht niet alleen de lagere, maar ook de middelbare school, sloot zich aan bij de illegale narodniki (democratische voorstanders van volksbevrijding) en later bij de marxisten. Als medestichter van de Zuidrussische Arbeiders-Unie werd hij in 1898 gearresteerd en na twee jaar van gevangenschap, zonder ooit berecht te zijn, naar Siberië verbannen. In zijn boek *Mijn leven* schreef hij later: 'Wij voeren de rivier de Lena af. Langzaam droeg de stroom enige barken met gestraften en bewakers verder. Des nachts was het ijskoud; en de pelzen waarmee we ons toedekten waren des morgens met rijp bedekt. Onderweg werden de veroordeelden alleen of met twee tegelijk aan het dorp van bestemming afgezet. Tot aan het dorp Oesjtkoet voeren we ongeveer drie weken. Hier zette men mij af, met de mij verwante, eveneens tot verbanning veroordeelde Alexandra Lwowna Sokolowskaja. Ze nam in de Zuidrussische Arbeiders-Unie een der eerste plaatsen in... Opdat we in de verbanning niet gescheiden zouden worden, hadden we ons in de Moskouse gevangenis in de echt laten verbinden.' In

1902 vluchtte hij met behulp van zijn vrouw, die zelf moest achterblijven met haar twee dochtertjes. Hij had vernomen dat Lenin, uit ballingschap ontslagen, in den vreemde het blad *Iskra* (Vonk) uitgaf en slaagde erin, zich bij hem en zijn marxistische groep in Londen te voegen. Trotsky woonde de congressen bij, die in 1903 leidden tot de splitsing van de sociaal-democraten in mensjewiki en bolsjewiki, maar weigerde partij te kiezen. In 1904 ontmoette hij in Parijs Natalia Sedowa, die zijn tweede vrouw zou worden.

Het jaar daarop nam hij deel aan de eerste Russische revolutie, waarin reeds sowjets werden gevormd. Van de revolutionaire raad in Petersburg was hij een der meest begaafde leiders, een bezielend spreker, en redacteur van de *Izwestia*, die zich tweeënvijftig dagen kon handhaven. Na het bloedige neerslaan van deze omwenteling van 1905 kon Lenin – die ook naar Rusland was gekomen – vluchten, maar Trotsky werd tot levenslange ballingschap veroordeeld. Hij ontvluchtte echter spoedig. Zelf gaf hij deze samenvatting van zijn ervaringen: ‘Een jaar nadat ik de middelbare school had afgelopen werd ik voor het eerst gearresteerd. Tot universiteit dienden mij, evenals vele van mijn tijdgenoten, gevangenis, ballingsoord en emigratie. In de tsaristische kerkers zat ik tweemaal, samen vier jaar. In de verbanning bracht ik de eerste maal twee jaar, en de tweede maal slechts enkele weken door. Tweemaal ben ik uit Siberië gevlucht. Als emigrant leefde ik in totaal twaalf jaar in verschillende landen van Europa en in Amerika... Gedurende de oorlog werd ik in Duitsland bij verstek tot gevangenisstraf veroordeeld (in 1915), het volgend jaar uit Frankrijk naar Spanje uitgewezen, en vandaar – na een kort verblijf in de gevangenis van Madrid en een openthoud van een maand in Cádiz (onder politietoezicht) – werd ik naar Amerika getransporteerd. Daar bereikte mij het bericht van de revolutie van 1917...’

Stormachtig begroet in Petersburg, waar hij (nog tijdens

de burgerlijke regering van Kerenski) opnieuw de leiding op zich nam van de sowjet, verbond hij zich met de bolsjewiki. Toen dezen in november de nieuwe revolutionaire regering bijna geheel beheersten, werd Trotsky belast met de taak het Rode Leger te vormen, de contrarevolutionaire strijdkrachten te verslaan en de oorlog met Duitsland te beëindigen, door het sluiten van de vrede van Brest-Litowsk waartegen hij overigens veel bezwaren had.

Trotsky had een briljante geest en een meeslepende stijl van spreken en schrijven. Hij was een van de echte 'intellectuelen', die op voet van gelijkheid kon redetwisten met Lenin, in wie hij overigens altijd een gezaghebbend medestander zou blijven zien.

Van 1918 tot 1925 was Trotsky volkscommissaris van oorlog. In hoeverre heeft hij ertoe bijgedragen, dat de dictatuur van de partij werd ingesteld, die Stalin de macht gaf zich tot de chef van een tiranniek systeem te ontwikkelen? De anarchisten, radencommunisten en voorstanders van vrije sowjets hebben hem medeverantwoordelijk gesteld voor de opbouw van de partijdictatuur. In de Oekraïne heeft hij de Machno-beweging van libertaire socialisten, die een guerrilla voerde tegen de 'witgardisten', laten liquideren omdat ze zich niet aan het uitsluitende gezag van de partij wilde onderwerpen. In het voorjaar van 1921 heeft hij ermee ingestemd de rebellie van de sowjet der vesting van Kronstadt tegen het bolsjewistische monopolisme neer te slaan. Maar hij zelf en zijn aanhangers hebben het gewicht van zulke beschuldigingen proberen te verlichten. Inzake de anarchisten schreef Trotsky later in zijn boek over Stalin: 'De bolsjewiki van de heldhaftige revolutietijd zochten bij alle voorkomende gelegenheden graag de medewerking van revolutionairen uit andere socialistische bewegingen. Het was verre van hen een dergelijke medewerking af te wijzen, en ze deden iedere mogelijke concessie om die te verkrijgen. Zo overwogen bij voorbeeld Le-

nin en ik op een gegeven ogenblik ernstig, zekere gebieden aan de anarchisten toe te wijzen, natuurlijk met toestemming van de bevolking van die gebieden, en hen daar hun experiment van een staatloze sociale orde te laten uitvoeren. Dat voornemen liep buiten onze schuld dood in het discussiestadium. De anarchistische beweging zelf kwam er niet toe, op het proefveld van de Russische revolutie, experimenten met werkelijke feitelijkheden te nemen. Velen van de meest bekwame en beste anarchisten kwamen tot de overtuiging, dat ze hun zaak het best konden dienen door zich aan te sluiten bij ónze partij.' In dat laatste geval zullen ze wel evenzeer zijn teleurgesteld als Trotsky zelf; maar het is een feit dat de Machno-beweging in de Oekraïne concrete resultaten bereikte met congressen van vrije sowjets (vooral ter verdediging van de revolutie) en niettemin werd verloochend door de bolsjewistische partij. Inzake Kronstadt zei Trotsky (in Coyoacán, 6 juli 1938): 'De waarheid van de zaak is dat ik persoonlijk niet in het minst heb deelgenomen aan de onderdrukking van de opstand in Kronstadt, noch aan daaropvolgende represailles.' Niet deelgenomen: maar wel werd – zo vervolgde hij – 'met mijn directe deelneming' het besluit genomen 'de opstand met militair geweld te onderdrukken, als de vesting er niet toe kon worden bewogen zich over te geven, eerst door onderhandelingen, dan door een ultimatum.' Sterk kon men zo'n verdediging niet noemen.

In 1923 al begon hij, zich bewust geworden van de ernstige fouten die waren begaan, zijn oppositie tegen Stalin omdat deze de sowjetdemocratie onderdrukte en de bureaucratisering van de partij begunstigde. In 1925 moest Trotsky aftreden als volkscommissaris. Hij leidde nu het verzet tegen een groot aantal maatregelen van Stalin, werd echter in 1927 uit de partij gezet, vervolgens gedeporteerd naar Alma Ata in Centraal-Azië en in 1929 uit de Sowjetunie gewezen. Van 1929 tot 1933 was het hem toegestaan in

Turkije als auteur werkzaam te zijn (hij schreef hier zijn *Geschiedenis van de Russische revolutie* en *Mijn leven*) waarna hij werd toegelaten tot Frankrijk, dat hij echter in 1935 weer moest verlaten: hij had er opgeroepen, een Vierde Internationale te vormen. In Noorwegen schreef hij *De verraden revolutie*, maar ook daar werd zijn verblijf ongewenst geacht. In 1937 mocht hij zich vestigen in Mexico (in Coyoacán) waar hij op 20 augustus 1940 werd vermoord. Toen Trotsky viel onder de bijlslagen van een woedende vijand spatte het bloed op de bladen van een manuscript, waaraan hij de laatste hand wilde leggen: het was de biografie van Stalin, de man die besloten had Trotsky te laten liquideren.

De Vierde Internationale

In 1938 had Trotsky, die tot de oprichters had behoord van de Derde Internationale, met zijn aanhangers de stichting geproclameerd van de Vierde Internationale. Hij was het symbool geworden van de verdediging der Russische revolutie tegen degenen, die deze omwenteling hadden verraden en misvormd; het zinnebeeld van het verzet van communisten tegen terreur en tirannie, tegen de moordende politieke processen die van 1936 tot 1938 zo vele vrienden van de Russische omwenteling verbijsterden. Het deed er thans minder toe, in hoeverre Trotsky tot 1923 of tot 1925 mede verantwoordelijk was geweest voor het toelaten van de mogelijkheden voor zulk een ontwikkeling: hij had er zich van gedistantieerd en er zich tegen verzet.

Van betekenis was nu vooral, wat de Vierde Internationale voorstond en zou trachten te verwezenlijken. In de Sowjetunie kreeg zij natuurlijk geen schijn van kans. Daarbuiten werd ze door de communistische partijen beschuldigd van dienstbaarheid aan het kapitalisme. Nu was nog

ten tijde van Trotsky als uitgangspunt genomen, dat de Sowjetunie een 'arbeidersstaat' was, die – hoezeer ook mismaakt en ontaard – onvoorwaardelijk verdedigd behoorde te worden tegen het imperialisme. Daartoe konden communisten een eenheidsfront vormen met andere groeperingen, die bereid waren een aanval op de Sowjetunie te helpen verijdelen. Ook waar geen kans bestond op het ontketenen van een sociale revolutie, die de Russische omwenteling uit het slop kon halen en verder moest drijven, zouden alle maatregelen begunstigd behoren te worden, waardoor de bourgeoisie aan invloed zou verliezen. Om de produktie (ook van oorlogsmateriaal) te controleren zouden *fabriekscomité's* in het leven moeten worden geroepen. De vorming van *arbeidersmilities* kon worden gepropageerd. De nationalisatie van industrieën (ook dus binnen de burgerlijke samenleving) was gewenst, indien een regering geacht kon worden zich te verzetten tegen deelneming aan een oorlog tegen de Sowjetunie.

Ten tweede was daar het thema van de *permanente revolutie*, hetgeen inhield dat de omwenteling in één land in verschillende in elkaar overlopende fasen moest worden voortgezet, maar vooral dat in één land het socialisme zich nooit volledig kon ontwikkelen (zoals Stalin leerde) zonder dat ze zich buiten de grenzen kon uitbreiden, of door andere socialistische revoluties zou worden gesteund. Daaruit vloeide dan – ten derde – voort dat met name in de afhankelijke gebieden of semi-koloniale landen elke bevrijdingsoorlog moest worden gesteund, ook waar deze werd gevoerd door een *volk* en niet door een bepaalde *klasse*. Maar op voorwaarde dat de arbeidersklasse in zulk een strijd de leiding moest trachten te veroveren, en deze niet principieel moest overlaten aan de nationale bourgeoisie. In 1925 begon Trotsky, in zijn algemene aanval op het stalinisme, ook kritiek uit te oefenen op de Russische houding in de Chinese burgeroorlog. Weliswaar hadden de communisten van

Moskou en de Derde Internationale daar sinds 1918 het standpunt ingenomen, dat de 'nationale bourgeoisie' (de Kwo Min Tang) gesteund moest worden in haar strijd tegen buitenlandse overheersing en feodalisme. Ook Mao Tse-Toeng (later zowel lid van de CPC als van de Kwo Min Tang) had dit standpunt aanvaard, om binnen de Kwo Min Tang de boeren en arbeiders te kunnen winnen voor de sociale revolutie. (En Sneevliet, onder zijn schuilnaam Maring, had dit standpunt bij de vorming van de partij toegelicht.) Maar het werd in China duidelijk dat de klassetegenstellingen toenamen, doordat de bourgeoisie (aangemoedigd door militairen en semi-feodalen) de medewerking der communisten gebruikte om hen weerloos te maken, en om het proletariaat aan zich te onderwerpen. Het resultaat van dit verraad bleek in 1927, toen Tsjang Kai Tsjek een bloedbad aanrichtte onder de revolutionairen. Aan Stalin werd verweten, dat hij desondanks was voortgegaan hulp te verlenen aan de Kwo Min Tang.

Als politieke factor was de Vierde Internationale echter zeer zwak, en ze speelde tijdens de Tweede Wereldoorlog geen rol van betekenis. Waar revolutionaire bewegingen bestonden en actief waren (in Joegoslavië, Griekenland, Albanië, China, Vietnam) in de strijd tegen het Duitse, Italiaanse en Japanse fascisme, werden zulke stromingen geleid door toen nog klassieke communistische partijen. Maar in 1943 werd door de Russen de Derde Internationale opgeheven (als concessie aan de burgerlijke bondgenoten) en de aanhangers van de Vierde Internationale kwamen clandestien al in februari 1944 in Frankrijk bijeen om de 'trotskistische' beweging weer op gang te brengen. Op de vervolgens gehouden congressen ging men uit van de overtuiging, dat de oorlog het kapitalisme ernstig had geschokt: de ellende, het verlies van miljoenen mensenlevens, de opstandigheid in de afhankelijke gebieden (het eerst in Azië) de verwachte economische crises... alle kwalen van het kapita-

lisme zouden een basis hebben gelegd voor een wereldrevolutie.

Nu zijn in de Vierde Internationale de discussies niet van de lucht geweest over de vraag, of in de ontwikkelde kapitalistische landen economische crises de doodsteek zouden geven aan het kapitalisme, of dat men de meeste verwachtingen moest koesteren van omwentelingen in de Derde Wereld. Over het probleem, of een nieuwe wereldoorlog al of niet een revolutie zou kunnen bevorderen. Over de mate waarin men moest samenwerken met reformistische organisaties. De discussies leidden tot splitsingen en afscheidingen. Men kon geleidelijk Westeuropese, Noord Amerikaanse en Zuid Amerikaanse fracties onderscheiden. De degenen werden gekruist over de waarde van guerrillabewegingen als die van de Tupamaros in Uruguay. De Vierde Internationale bestond uit kaders van intellectuelen met zwakke arbeidersbewegingen, soms uit 'generale staven zonder troepen', waar het de ontwikkelde kapitalistische landen aangaat. Een uitzondering vormde daarop Frankrijk in zoverre, dat daar de 'trotskisten' (maar dan weer in twee onderscheiden groepen!) bij de presidentsverkiezingen van mei 1974 bleken te beschikken over bijna drie procent der stemmen. Ze geloofden natuurlijk niet, in staat te zijn tot het veroveren van de economische en politieke macht; maar wel wilden ze elk conflict aanwenden tot het verscherpen van de klassenstrijd. Arbeiderscontrole over bedrijven, kazernes en overheidsinstellingen kon daartoe een der middelen zijn. In België steunde Ernest Mandel de linkse oppositie in de vakbonden. En tegen de 'maoïstische' AMADA (Alle macht aan de arbeiders) zei hij (*Nieuwe Linie*, 17 april 1974): 'We leven niet in een permanente toestand van revolutie. We leven de meeste tijd onder "normale" kapitalistische verhoudingen. Wie onder "normale" kapitalistische verhoudingen de arbeiders oproept de vakbonden te verlaten (omdat die reformistisch zijn, en wegens de

politiek der vakbondsleiders, die samenwerking tussen de klassen bevorderen, A.C.), helpt niet de revolutionairen, maar helpt de werkgevers. Want de revolutionairen zijn nog niet in staat de honderdduizenden of miljoenen arbeiders die in de vakbonden zitten, onmiddellijk te organiseren.' In de vakorganisaties moet dus de revolutionaire minderheid actief zijn.

Toen in maart 1974 het tiende congres van de Vierde Internationale in Zweden bijeenkwam, bleken er twee tendensen te bestaan (men zie *Le Monde* van 23 maart 1974) en grote meningsverschillen over de situatie in Latijns-Amerika en de betekenis van de Chinese culturele revolutie. De minderheid meende dat de zwakheid van de Vierde Internationale nog zo groot was, dat men zich moest concentreren op propaganda en het vormen van het kader, met afwijzing van gewelddadige acties en guerrilla's van kleine minderheden. (De Argentijnse ERP had trouwens de Vierde Internationale al verlaten.) De meerderheid meende dat de periode der blote propaganda voorbij was, maar niet omdat de sociale revolutie zich aankondigde. 'Er verschijnt een nieuwe voorhoede met een massa-karakter die ruimschoots ontsnapt aan de controle van de bureaucratische leiding der traditionele organisaties.' Het zou er dan om gaan 'de hegemonie te verwerven in de schoot van deze nieuwe voorhoede'. De bolsjewistische idee omtrent een voorhoede, die de massa moet leiden, is hier sterk levend gebleven, met als concessie dat de besluitvorming moet verlopen langs de weg van het 'democratisch centralisme'.

Geworpen in de Derde Wereld

Sal Santen maakte dit jaar 1974 geen deel meer uit van de Vierde Internationale, die hij in september 1967 had verlaten, na een reeks van teleurstellingen en conflicten. In Eu-

ropa zou hij hebben kunnen volstaan met het vervullen van een zuiver propagandistische taak, het schrijven van verhandelingen en het spreken op bijeenkomsten. Tenslotte is Ernest Mandel professor in Brussel en ook Sal Santen had zijn eerzame beroep van stenograaf zonder veel risico's kunnen blijven uitoefenen. Maar er was een thema in de beginselverklaring, dat risico's eiste. In Noord-Amerika en Europa mocht dan de revolutionaire situatie ontbreken, dat was niet het geval in de technisch minder ontwikkelde, arme, geëxploiteerde zogenoemde Derde Wereld. Vol van beroering was Latijns-Amerika, opstandig was het omstreeks 1950 nog grotendeels gekoloniseerde Afrika.

Toen na de Tweede Wereldoorlog Sal Santen zijn plaats innam in de leiding van de Vierde Internationale richtte hij zijn aandacht in het bijzonder op deze pré-revolutionaire gebieden. In het programma van de 'trotskisten' was daaraan bijzondere aandacht besteed. De uitgave van 1958 ging ook nog uitvoerig in op de opvatting dat 'de koloniale revoluties een aspect vormden van de wereldrevolutie'. En we lezen: 'Onze beweging ondersteunt onvoorwaardelijk de koloniale revolutie tegen het imperialisme, d.w.z. onafhankelijk van het klassekarakter van haar politieke leiders.' Dit gold onder andere voor Nasser, na diens nationalisatie van de Suezkanaalmaatschappij. 'Onze beweging erkent de voorhoederol, welke wordt gespeeld door de koloniale massa's, en roept het proletariaat van de moederlanden op, om de koloniale revolutie actief te ondersteunen.' Nog belangwekkender was deze passage: 'De historische ontwikkeling van de proletarische en socialistische revolutie in onze tijd heeft een andere koers genomen dan die, waarop de grondleggers van het marxisme en Lenin rekenden. Het is nu duidelijk dat, beginnend in Rusland – een betrekkelijk achterlijk land – de revolutie als het ware voortschrijdt van de periferie naar het centrum. Zij raakt in de eerste plaats de koloniale en afhankelijke landen, voordat ze de landen van

het kapitalistische Europa bereikt; en ze zal worden voltooid door de over het Amerikaanse kapitalisme te bevechten overwinning: over het verreweg belangrijkste bolwerk van het wereldkapitalisme: naar alle waarschijnlijkheid het laatste, dat zal vallen.'

Niet alleen werd een correctie op het marxisme aangebracht inzake de beslissende rol van volkeren in Azië, Afrika en Latijns-Amerika, die door Marx of Engels toch nooit centraal waren gesteld. Ook de doorslaggevende functie van het industriële proletariaat werd twijfelachtig. In de Chinese en Indochinese revoluties, later in Algerije en Cuba, zou blijken welk een betekenis voor de 'wereldrevolutie' de landarbeiders, pachters en kleine boeren zouden hebben. Mao Tse Toeng had het platteland als eerste terrein voor de omwenteling gekozen, en als reservoir van rode soldaten. Pas in de laatste fase zouden de steden worden aangevallen en veroverd, en hij wantrouwde (tot en met de culturele revoluties!) een aanzienlijk deel van de bevolking der politieke en culturele centra van het oude regime. In zijn voetspoor zou Che Guevara spreken van 'boerenlegers'.

De onthullende kroniek nu van Sal Santen omtrent zijn aandeel in de revolterende activiteiten van de Vierde Internationale betreffen Latijns-Amerika (1952-53) en de Algerijnse bevrijdingsoorlog (1956-62). Het is een onopgesmukt verhaal van een zeer moeilijke taak in een betrekkelijk kleine beweging, met veel geldgebrek en soms vreemde vogels. Als lid van het secretariaat van de 'Wereldpartij' vertoeft hij een jaar in verscheidene landen van Zuid-Amerika. En men krijgt het relaas 'van binnen uit', omtrent de poging tot organisatie van revolutionaire kernen in een gebied, waar de 'objectieve voorwaarden' voor een revolutie aanwezig zijn, maar de 'subjectieve' (het bewustzijn en de wil) nog niet. Dan, na de terugkeer in Nederland, komt het contact met de Algerijnse nationalistten, het betrokken zijn bij het namaken van 'Franse staatspapieren', het verraad

en het proces van 1961, de veroordeling tot vijftien maanden gevangenisstraf wegens hetgeen in feite natuurlijk een politiek delict was.

Men leze de vaak ontluisterende verhalen over de wederwaardigheden van een revolutionaire propagandist in Zuid-Amerika: zij hebben geen inleiding nodig. Ter oriëntering slechts dit: in 1952 giste het overal in Latijns-Amerika. Het peronisme in Argentinië bleef in zijn innerlijke tegenstrijdigheden verwickeld, maar het nationalisme had toch geleid tot een activering van de massa's, met name in de vakbonden; tot anti-imperialistische demonstraties; en tot verzwakking van de macht der feodale landheren en der kerkelijke prelaten. Reeds kondigde zich de contrarevolutie van 1955 aan, maar dat verhoogde de revolutionaire spanningen. In Bolivia was in 1952 de omwenteling geslaagd, die tot drastische landverdeling en tot nationalisatie der belangrijkste tinmijnen leidde. In Brazilië poogde Getulio Vargas na 1950 ernst te maken met het weren van buitenlandse invloeden, het verbeteren van de sociale positie der arbeiders. En hoewel zijn politiek geenszins sociaal-revolutionair was – evenmin als die van Perón – stak ook hier de storm op van de reactie: in 1954 zou Vargas zelfmoord plegen. In Colombia was het tijdperk van 'la violencia' nog niet ten einde: sinds 1948 woedde er een veelzijdige burgeroorlog, met guerrillagroepen en 'onafhankelijke revolutionaire republieken'. In Guatemala was Arbenz in 1950 tot president gekozen, hij wilde op grote schaal grond verdelen, ook van de United Fruit Company, maar zou in 1954 door huurlingen van de Verenigde Staten worden verjaagd.

In deze baaierd hebben kleine kernen van 'trotskisten', met als centrum Buenos Aires, een rol gespeeld die hun numerieke sterkte ver te buiten ging. In Argentinië werd de basis gelegd voor de guerrillagroepen, waaruit ten slotte het ERP, het Revolutionaire Volksleger, te voorschijn zou

komen, dat ook na de terugkeer van een conservatief geworden Perón in 1973 een grote verstorende activiteit kon ontplooiën. Voorts was onder Boliviaanse mijnwerkers de 'trotskistische' POR (Revolutionaire Arbeiderspartij) zeer invloedrijk. In Peru was de boeren- en arbeidersleider Hugo Blanco voortgekomen uit de trotskistische kringen; en tot zijn arrestatie in 1963 voerde hij grote massa's aan in de strijd om grondverdeling, weigering om pacht te betalen en herendiensten te verrichten. In Guatemala leefde in 1962 het verzet weer op, geleid door Turcios Lima en Yon Sosa, welke laatste in nauw contact stond (zoals Richard Gott in zijn *Guerrilla movements in Latin America* uitvoerig heeft toegelicht) met het trotskistische 'buro' van Posadas in Buenos Aires, dat in 1953 was opgericht met medewerking van Sal Santen. Later ontstond er wel een verwijdering tussen Yon Sosa en zijn 'trotskistische adviseurs', maar zijn beweging was de eerste die in Latijns-Amerika van den beginne een werkelijk socialistisch programma had ontwikkeld. De guerrilla van Fidel Castro en Che Guevara, die in 1959 zegevierde, had toen nog geen marxistische ideologie. Maar ze droeg veel bij tot het bevorderen van de geest van verzet, en weldra tot het verbreiden van socialistische idealen in heel Latijns-Amerika. De taak die Sal Santen in de periode 1952-1953 (ook het jaar van Moncada, dus het begin van de revolutie op Cuba!) poogde te vervullen ter versterking van de invloed van de Vierde Internationale, werd volbracht in een historisch belangwekkend kader.

In Algerije versterkte het 'trotskisme' de ideologie van de nationale bevrijdingsoorlog, die een steeds diepere sociale achtergrond kreeg. De kringen rond Ben Bella waren met name vatbaar voor socialistische denkbeelden omtrent arbeiderscontrole en zelfbeheer. Hoewel de invloed van de Joegoslaven daarbij niet gering was, heeft Michel Raptis (die met Sal Santen in het Amsterdamse proces werd veroordeeld) als economisch secretaris van Ben Bella in Alge-

rije het zelfbeheer proberen te bevorderen op grond van beginselen der Vierde Internationale. Sal Santen beschouwde Raptis als de belangrijkste theoreticus en organisator na de dood van Trotsky. Het was Michel Raptis die de schepping van de *Tendance Internationale de marxistes révolutionnaires* inspireerde uit hoofde van zijn 'trotskistische' idealen. De *Tendance* beschouwde zich later niet meer als een internationale organisatie, maar als een internationale stimulans tot het verwerkelijken van het socialistische zelfbeheer en de realisatie van een Internationale, samengesteld uit de revolutionaire stromingen van dit tijdperk.

Het boek van Sal Santen, een boeiende schildering van episoden uit het leven van een revolutionair socialist, eindigt enigszins in mineur. In Latijns-Amerika was in 1964 de planmatige reactie begonnen, die weldra een fascistisch karakter kreeg, en die werd gevoed van de Verenigde Staten uit. De laatste bloedige slag werd in 1973 geslagen in het wreed getroffen Chili. In Algerije betekende de val van Ben Bella, in 1965, het voorlopige einde van een radicaal experiment. De Vierde Internationale werd verscheurd door interne tegenstellingen. De breuk met deze organisatie en zelfs met oude vrienden als Michel Raptis heeft Sal Santen diep geschokt. Maar ten slotte hebben conflicten en bittere ervaringen hem tot een schrijver gemaakt en niet kunnen breken. En ondanks alles meent hij 'dat de historische verdienste van de Vierde Internationale zal blijven, de door Stalin bedreigde wereldrevolutionaire beginselen uit de catastrofe 1933-1945 te hebben gered'. En uiteindelijk: 'Ik ben in wezen solidair gebleven met de onderdrukten, en ik zou niet weten waar anders mijn plaats had moeten zijn; en ik hoop dat mijn boeken daar uitdrukking aan geven.' Ook dit werk is daarom niet het laatste woord.

Anton Constandse

Deel I

Martin

'De boer drong me een sigaret op die ik aan de zijne moest aansteken.

'De jood krijgt overal de schuld van,' zei hij. 'Voor iedereen z'n ellende. Er zullen er niet veel over zijn na de oorlog. Hoeveel joden schatten ze dat er zijn op de wereld?'

'Tien miljoen,' antwoordde ik en ik deed mijn paard het bit in de mond.

'Dan blijven er tweehonderdduizend over!' schreeuwde de boer opeens en hij greep naar mijn hand, bang dat ik zou weggaan. Maar ik was reeds in het zadel gesprongen en galoppeerde naar de plek terug waar de staf gelegerd was.

Isaak Babel, Zamostje, 1920

Parijs

Zodra ik mijn ogen sluit om te gaan slapen, kort na de oorlog voor het eerst in Parijs, hoor ik weer stemmen ratelen in onverstaanbaar Frans, dat soms – met enkele woorden – zijn geheim wil prijs geven, omdat ik het al zo vaak heb gehoord vandaag, bij elke kennismaking op de bijeenkomst van onze Wereldpartij.

‘Voilà, Sal Santen, de la Hollande. Il a perdu toute sa famille.’ Hij heeft zijn hele familie verloren. Leeft iedereen zo met me mee? Of ben ik de proef op de som dat zij die het meest hebben geleden de weg naar de Vierde Internationale, onze Wereldpartij, zouden vinden, zoals Leo Trotsky in Mexico heeft voorspeld? Ik weet niet wat voor gezicht ik moet trekken als kameraden mij dan nieuwsgierig aanzien, maar kun je verdrietig kijken als het eigenlijk van je wordt verlangd, of ernstig, of bedeesd soms? Wat weten ze ervan? Waarom zeggen ze anders, bijna zonder uitzondering, een ogenblik later: ‘Kom je uit Amsterdam? Dan heb je geluk gehad, bien sûr, alleen Rotterdam is immers gebombardeerd?’

Maar uit Amsterdam zijn 70.000 joden weggevoerd, tien procent van de bevolking, weggevoerd en vermoord.

Waarom let ik toch altijd op zulke dingen? Komt het omdat ik het verdriet niet meer van me af kan schudden na alles wat er in de oorlog is gebeurd? Het begeleidt me als een schaduw, 's avonds als ik probeer de slaap te vinden,

's morgens sta ik ermee op.

Als vader niet naar dat werkkamp was gegaan...

Als die avond toen ze voor moeder kwamen niet juist de ziekenstempels waren ingetrokken...

Als de sd mijn broer niet had gegrepen, op het laatste stukje van Zwolle naar de Noordoostpolder...

Misschien, het is altijd misschien.

En nooit kom ik eruit wat ik anders had moeten doen, hoe het beter had kunnen aflopen, en vooral: hoe het mogelijk is dat ik nog leef. Alleen op die laatste vraag heb ik een antwoord, als was het een verontschuldiging: 'Mijn vrouw is niet joods.'

Weer hoor ik mijn begeleider triomfantelijk zeggen: 'Elle est la fille de Sneevliet.' De dochter? Stiefdochter, maar hoe zeg je het in het Frans, en dus laat ik het zo.

Henk Sneevliet, hij was heel vroeger bevriend met le Vieux, zoals Trotsky hier wordt genoemd, in de begintijd van de Communistische Internationale, en hij werd zelfs haar afgevaardigde in China, tot hij in botsing kwam met Stalin. Later werd hij voorstander van de nieuwe Wereldpartij, maar bij haar oprichting in 1938 wilde hij niet meedoen. In 1942 werd hij door de nazis gearresteerd en verklaarde, voordat hij werd gefusilleerd: 'Wij zijn er trots op dat wij de eersten in Nederland zijn die voor de zaak van de Internationale moeten sterven.'

Voor de meesten hier is Sneevliet een begrip, dat herinneringen oproept aan verbitterde discussies met le Vieux. Alleen Paul Firelle, de leider van de Franse trotskisten, kende hem voor de oorlog. Hij was eens op een congres in Amsterdam. Later zou hij wéér komen en bij ons thuis slapen. Dat had Sneevliet zo geregeld, doch aan de grens werd hij tegengehouden. Aan zulke mensen hadden ze in Nederland geen behoefte – vond de politie – aan één Sneevliet hadden ze hun handen vol.

Gisteren had ik Paul Firelle zullen ontmoeten. Een Fran-

se partijgenoot had me meegenomen naar een restaurant in het hart van Parijs waar Paul meestal ging eten. 'Dit is een kameraad uit Holland die je wil spreken,' had hij gezegd terwijl hij naar me wees. Eerst had Firelle, die druk in gesprek was, niet van zijn bord opgekeken, en snauwde in mijn richting: 'Je n' ai pas de temps.'

'Hij lijkt wel een bureaucraat,' zei ik tegen mijn begeleider, want ik had knap de pest in. Hij keek mij verschrikt aan en antwoordde: 'Zulke dingen moet je niet zeggen. De Wereldpartij kent geen bureaucraten. De bureaucratie is een bevoorrechte laag die parasiteert op de arbeidersbeweging, in de Sowjetunie, in het Westen. Pas dans notre mouvement. Onze beweging biedt geen enkel financieel of ander materieel voordeel.' Het klonk verwijtend, en zo erg had ik het niet bedoeld, maar waarom moest Firelle zo gewichtig doen? Er was zeker over gesproken, want 's middags nog was hij naar me toegekomen om zich te verontschuldigen. 'Ze zeiden niet wie je was. Een kameraad uit Holland, dat zegt toch niets?' Wat moet je daar nu op antwoorden. In elk geval was Paul Firelle niet de eerste de beste. Misschien was hij wel de oudste trotskist in West-Europa, en hij was nog secretaris geweest bij le Vieux. Een ineengedrongen mannetje, met een hoofd te groot voor zijn lichaam, grijze ogen die net langs je heen keken. Zijn borstelige haar was peper-en-zoutkleurig geworden sinds die laatste keer, acht of negen jaar geleden in Nederland.

Ook hij moest daaraan hebben gedacht, want hij zei: 'Ik herinner me je nog van het congres in Amsterdam. Je sprak toen namens de jeugdbeweging. Je had kritiek op Sneevliet en verdedigde het standpunt van le Vieux. Ik dacht toen: zie je wel dat le Vieux niet met de Nederlandse partij had moeten breken? Als de jeugd zulke opvattingen heeft, en die ook kenbaar kan maken, is er alle reden om geduld te hebben.'

Hij zweeg even en keek me doordringend aan, alsof hij

een antwoord verwachtte. Paul was toen ook in conflict met le Vieux geweest, terwijl hij nu toch een van de leiders van de Wereldpartij was geworden. Schaamde hij zich nog steeds voor die breuk, en wilde hij zich zelf rechtvaardigen?

Op hetzelfde ogenblik werd een stoel bijgeschoven en kwam een oude man bij ons zitten, niet groter dan Paul en zij leken enigszins op elkaar, alleen die ouwe was duidelijk joods, en was Paul dat ook? Ze spraken even vluchtig met elkaar, toen stond de man op en verdween even ongemerkt als hij was gekomen. 'C'est mon père.'

Hoe zou zijn vader de oorlog hebben overleefd? Was het in Frankrijk minder erg geweest dan in Nederland? Aarzelend vroeg ik: 'Tu es juif, nietwaar?'

'Ik ben atheïst,' antwoordde Paul heel beslist, en hij gaf mij het gevoel dat ik daar niet meer over moest spreken. Eigenlijk kon het mij ook geen pest schelen, jood, niet-jood. Als dat verschrikkelijke in de oorlog niet was gebeurd, zou ik er nooit meer aan hebben gedacht. Waarom zouden er bij de Wereldpartij zoveel joden zijn? In het Rusland van voor en tijdens de revolutie leverden zij van alle nationale minderheden het hoogste percentage aan revolutionairen op. Ik had het zelf bij Lenin gelezen, en hij prees ze erom. Later, in 1938, deed le Vieux een beroep op de vooruitstrevende joden in Amerika de revolutionaire beweging te komen versterken, want, zei hij: 'Men kan zich zonder moeite voorstellen welk lot de joden wacht alleen al bij het uitbreken van de komende wereldoorlog. Maar zelfs zonder oorlog betekent een nieuwe ontwikkeling van de wereldreactie met zekerheid de *fysieke uitroeiing van de joden*.'

Ik wou maar dat ik begreep waarom dit zo was. Als financiers en handelaars hadden de joden hun rol vervuld bij de opkomst van het kapitalisme, en die was nu uitgespeeld, zodat zij als klasse geen wortels meer in de maatschappij hadden. Als klasse overbodig geworden, waren zij ook als

mensen niet meer in tel. Dat schreef Léon, een door de nazis vermoorde Belgische trotskistische leider.

‘Hoe ben je door de oorlog gekomen?’ vroeg ik Paul Fillelle.

‘Ik was in Engeland toen Hitler Frankrijk binnenviel, en werd daar onmiddellijk geïnterneerd. Het was geen gemakkelijke tijd, al die jaren, maar ja, ik heb het overleefd. Trouwens: soldaten lopen ook kans gewond en gedood te worden, datzelfde geldt voor ons. Mijn vrouw zat vier jaar in Ravensbrück. Dat was erger.’

‘Daar is mijn schoonmoeder ook drie jaar geweest,’ onderbrak ik hem. ‘Misschien kenden ze elkaar wel uit die tijd.’

Maar Paul schudde zijn hoofd. ‘Impossible. Mijn vrouw zat in het gedeelte waar medische experimenten op de gevangenen werden verricht.’

Nu hij het over zijn vrouw had was de norse uitdrukking uit zijn gezicht verdwenen.

‘We hebben een appartement gevonden,’ zei hij heel gelukkig, zag er zelfs jonger uit, en voegde eraan toe: ‘Een kamer en een keuken, eens het eigendom van een bourgeois die er zijn geliefde had ondergebracht pour faire l’amour. Het is er rustig, en ik kan er goed werken. Lezen en schrijven, pour préparer la révolution...’

Weer sluit ik mijn ogen en zie de lange, enigszins logge gestalte oprijzen van Jacques Meyerson, de benjamin in de leiding van de Wereldpartij. Hij heeft zich gisteren over mij ontfermd, want naast allerlei andere talen spreekt hij Nederlands. Hij beschouwt het als zijn moedertaal omdat hij uit Antwerpen komt, waar voor de oorlog le Vieux, op weg naar asiel in Noorwegen, zijn ouders heeft bezocht. Hij kijkt mij vriendelijk aan achter zijn brilleglazen. Een scherpe neus onder een breed voorhoofd, donkerbruin, in een scheiding gekamd haar, een spits toelopend gezicht dat

wordt onderbroken door een platte kin. Zo nu en dan jaagt een zenuwtrek langs zijn linkerwang tot aan het jukbeen.

‘Eigenlijk is onze verwachting, dat er na de val van Hitler in Duitsland revolutie zou komen, geen werkelijkheid geworden,’ zei ik tegen hem. Hij was van mening dat het door de bezetting van de Grote Vier kwam, en dat trouwens alles nog mogelijk was. Europa staat aan de vooravond van revolutionaire bewegingen. Door het stalinisme zijn die in Frankrijk en Italië tot staan gebracht, de communisten nemen aan de burgerlijke regeringen deel en leveren de wapens uit het verzet in, maar gauw genoeg zullen de arbeiders ontdekken dat zij bedrogen zijn en dan naar de Wereldpartij komen, want alleen onze beweging is in staat leiding te geven bij een nieuwe revolutionaire opgang. Zelfs in de Oosteuropese landen, die door het Rode Leger zijn bezet, heeft Stalin het kapitalisme gehandhaafd.

‘Dat is toch tegen de verwachting van le Vieux in,’ meende ik. ‘In de discussie aan de vooravond van de oorlog schreef hij immers, dat Stalin gedwongen zou zijn bij een bezetting van Finland en Oost-Polen daar het kapitalisme af te schaffen, omdat een verzoening van de twee stelsels in één staatsbestel niet mogelijk is.’

‘Dat was vóór de oorlog,’ antwoordde Jacques, ‘toen Stalin zich na München door de geallieerden verraden voelde, maar nu doet hij alles om hun vriendschap uit de oorlogstijd te behouden. Als er weer een oorlog mocht komen, zouden de arbeiders in de bufferstaten tussen de Sowjetunie en het Westen tegen de landsverdediging moeten zijn. Dat staat ook in de voorgestelde resolutie van de Wereldpartij.’

Ik was het er eigenlijk niet mee eens, maar wist niet goed waarom. Het had geen zin, daar nu al over te spreken. Die oorlog zou immers tegen de Sowjetunie gericht zijn, en de Oosteuropese landen zouden rechtstreeks bij de verdediging ervan worden ingeschakeld. Zou het kapitalisme er

dan nog blijven bestaan?

‘Onze secties daar zullen dan de revolutionaire ontwikkelingen opvangen,’ riep Jacques. ‘Ik kan wel zien dat jullie in Nederland jarenlang geïsoleerd zijn geweest. Jullie hebben geen begrip van de enorme mogelijkheden voor de Wereldpartij in de komende jaren. In de gehele wereld. Op Ceylon hebben wij de grootste oppositiepartij in het parlement, die al concreet het probleem van de machtsverovering onder ogen moet zien. In Bolivië schijnt hetzelfde het geval te zijn. Overal neemt onze invloed snel toe.’ Hij onderbrak zich zelf: ‘Wij in België begrijpen niet hoe de joden in Nederland zich zo hebben kunnen laten vangen. Bij ons was het ook moeilijk, maar meestal was er wel een schuiladres. Ik heb nog in een kamp gezeten; ze hebben me daar als politieke gevangene behandeld, en zo ben ik er goed doorgekomen. Er mag nooit meer een oorlog komen. Het lot van de joden in de afgelopen jaren is een voorloper van wat er met de gehele mensheid zou gebeuren in geval van een derde wereldoorlog. Maar die zou er pas komen na grote nederlagen van de arbeidersklasse, en we staan nu voor geweldige overwinningen.’

Ik wou dat ik zo knap was als Jacques. Hij weet enorm veel van economie, en sommigen zeggen dat hij de toekomstige theoreticus van de Wereldpartij is. Hij is niet getrouwd, daarom kan hij zich helemaal aan de beweging wijden.

‘Wat hebt jij gestudeerd?’ vraagt hij plotseling, en ik haal mijn schouders op: drie jaar hbs. ‘Natuurlijk is studie goed,’ vervolgt hij, ‘maar sommige mensen raken erdoor in de war. In plaats van hun kennis te gebruiken, gooien ze alles op één hoop.’ Dan slaat hij me op mijn schouder en lacht hardop: ‘Dat denkt ge toch niet van mij, hè? Ge weet wel beter. Toch moet een mens kritisch blijven, ook tegenover zich zelf. Ik wil wel graag gelijk hebben. Toen ik op het gymnasium was noemde de filosofieleraar mij: gelijkhebber,

en soms was het zo, uit koppigheid, alleen maar omdat ik niet toe wilde geven.'

Is dit de ingang van de métro? Ik ben er al vroeg, over vijf minuten komt Martin mij halen. Hij is de secretaris van de Wereldpartij en bijna net zo knap als le Vieux, wordt gezegd. Hij leeft uitsluitend voor de revolutie, met zijn vrouw Miranda, en kinderen hebben ze niet, net zomin als Lenin en Kroepskaya die hadden. Marx had er wel, en le Vieux ook, vier waren het er. Drie zijn door Stalin vermoord, een dochter pleegde zelfmoord in Berlijn. Tegen mij zeggen de mensen vaak genoeg: je had nooit moeten trouwen als je voor de revolutie wilt leven, je gezin is je anders maar tot last, en jij bent het je gezin. Hoe weet je dat allemaal van tevoren? Toen ik trouwde was ik een gewone jongen. En als je nu graag wél kinderen wilt? Je hoeft toch niet alleen voor de kinderen van anderen te vechten? Martin schijnt nooit te laat te komen. Als hij op mij moest wachten zou hij er tijd door verliezen, en trouwens, wat zou hij dan van me denken? Er was een discussie over het nationale vraagstuk. Martin heeft er de nadruk op gelegd dat de trotskisten tijdens de oorlog moesten deelnemen aan de nationale verzetsbewegingen, met een eigen socialistisch program natuurlijk, en ook nu, in Griekenland. In Nederland zijn we eigenlijk te sektarisch geweest, meer dan Henk Sneevliet en zijn groep. Voor ons bestond alleen ons eigen illegale werk, voor de niet-politieke haalden we een beetje onze schouders op. Gelukkig hebben we wel gedaan aan bonkaarten en persoonsbewijzen, in samenwerking met andere groepen.

Martin moest nu zo komen. Wat zou hij in me zien, dat hij met me heeft afgesproken? Aan de andere kant is ook een uitgang. LA SAINTE FAMILLE. Martin en Miranda zouden wél kinderen moeten nemen. Die zouden misschien heel knap zijn, van zulke knappe ouders. Zonde als dat ver-

loren gaat. Mensen drommen naar buiten. Als ik Martin maar goed heb begrepen. Hij zei het tweemaal, eerst in het Frans, en nog eens in het Engels: SIX O'CLOCK, Odéon. Ineens zie ik zijn hoofd, dat boven dat van anderen uitsteekt. Vreemd, zo'n grote kalot. Hij knikt even naar me, komt met forse stappen op mij af, en nu ben ik blij, zo verrekte blij. Hij moest het weten, hij zou denken dat ik gek ben.

'Bonjour Sal,' zegt hij buiten adem.

Ik wijs op het aanplakbiljet waar *La Sainte Famille* op staat, met grote letters, en vraag: '*La Sainte Famille*, is dit de Heilige Familie van Marx en Engels?'

Martin buigt zich naar het biljet toe, fronst zijn wenkbrauwen, leest gespannen de gehele tekst, kijkt mij dan ernstig aan en antwoordt met zijn hese, maar luide stem: 'Nee Sal, het is iets anders, het is een soort opera.'

Meeschommelend met het ritme van de metro, in het gelige licht van de trein, leest Martin een resolutie door. Nooit laat hij een minuut verloren gaan. Als hij zijn ogen maar niet bederft op die manier. Dat zei vader altijd tegen mij als ik in het donker las: je moet je ogen niet verpesten. Weer dwalen mijn gedachten af, zoals vroeger op school, zoals op de internationale zitting die ik nu bijwoon, waar ik mij verloren voel in de stortvloed van woorden in allerlei talen. Steeds probeer ik te begrijpen waar de inleiding over gaat, wat de discussianten willen, vul de gapingen in het begrepen op met wat het wel zal moeten zijn. Tot mijn gedachten opnieuw de werkelijkheid ontvluchten, zo voorzichtig en stilletjes dat ik het zelf pas later ontdek en me in mijn wang knijp om me tot de orde te roepen, l'ordre du jour, ook al een punt van discussie soms, wat is dat een geouwehoer.

De metro stopt, Gare des Invalides. Eruit, gauw, anders gaat de deur weer dicht. Dat is me al eens gebeurd. Maar

nu is Martin erbij. Viens vite. Met de bus gaan we verder Uitstappen Rochefort. Gemakkelijk te onthouden, Martin is een sterke rots. Hij stelt vast vertrouwen in me. Wat zou hij in me zien? Op mijn voorstel heeft onze groep zich tijdens de oorlog uitgeroepen tot sectie van de Wereldpartij. Dat vinden ze hier geweldig. Beschouwen ze me daarom als de leider van de Nederlandse beweging? Eigenlijk was Parthus het in de illegaliteit, dat heb ik ook gezegd, maar hij is er nu niet meer bij en dan tel je niet meer mee.

Waarom schreeuwt Miranda zo tegen Martin? Misschien is dit heel gewoon als je uit het Zuiden komt. Of uit de bourgeoisie. Mij maakt het verdrietig, alsof het me aan iets van heel lang geleden herinnert.

Martin trekt er zich niets van aan en gaat rustig zijn gang, zorgt voor de tafel terwijl Miranda met het eten bezig is. Misschien kan ik helpen, maar dat willen ze niet. Er wordt een glas wijn geschonken, en dat ik vaak in Parijs mag komen. 'You must come regularly,' herhaalt Miranda en kijkt me aan alsof haar grote zwarte ogen me van de noodzaak moeten overtuigen. Haastig veegt ze het donkere, springende haar voor haar ogen weg, vraagt: 'Do you understand?' Maar ik moet elke dag naar mijn baas, het is nu al moeilijk genoeg om er tussenuit te breken. 'You must work for the movement,' vindt zij, en ik zou niets liever willen. Beroepsrevolutionair, echte bolsjewiki moeten beroepsrevolutionair zijn. En als er geen geld voor is? 'I shall speak about it,' hoor ik Martin nog zeggen, staar naar het grijzend haar dat als een krans om zijn hoofd ligt, dan dwalen mijn gedachten af, naar Bep, die weer zal zeggen: 'Wat wil je toch? Eindelijk zijn we ons een beetje aan het herstellen van de oorlog. Wij hebben de kinderen ook nog.'

Natuurlijk hebben we die. Houdt daar je plicht als revolutionair mee op? Herstellen van de oorlog. Kunnen wij misschien de doden tot leven roepen? Die kunnen we al-

leen nog wreken, ervoor vechten dat zoiets nooit meer zal gebeuren, ook in het belang van de kinderen. Vader heeft alleen voor het gezin geleefd, en wat heeft het geholpen?

Vrijgesteld

‘Wat hebben wij nog te verliezen,’ zegt Max met vragende stem, terwijl hij mij met zijn vochtige, fluweelzwarte ogen onderzoekend aankijkt uit een spits gezicht, dat gescheiden wordt door een lange, scherpe neus. Zijn bruine haar ligt geplakt op zijn hoofd. Had mijn broer het ook zo? ‘Op het conservatorium was ik de hoop van een professor, die ik soms nog op het Rokin zie lopen; dan steek ik gauw over om hem te ontwijken, anders vraagt hij natuurlijk waarom ik niet ben doorgegaan, en wat moet ik antwoorden? Dat ik niet meer wil leven voor de muziek, maar voor de revolutie? Hoe zou hij begrijpen dat ik daarom in een theater-orkest ben gaan werken, om veel vrije tijd te hebben voor de rest?’

Max is mijn ontdekking, ik heb hem als het ware op de stalinisten veroverd, onmiddellijk na de oorlog, toen hij alle stalinistische onzin nog geloofde. Stalin is voor het socialisme in de Sowjetunie, want hij is voor het socialisme in één land, en Trotsky was daartegen, was zijn stokpaardje. Ik heb hem met de boeken in de hand laten zien dat juist Trotsky, als eerste, het socialistisch karakter van de Russische revolutie onderstreepte, toen Stalin ertegen was. Maar de overwinning van de revolutie in één land betekent nog geen socialisme in één land, het is de eerste en beslissende stap in de goede richting, als onderdeel van de revolutie die ook in andere landen zal moeten komen. ‘Boekenpraat,’ vond

Max eerst, maar hij kwam met Paul de Groot in botsing die de communistische partij wilde opheffen, en al lukte diens opzet niet, wie het niet met hem eens was geweest deugde niet. Zo werd Max steeds ontvankelijker voor onze ideeën, tot hij lid werd van de Wereldpartij.

Niet alleen hij was naar ons toegekomen, ook Erik Molenaar, die organisatiesecretaris van de cp in de provincie Groningen was geweest, en mét hem een heel groepje. Maar Max had iets tegen Erik, en ik begrijp niet waarom. Natuurlijk, Erik is een activist met weinig kennis van theorie. Dat kun je toch niet van iedereen verlangen? Ik zelf weet ook niet zoveel van de theorie, al denken anderen van wél. Daarom voel ik me helemaal niet zo'n geweldige leider, maar voorlopig gaat het erom de werkelijke ideeën van het communisme, van Lenin en Trotsky, over te dragen aan een nieuwe generatie, die nu nog wordt verpest door het stalinisme, maar waaruit jongeren zullen voortkomen die wél weer echte leiders zullen zijn. In die tussentijd moeten wij het doen, en als het zover is zal ik heus wel plaats maken voor anderen, en wat hindert het trouwens, in de arbeidersbeweging moet iedereen die de revolutie wil dienen toch een taak vinden?

'Jij met je Erik Molenaar,' verwijt Max mij, het lijkt wel of hij jaloers op hem is.

'Hij doet toch goed werk,' antwoord ik, 'hij is actief, zonder hem waren we nog een gesloten groepje.'

'Alsof hij de enige is,' vervolgt Max, 'hij is een halve stalinist in zijn opvattingen. Je moet hem horen brullen op vergaderingen, en het laatste woord is altijd: de partijdiscipline.'

'Die kennen wij toch ook. Na democratische discussie neemt het congres de besluiten, en die moeten dan ook worden uitgevoerd. De stalinisten hebben er een aanfluiting van gemaakt, daar beslist de bureaucratie, en wie het er niet mee eens is, wordt geroyeerd. Dat is bij ons toch niet

zo? Wij erkennen het recht van stromingen, en daar is Erik het ook mee eens. Dat is het voornaamste.'

'Ik mag hem niet. Hij is een streber. Jij hebt veel te veel vertrouwen in de mensen,' houdt Max vol.

'Zeur toch niet zo. Wil je de leden van de maan halen? We moeten ze nemen zoals ze zijn, mét de ontwikkeling van de beweging zullen ze beter worden, en in elk geval zullen er anderen komen die beter zijn, maar daar hebben we nu niets aan.'

Arbeiders drommen samen op het Waterlooplein. Zij hebben hun fabrieken en werven verlaten om te protesteren tegen de regering-Schermerhorn-Drees, die vandaag troepen wil sturen naar Indonesië om een koloniale oorlog te voeren. 'We moeten naar de haven gaan om de soldaten tegen te houden,' wordt er geschreeuwd, en wij zijn het daarmee eens en verspreiden gestencilde manifesten. Een vooraanstaande communistische leider roept iedereen op om naar huis te gaan. 'Laat je niet provoceren,' anders weet hij niet; het lukt hem ook nog de arbeiders naar huis te praten, en vol trots verklaart hij dat één communist machtiger is dan tien politie-agenten.

Maar Erik Molenaar bedankt als lid van de Wereldpartij, omdat de arbeiders toch niet naar ons toe komen, al plegen de socialisten verraad, en al doet de communistische partij daaraan mee. Je zít het toch?

Geld is er ook niet meer voor een vrijgestelde, want na enige maanden blijft de steun uit Parijs uit. Die kunnen er niets aan doen, herhaal ik tegenover Bep, en zij antwoordt: 'Dat weet ik heus wel, maar waarom hebben ze daar niet van tevoren aan gedacht? Jij hebt intussen je werk opgezegd.'

Met een handkar en een toeter lopen wij 's avonds door de straten. Wij nemen deel aan de verkiezingen. Ik schreeuw een keer razend van woede op Max omdat hij een half uur

te laat is met de handkar, zodat iedereen naar huis dreigt te gaan. Hij kijkt mij verwonderd aan. Als hij niet had gezorgd voor het geld en voor de handkar zelf, voor het schilderen en voor de biljetten, wat zou er dan van terecht zijn gekomen?

Thuis ligt een telegram van Martin: ARRIVERONS MARDI 16.00. Hij komt woensdag met Miranda, ik zal hem van het station halen. Als ik dinsdagavond thuiskom om half zeven, zijn zij al bij ons. 'Je hebt toch wel ons telegram ontvangen,' vraagt Martin. Maar natuurlijk. Jullie zijn eerder gekomen. Mardi, dat is toch woensdag? Lundi, mardi, mercredi, maandag, dinsdag, woensdag. Mijn nagels zitten onder de verf, en ik verontschuldig mij: 'C'est pour les élections.'

Ik neem ze 's avonds mee naar Max, die ze nog niet kennen: 'C'est un bon camarade,' vertel ik ze. We lopen met ons vieren langs de Herengracht, terwijl Max wordt voortgetrokken door zijn hond. 'Hij is een Portugees, mesjoggene Portugees,' probeer ik ze met een grapje duidelijk te maken. Dan wil Martin de synagoge zien die Spinoza heeft uitgebannen, en wij moeten lachen als hij ons naar Pannekwek vraagt. 'Hier is tweehonderd gulden,' zegt Miranda, 'voor jullie verkiezingsfonds, een persoonlijke bijdrage van ons tweeën.'

Volgens een opinie-onderzoek trekt onze verkiezingsactie de meeste aandacht, maar de lijsten zijn niet verbindend verklaard; ik wist niet dat dit moest en op het stembureau hebben ze me niets verteld. De stalinisten schrijven dat het moedwil is, dat wij op die manier de verkiezingen willen saboteren.

Dan is er écht geen geld meer. 'We hebben een schrijfmachine over, probeer die maar te verkopen,' zegt Max, en Bep is woest: 'Dat is geen manier van doen van Max, die je erop uitstuurt alsof je zijn kwajongen bent.'

Hoe moet ik weer aan werk komen? Wat moet ik zeg-

gen van de afgelopen twee jaar? 'Laat het aan mij over,' zegt Mien Sneevliet, de moeder van Bep. 'Een neef van Henk is personeelschef bij een bank, hij sleept je er wel door.'

'Ik wil niet bij een bank werken,' antwoord ik verbitterd, maar ik ben vooral bang, want natuurlijk komen ze daar te weten wie ik ben en wat ik heb gedaan, en dan heb je de narigheid pas goed.

'Wat wil je dan? Dat moeder ons gezin blijft onderhouden?' vraagt Bep, en ik weet geen antwoord.

Derde Wereldcongres

Nog kort geleden, op het Tweede Wereldcongres dat de balans heeft opgemaakt van de oorlogsjaren en de ontwikkelingen daarna, waren zij het eens, en nu, plotseling, tijdens een zitting van de internationale leiding, staat Martin op en roept tijdens een inleiding van Jacques over het burgerlijke klassekarakter van de Oosteuropese bufferstaten: 'Naar mijn mening is Joegoslavië een Arbeidersstaat!'

Verbijstering en geschreeuw over-en-weer. Een nieuwe Arbeidersstaat? Tot stand gekomen onder leiding van een stalinistische partij? Onmogelijk! Uitgesloten! Alleen onze Wereldpartij kan de arbeidersklasse naar nieuwe overwinningen voeren. Zo heeft le Vieux het ons geleerd. Laat Martin zich niet te veel leiden door zijn sympathieën voor Tito, na diens breuk met Stalin?

In de Oosteuropese landen nemen de stalinistische partijen de heerschappij over, soms met inschakeling van een deel van de arbeidersklasse zoals in Tsjechoslowakije, maar altijd op bureaucratische wijze, van bovenaf. Ook nu zegt Martin als eerste in de Wereldpartij: daar zijn nieuwe Arbeidersstaten ontstaan. Er was voor Stalin geen andere keus. De ontevredenheid in die landen, waar tegen de verwachting van de massa's in het kapitalisme was blijven bestaan, was zo groot geworden dat zij voor de bureaucratie een bedreiging gingen vormen. Bovendien konden de Oosteuro-

pese landen, nadat Truman en Churchill de koude oorlog waren begonnen, voor de Sowjetunie slechts een militaire bescherming blijven als zij niet meer toegankelijk waren voor het imperialisme.

In China verovert de Communistische Partij de macht en verjaagt Tsjang Kai Tsjek van het vasteland. Tegen de wil van Stalin, dat is waar, want hij drong aan op een coalitie-regering tussen communisten en nationalisten. Mao Tse Toeng heeft eindelijk gedaan wat le Vieux in de jaren 1925-1927 tijdens de toenmalige burgeroorlog van de communisten verlangde: volledig te breken met de Kwo Min Tang. En opnieuw pijnigt ons de vraag: hoe kan een stalinistische partij de massa's naar de overwinning leiden? Onder de druk van die massa's, door de kortzichtigheid van Tsjang Kai Tsjek, uit zelfbehoud?

In Korea, in tweeën gespleten door Amerika en de Sowjetunie, ontvlamt de strijd tussen Noord en Zuid, tussen revolutie en contra-revolutie, en krijgt de burgeroorlog het karakter van een rechtstreekse oorlog. Amerika komt tussenbeide, stuurt troepen, wordt teruggeslagen en stuurt meer troepen, neemt het risico van de uitbreiding van het conflict tot China, dat op zijn beurt manschappen en wapens stuurt om de Noordelijken te versterken. Het gevaar van een nieuwe wereldoorlog wordt duidelijk, en de Wereldpartij vraagt zich af: hoe is het mogelijk? Steeds zijn wij ervan uitgegaan, dat wereldoorlogen pas werkelijkheid konden worden na grote, historische nederlagen van de arbeidersklasse. Dat was in 1914 zo in Duitsland, toen de sociaal-democratie overliep naar het kamp van de landsverdedigers. Dat was ook zo in 1939, na de overwinning van het nationaal-socialisme in Duitsland, van Franco in Spanje.

Wij moeten ons standpunt herzien, schrijft Martin in stellingen die aan een Derde Wereldcongres zullen worden

voorgelegd. De oorlogsvoorbereidingen zijn deze keer niet het gevolg van nederlagen van de arbeidersklasse, maar worden juist veroorzaakt door de overwinningen van de revolutie. De krachtsverhoudingen in de wereld, die dertig jaar lang ten nadele van de revolutie zijn geweest en het isolement van de Sowjetunie hebben bevorderd, zijn na de structuurveranderingen in Oost-Europa, de technische en culturele vooruitgang in Rusland, maar vooral door de overwinning van de Chinese Revolutie, definitief veranderd ten nadele van het wereldimperialisme. Om zich als stelsel te kunnen handhaven is het imperialisme verplicht, de zich ontwikkelende wereldrevolutie terug te dringen en neer te slaan. De oorlog zal nu niet het gevolg zijn van de nederlagen, maar juist van de overwinningen van de arbeidersklasse. De voorbereiding ervan zal het verzet oproepen van de massa's daar waar zij ermee geconfronteerd worden en tot nieuwe revolutionaire ontwikkelingen leiden. Maar desondanks: het imperialisme heeft de koers naar een derde wereldoorlog ingeslagen, die vanaf het jaar 1953 een mogelijkheid wordt. Onze Wereldpartij moet er zich volkomen van bewust zijn en begrijpen dat die botsing het karakter zal hebben van OORLOG/REVOLUTIE, de eindstrijd zal zijn tussen CONTRAREVOLUTIE EN REVOLUTIE op wereldschaal, en in die gecompliceerde vorm DE WERELDREVOLUTIE ZELF.

Er is verdeeldheid over deze ontwerp-stellingen, maar na mijn eerste aarzeling toen het Joegoslavië betrof – wat wist ik er in Nederland van? – heb ik met meer aandacht de gebeurtenissen gevolgd. Ik sta volledig achter Martin. Zijn standpunt is geweldig belangrijk. Het geeft niet alleen de verandering in de krachtsverhoudingen aan, maar verheft de Wereldpartij naar het niveau waarvoor zij is opgericht: leidster te zijn in het wereldrevolutionaire proces. Het is een enorm geluk, dat Martin secretaris van de Wereldpartij is geworden, enige jaren na de moord op Trots-

ky. En Martin gaat nog veel verder in zijn conclusies. Terwijl de halve wereld, met inbegrip van de socialistische partijen, in paniek verkeert en niets ziet dan overwinningen van het stalinisme, is juist het omgekeerde proces begonnen: dat van de neergang van het stalinisme. De factoren die Stalin en met hem de bureaucratie in de Sowjetunie aan de macht hebben gebracht waren: het jarenlange isolement van de eerste Arbeidersstaat, de achterlijkheid van het geweldige land, de nederlagen van de arbeidersklasse internationaal. Maar die situatie verkeert thans in haar tegendeel: het isolement van Rusland is verbroken; haar achterlijkheid verdwijnt snel en er is een arbeidersklasse van veertig miljoen zielen ontstaan in plaats van de vijf miljoen uit de tijd van de Russische revolutie; en de wereldrevolutie kent geen nederlagen meer, maar overwinningen. Het stalinisme heeft die, noodgedwongen, helpen bevorderen door de machtsverovering in verschillende landen, en daarmee in schijn zijn macht als bureaucratie uitgebreid. Maar tegelijkertijd ondermijnt het de wortels van haar eigen heerschappij, en zodra de massa's zich bewust worden van de veranderde en veranderende krachtsverhoudingen, zullen zij zich ook van het juk van de bureaucratie bevrijden. Mét de overwinningen van de wereldrevolutie is het tijdperk van neergang en ondergang van het stalinisme ingeluid.

Er is opnieuw strijd in de internationale leiding. Martin onderschat de kracht van het stalinisme, wordt beweerd. Ik besluit hem te schrijven, wat ik al eerder wilde doen en niet goed durfde; dat ik volledig achter hem sta. Jij bent de werkelijke leider van de Wereldpartij en niet Jacques, die zich voortdurend laat beïnvloeden door druk van buiten en geen wereldomvattende visie heeft. Jij bent de waardige opvolger van le Vieux, jouw standpunt is van historische betekenis.

Op het Derde Wereldcongres herhalen de discussies zich,

maar er is een grote meerderheid voor het standpunt van Martin. Ook Paul Firelle, ook Jacques Meyerson staan nu aan zijn kant, en Jacques heeft zelfs de stellingen over Opkomst en Neergang van het stalinisme ontworpen.

Martin is overal: op het Congres, in commissievergaderingen, bij persoonlijke ontmoetingen van gedelegeerden. Soms zie ik hem even, en voordat hij haastig weer verdwijnt zegt hij: 'De Engelse afgevaardigde James Burtin spreekt geen woord buitenlands, zoek hem na de zitting eens op.' Maar wij kennen elkaar al goed. Klein, gezet, een groot rond hoofd dat nog meer uitkomt door de spaarzame erop geplakte haren, je scherp aankijkende helblauwe ogen in een rood gezicht, een schelle stem. Martin zei ook, dat James een groot gevoel voor tactiek heeft, ik zal er toch eens op letten. Als wij naast elkaar zitten, aan een café-tafeltje na eerst een kilo dadels op straat te hebben gekocht omdat ze hier zo laat eten in Parijs, komt het gesprek toch op gang, al kan ik hem moeilijk verstaan met zijn Ierse accent. Hij spreekt over Martin, en verfoeit zijn bloody tegenstanders. 'Listen Sal,' zegt hij met veel nadruk. 'Allerlei elementen zijn naar de Wereldpartij gekomen. Petty bourgeois, die eerst hun geluk hebben beproefd bij de communistische partij, en die de trotskistische kritiek alleen hebben gebruikt als overstapje om de revolutie de rug te keren. Maar anderen zijn echte communisten, en hun kritiek op het stalinisme is gericht op herstel van het authentieke communisme. Zij zijn de besten, en zo een is Martin.'

Voor het eerst zijn er talrijke afgevaardigden uit de koloniale en half-koloniale landen. Kameraden uit India, die de gevangenis beter van binnen dan van buiten kennen. Partijgenoten uit Ceylon, die tijdens de oorlog werden geïnterneerd, een gevangenisbewaarder overtuigden en mét hem de vlucht namen, maar nu een massapartij vormen en tegelijkertijd leiding geven aan verschillende vakbonden. Onder hen zijn beroemde advocaten, die nauwelijks de indruk wek-

ken tot de meest onderdrukten te behoren. Anders is het met de Indochinese afgevaardigden, meest studenten uit Parijs, die allerlei fracties vertegenwoordigen. Martin roept mij, stelt mij lachend voor aan Hector Lopez met zijn vurige zwarte ogen in een half-Indiaans pokdalig gezicht, en zegt: 'Weet je dat hij met een revolver in het Boliviaanse parlement is verschenen en ze de stuipen op het lijf heeft gejaagd?' Er zijn ook andere afgevaardigden uit Latijns-Amerika: Alfonso uit Uruguay, die al op het Tweede Wereldcongres was en toen opviel door zijn frisse en vriendelijke houding, maar die nu dikker is geworden, iets pafferrigs heeft zelfs. Maar vooral is Jaime aanwezig, dé leider uit Zuid-Amerika, een lange, magere kameraad. Je kan wel zien dat hij Indiaans bloed heeft, denk ik; dan vertelt hij zelf in moeilijk verstaanbaar Frans dat zijn ouders uit Spanje kwamen. Zij nodigen mij uit, thuis bij een Franse partijgenoot waar ze zijn ingekwartierd, en ze maken een gebaar met hun wijsvinger: 'Un buen compañero francés,' en dat behoeft geen uitleg, want vele Franse kameraden blijken níet goed te zijn, die wijzen de stellingen van Martin af als een capitulatie voor het stalinisme, en 'no son revolucionarios.' Ik moet maté met ze drinken, uit een buikfles met een zilveren rietje, die van mond tot mond gaat, en als het mijn beurt is zuig ik voorzichtig, bang dat het te heet zal zijn of te bitter.

Er is een pauze tussen twee zittingen. Ik loop even naar het binnenplaatsje van het huis, dat uitsluitend voor het Congres is gehuurd en dat je niet mag verlaten. Een wandspreek verkondigt het geluk van een eigen huis. Martin heeft me er op gewezen met het commentaar 'ces petits bourgeois'. Maar nu zie ik hem buiten lopen, in druk gesprek met Miranda, en wil me omdraaien; ik mag ze niet storen nu ze even samen zijn na alle drukte. Ik word geroepen: 'Waarom ga je er van door? Pourquoi tu t'en vas?' Kom tussen ons in. Jij stoort ons helemaal niet. Jij niet, jij

behoort tot onze familie.' Ik weet niet wat ik moet zeggen, maar zou kunnen huilen van blijdschap. Misschien beschouwen ze me wel een beetje als hun zoon.

'Luister Sal,' zegt Martin, 'en denk diep na over mijn voorstel: het is de bedoeling dat je naar Latijns-Amerika gaat.'

Naar Latijns-Amerika?

'De kameraden daarginds kunnen je goed gebruiken. Je zult het er gemakkelijk hebben, zij zullen je met alles helpen.'

Het duizelt mij terwijl Martin doorspreekt. Ben ik geschikt voor zo'n taak? Die gedachte overvalt mij, en tegelijkertijd verwijt ik me zelf dat het de angst voor de verantwoordelijkheid is. Maar Latijns-Amerika, wat weet ik ervan? Dáár leiding geven aan de beweging namens de Wereldpartij? Martin mag vooral niet denken dat ik niet wil. Natuurlijk, ik wil graag voor de beweging werken. En als ik er inleidingen moet houden, op een kaderschool? Over theoretische problemen? Daar raak ik nu al bij in de war, in Nederland en in mijn eigen taal.

'Je moet wel weten dat ik helemaal geen theoreticus ben,' zeg ik.

'Tu as beaucoup d'autres qualités,' antwoordt Martin.

Welke kwaliteiten bedoelt hij? Terwijl ik me die vraag stel, gaat hij al verder: 'Ik ken maar één Sal Santen op de hele wereld.'

Het bloed stijgt me naar het hoofd, van verwarring en van blijdschap. Als Martin zó over me denkt moet ik iets betekenen. Altijd had ik het gevoel dat ik door toeval in de leiding van de revolutionaire beweging terecht was gekomen. En nu dit. Soms twijfel ik trouwens aan mijn eigen onzekerheid. In de revolutionaire leiding behoeven toch niet alleen intellectuelen en theoretici te zitten? Er zijn zoveel problemen die de arbeiders rechtstreeks raken en waarvoor óók mensen nodig zijn. Het is zo moeilijk om over zulke

dingen te spreken. Ik zou niets liever willen, maar er moet toch ook geld zijn voor Bep en de kinderen. Voor mij zelf kan het me niet schelen, en ik zeg bij wijze van verontschuldiging: 'I want to live for the movement, not from the movement.' Als ik Frans spreek druk ik me misschien verkeerd uit. 'But Bep has to live,' voeg ik eraan toe, 'she is not so strong, and we have three children.'

'Dat begrijp ik,' antwoordt Martin. 'Er is voldoende geld om je gezin een jaar te onderhouden. Het is absoluut nodig dat je erheen gaat. In de toestand waarin we nu leven is een wereldoorlog weer mogelijk en zelfs waarschijnlijk geworden. In dat geval kan de internationale leiding niet in Europa blijven. Jij zult moeten onderzoeken of wij ons daar kunnen vestigen in geval van nood.'

'Ik ben geen lid van het secretariaat.'

'Dat doet er niet toe. In elk geval zal ik je als lid voorstellen.'

Hoe kan ik nu nog weigeren? Misschien is mijn vertrek wel van historische betekenis. Alleen de Wereldpartij kan een derde wereldoorlog zo spoedig mogelijk omzetten in de burgeroorlog op wereldschaal. Martin en de leiding van de Wereldpartij zijn daar onmisbaar voor. Maar hoe moet het dan met Bep en de kinderen? Die kunnen toch niet alleen hier achterblijven? Dan ga ik ook niet. Stel je voor dat ik ze nooit meer zou zien.

'Voorlopig ga je voor een jaar,' verduidelijkt Martin, 'maar misschien blijf je er wel en laat je Bep en de kinderen overkomen. Dat is voor hen ook belangrijk, want als er een oorlog komt zijn ze daar tenminste veilig.'

Het is waar wat hij zegt, als ik er Bep maar van kan overtuigen. In géén geval mag meer gebeuren wat in de afgelopen oorlog is gebeurd. Dat moet koste wat kost worden voorkomen. Alleen, ik wou dat ik niet zoveel tekortkomingen had.

'Moi, je n'ai pas de faiblesses,' zegt Martin, en toch ver-

baast het me, wie weet nu van zich zelf dat hij geen zwakke plekken heeft? Ik wou dat ik zo was, jezus, wat zou ik dat graag willen.

Als Miranda ons alleen achter laat zegt Martin plotse-
ling: 'Mijn enige zwakte is Miranda. Als er met haar iets
zou gebeuren, ben ik in staat midden uit een vergadering
weg te lopen.'

Dat is heel iets anders. Zij heeft zich helemaal voor hem
ingezet, wat zouden ze zonder elkaar moeten beginnen?

'Ik zal er met Bep over spreken,' beloof ik.

'You must take the decision yourself.' Waarom spreekt
hij nu Engels? 'You know Ted Lewis from the Australian
party? Toen ze hem vroegen fulltimer te worden wilde hij
een week bedenktijd. Hij zei yes, en is daar nooit op terug-
gekomen.'

Jacques Meyerson houdt de inleiding deze keer. Wat hij
zegt ontgaat me volkomen. Steeds jaagt het door me heen:
dus je moet naar Latijns-Amerika. Doe maar niet of je het
niet graag wilt. Je hebt vroeger zelf wel tegen Martin ge-
zegd, dat je liefst voor de beweging wilde werken, een
echte beroepsrevolutionair zijn. Zo heeft Lenin het immers
geleerd: bolsjewiki zijn beroepsrevolutionairen, mensjewiki
doen het voor tijdverdrijf. Voor tijdverdrijf, het zou wat,
na alles wat er in de oorlog is gebeurd. Al mijn tijd geven
voor de omverwerping van het kapitalisme, het vervloekte
stelsel dat weerloze mensen uitmoordt als het die overbodig
vindt! Als Bep het er maar mee eens is. Zij moet wel, zij is
tenslotte de dochter van Mien Sneevliet. Ik ben toch niet
met een burgerjuffrouw getrouwd? Zo mag ik niet den-
ken. Zij heeft altijd aan mijn kant gestaan, al was ze geen
lid, en heeft mij steeds verdedigd. In de oorlog bracht ze
soms de illegale kranten weg wanneer ze het voor mij te ge-
vaarlijk vond, en er was een tijd, in de hongerwinter, dat
je op staande voet werd gefusilleerd als ze die bij je vonden.

Maar de kinderen zijn álles voor haar, die laat ze nooit in de steek. Houd ik soms niet van ze? Laat ik ze dan wél in de steek? Je kunt toch niet ophouden voor de revolutie te werken omdat je getrouwd bent en kinderen hebt? Trouwens, het is een historische taak, dat moet ze begrijpen. Als er oorlog mocht komen zijn de kinderen in Latijns-Amerika veiliger dan in Europa. Stel je voor, dat ons gezin dan ergens samenwoont met Martin en Miranda, met Paul Firelle en Jacques...

‘Je kunt hier toch ook voor de beweging werken,’ houdt Bep mij voortdurend voor wanneer ik weer thuis ben. ‘Daar hoef je geen vrijgestelde voor te zijn. Je werkt nu ook dag en nacht.’

‘En als mijn taak in Latijns-Amerika belangrijker is?’

‘Intussen hebben de kinderen geen vader.’

‘Dat geldt voor miljoenen kinderen als hun vader de oorlog in moet, gedwongen, en voor de belangen van de bourgeoisie. Iedereen vindt dat heel gewoon, maar vrijwillig, voor de revolutie mag het niet.’

‘Gebruik niet zulke grote woorden. Als er werkelijk revolutie komt ligt het heel anders. Dat weet jij ook wel, en dan doe ik ook mee, en iedereen die aan de goede kant staat. Dan zullen de kinderen het begrijpen. Maar nu? Of ze al niet genoeg te kort komen. Familie hebben ze nauwelijks. Jij bent je familie kwijt, mijn moeder is de enige die de verschrikkelijke leegte probeert te vullen. Daar hebben de mensen geen begrip van, hoe ook de nabestaanden nog lijden onder wat er in de oorlog is gebeurd. Je maakt die enkele oom of tante die je nog hebt verwijten dat ze zich niet voor onze kinderen interesseren, en jij gaat óók bij ze weg!’

‘Dat is heel wat anders. Het is gemeen wat je zegt. Ik doe het net zo goed voor de kinderen! Stel je voor dat er weer een oorlog komt. Moeten we daar dan niet tegen

vechten?’

‘En als er oorlog komt wanneer je er niet bent?’

‘Die wordt pas in 1953 mogelijk. Tegen die tijd zijn jullie al lang overgekomen. En anders kom ik terug. Het is voorlopig voor een jaar, heeft Martin gezegd.’

‘Intussen laat je de kinderen aan mij over. Alsof jij hun vader niet bent.’

‘Je moet goed begrijpen dat ik revolutionair ben. Het is een verdeling van de taken: jij voedt de kinderen op, terwijl ik me voor de Wereldpartij inzet.’

Elke avond herhaalt het gesprek zich, met nieuwe argumenten die toch op hetzelfde neerkomen, en steeds is het laatste woord van Bep: ‘Je bent keihard geworden, ik herken je zo niet.’

En ik schrijf aan Martin: ‘Je kunt op mij rekenen.’

Er komt antwoord: ‘Ik heb je brief ontvangen, ik zal je spoedig meer laten weten.’

Waarom laat hij me zo lang wachten, een week, een maand. Dan schrijf ik: ‘Ik kan me best voorstellen dat je geen tijd hebt op elke brief uitvoerig in te gaan, maar dit is toch geen wissewasje, ik moet toch ook weten waar ik aan toe ben?’

Er is één probleem dat ons vooral beroert: hoe kan het dat onze beweging overal zwakker wordt, naar lucht hapt als een vis op het droge, terwijl de krachtsverhoudingen ten gunste van de wereldrevolutie zijn gewijzigd? De oude massabewegingen, reformistisch of stalinistisch, groeien op-nieuw, en onze secties verschrallen met de dag. ‘Het komt,’ antwoordt Martin, ‘omdat de arbeidersmassa’s zich bedreigd voelen door het nieuwe oorlogsgevaar. Zij hebben de tijd niet meer, vóór het uitbreken van de derde wereldoorlog sterke revolutionaire partijen te vormen. Zij voelen dit instinctief en zoeken nu bescherming bij hun traditionele massapartijen. De radicalisatie van de arbeiders zal daar vooral

tot uitdrukking komen. Naast de handhaving van een kleine, onafhankelijke kern in elk land die zich openlijk uitspreekt voor de Wereldpartij, zal het grootste deel van onze leden in Europa moeten intreden in de massabeweging, om daar te strijden voor een revolutionaire koers.'

Weer komen wij bijeen, op een Tiende Plenum van de internationale leiding. Er wordt verder gediscussieerd over de oriëntering op de massabeweging, en het betreft vooral Frankrijk, waar de meerderheid van de sectie weigert de intredepolitiek in de Communistische Partij uit te voeren. Zij wenst haar eigen weg te gaan, ongeacht de beslissingen van het Derde Wereldcongres. Wij zijn toch een bolsjewistische beweging, waar het democratisch centralisme heerst! Beslissingen van een Wereldcongres zijn bindend tot aan een volgend congres. Zouden wij ons daar niet aan houden, dan zou de Wereldpartij al spoedig in duizend stukken uiteenvallen, omdat ieder zou doen wat hij zelf wil, vaak blootgesteld aan de druk van klassevijandige krachten in eigen land. 'Wij zijn niet bereid te capituleren voor het stalinisme,' zegt de meerderheid van de Franse beweging, maar daar is toch geen sprake van. Martin heeft volkomen gelijk: in Frankrijk vormen de stalinisten de massabeweging, zoals de Labour Party in Engeland. De intrede in de Labour Party vinden zij prachtig, waarom dan niet in de Communistische Partij Frankrijk?

Ik aarzel om het woord te vragen, want wat ik wil zeggen is misschien verward, maar het is beter het wel te doen. 'Wij wilden eerst niet geloven dat de communistische partijen in Joegoslavië en China de revolutie in hun land naar de overwinning hebben geleid. Dat kón niet, dachten wij, dat is de taak van ónze beweging, en het scheen ons af te schrikken. Wij waren zo verbijsterd dat wij aanvankelijk niet begrepen dat het in elk geval een geluk was wat er daar is gebeurd, of hadden wij er misschien de voorkeur

aan gegeven dat de stalinistische partijen daar opnieuw ver-
raad zouden plegen en de revolutie verraden? Dat te be-
grijpen is toch geen capitulatie voor het stalinisme? Is de
verwachting juist, dat de radicalisatie zich in Frankrijk zal
voltrekken in het raam van de communistische beweging,
dan zullen zich ook daar allerlei nieuwe ontwikkelingen
voordoen. Is het erg daaraan deel te nemen? Het betekent
niet dat een Thorez of een Duclos plotseling revolutionaire
leiders zullen worden. Het is een lang proces, en er zullen
ook in de communistische partijen nieuwe krachtsverhou-
dingen ontstaan, die een antwoord zullen geven op de vraag
hoe de revolutionaire partij van de toekomst eruit zal zien.
Het is niet meer met zekerheid te voorspellen dat dit alles
zich in het raam van de Wereldpartij zal voltrekken. Mis-
schien zal zij zich, door deelneming aan dit proces, erin op-
lossen, en zonder het te weten meewerken aan nieuwe vor-
men van een wereldpartij in de toekomst. Is dat soms ver-
raad? Als wij op die manier werkelijk de revolutionaire ont-
wikkeling vruchtbaar beïnvloeden, is de vraag of het wel
dan niet ónze Wereldpartij zal zijn die het laatste woord
heeft, toch van geen enkel belang. Als wij ons zó overbodig
maken, kan ik er alleen maar blij om zijn...'

De kans om voort te gaan krijg ik niet meer, er wordt ge-
roepen: 'Zie je, Martin, zo spreken jouw volgelingen. Denk
jij er ook zo over? Dat is het gevolg van jouw politiek, het
is capitulatie voor het stalinisme.'

Het is zo moeilijk je in een vreemde taal uit te drukken.
Ik moest toch al mijn gedachten ordenen, en ze zijn mis-
schien niet helemaal goed overgekomen. Ik vraag Martin
of hij heeft begrepen wat ik bedoelde, en wat hij ervan
dacht, maar hij antwoordt alleen: 'Tu sais que je t'aime
beaucoup?'

Zijn woorden verwarren mij. Altijd ben ik bang dat de
mensen juist niet van mij houden, en nu zegt Martin dít.

Op het consulaat zeiden ze me, dat ik een visum moest hebben. Een toeristenvisum is maar drie maanden geldig en je krijgt hem pas als je een bankgarantie kan geven voor je verblijf daarginds; anders moet je een boot- of vliegretour laten zien. Dat is verschrikkelijk veel geld, en misschien kom ik niet eens terug. Maar voor het geval Bep en de kinderen moeten overkomen heb ik trouwens niets aan een toeristenvisum. Dan is een verblijfsvergunning noodzakelijk. Om die te krijgen heb je een werkvergunning nodig, een verklaring van een ondernemer dat je bij hem kunt werken. Dat is toch niet moeilijk. Jaime heeft mij verteld dat ze er verschillende rijke sympathisanten hebben, één is zelfs mijneigenaar en miljonair.

Maanden verstrijken zonder dat er antwoord komt uit Latijns-Amerika. 'Ik wil nu toch weten waar ik aan toe ben,' zeg ik tegen Martin, en ik heb hem er speciaal voor opgezocht.

'Alors, tu partiras comme touriste,' de rest komt daarginds wel in orde. 'We shall dress you like a gentleman,' voegt hij er lachend aan toe.

'Dan moet ik een return-ticket hebben,' antwoord ik verlegen, want wáár moet het geld vandaan komen?

'Je denkt toch niet dat ik me met al die details kan bezighouden?' zegt Martin plotseling driftig, 'ik heb wel wat anders te doen. Een van de kameraden zal met je meegaan naar een reisbureau waar hij bekend is. Dan komt het wel in orde.'

In een zijstraat van de Champs Elysées wordt de heenreis voor mij betaald. Er wordt gesproken, over en weer, en ik versta er niet veel van, maar dan krijg ik een briefje waarin staat dat mijn terugreis bij hetzelfde reisbureau zal worden gereserveerd.

Ik hoef niet lang meer te zoeken naar het consulaat, ergens in de haven van Amsterdam, maar als ik mijn paspoort

wil afgeven voor een visum, en daarbij ticket en briefje overleg laat men mij niet vertrekken alvorens de consul zelf is geraadpleegd. 'Dit is geen retourbewijs,' houdt hij strak en stijf vol, 'daar kan ik geen toeristenvisum op geven.'

Weer schrijf ik aan Martin. 'Wat komt er van al die beloften terecht?' vraag ik hem bitter. 'Eerst zou voor een verblijfsvergunning worden gezorgd, maar daar kwam geen antwoord op. Een toeristenvisum was voldoende, zei je toen, en je weet dat daarvoor een retour nodig is. In de plaats ervan krijg ik een briefje dat het consulaat niet aanvaardt. Als ik niet in de gelegenheid word gesteld op een normale manier te vertrekken, neem voor mij dan maar een ander.'

Eerst hoor ik niets meer, dan geeft Bep mij een brief, die zojuist van Martin is gekomen. Terwijl ik hem lees stroomt het zweet over mijn gezicht, en als de woorden voor mijn ogen dansen en het briefpapier in mijn hand ritselt, vraagt Bep angstig: 'Wat is er met jou aan de hand?'

'Martin schrijft dat hij altijd wel heeft gedacht dat ik niet wilde gaan.'

Deel 2
¡Adiós compañeros!

Heenreis

Een somber perron op het Centraal Station. Ik buig me uit het open raampje van de coupé. Elk ogenblik kan de trein nu vertrekken. 'Het is zo moeilijk,' snikt Bep. Onze oudste van de drie, twaalf is ze al, staat naast haar en kijkt ernstig, alsof ze er alles van begrijpt. Heel even moet ik denken aan de winter van 1941, toen Bep ook met onze oudste, een baby nog en enig kind, op het CS stond om mij gedag te zeggen, opgeroepene voor een joods werkkamp. 'Jullie komen me spoedig achterna,' roep ik terwijl zij al meehollen, mijn hand pakken, en dan gaat het steeds vlugger en wuiven wij naar elkaar met onze zakdoeken, tot ook die niet meer te zien zijn.

Ik wil lezen en mijn gedachten dwalen af. De vorige keer ontmoette ik Parthus in de trein op weg naar Parijs. Martin wachtte daar op mij en zag ons samen uitstappen. 'Het is niet goed vrienden buiten de beweging te hebben,' verweet hij mij. Hij is wel streng. Toen onze jongste geboren moest worden, kort na het Derde Wereldcongres, maakte hij me daar ook een verwijt van. Hij heeft, na het opsturen van het reisbiljet, helemaal niet meer geschreven. Zou hij nog kwaad zijn?

Terwijl de trein het Gare du Nord binnensist, vraag ik me af waar ik naartoe zal gaan als Martin me niet komt halen. Maar daar staat Jacques Meyerson, die me lachend verwel-

komt. 'Er is om twee uur vergadering van het Wereldsecretariaat,' vertrouwt hij me toe nadat we ons uit de mensenmenigte hebben gewerkt. 'We hebben nog een uur de tijd om ergens een kop koffie te drinken.'

Hij is bijzonder vriendelijk, en wil zelfs mijn koffer dragen, maar dat is niet nodig. 'Wilt ge buiten zitten?' vraagt hij, en we strijken neer aan een tafeltje, ergens op een terras. 'Het was zeker moeilijk te gaan, met Bep en de kinderen?' vraagt hij belangstellend. Voor het eerst sinds een jaar is er weer het gevoel van vriendschap tussen ons, dat verdwenen was tijdens de scherpe discussies in de Wereldpartij van de afgelopen tijd. 'Gij hebt goede kinderen, ik ken geen kameraad in de beweging die zulke fijne kinderen heeft. 'Zo spraken wij vroeger ook. Je kunt wel zien dat de vrede is hersteld. Politieke meningsverschillen van enige betekenis zijn er niet meer. 'Het is vreemd dat de wereld zo geheel anders gaat dan wij hebben verwacht,' zegt Jacques, en glimlacht verontschuldigend. 'Stalinistische partijen die om de macht strijden, dat had le Vieux niet kunnen denken.'

Toevallig heb ik er het Overgangsprogram nog eens op nagelezen, dat le Vieux voor de Wereldpartij heeft geschreven, en zowaar zegt hij onder het hoofdstuk 'Arbeiders- en Boerenregering': 'Men kan echter niet bij voorbaat categorisch de theoretische mogelijkheid ontkennen, dat, onder de invloed van volledig uitzonderlijke omstandigheden (oorlog, nederlaag, financiële ineenstorting, revolutionaire druk van de massa's, etc.) de kleinburgerlijke partijen met inbegrip van de stalinisten verder zullen gaan dan zij zelf wensen langs de weg van een breuk met de bourgeoisie.'

Jacques kijkt mij verwonderd aan. 'Dat hebt ge knap gevonden,' prijst hij. 'Vindt ge goed dat ik er in een artikel gebruik van maak?' Even ben ik nu verbaasd. Het is mijn eigendom toch niet? 'Maar nu moet ik weg,' zegt Jacques, 'straks ontmoeten wij elkaar op het partijbureau.'

'Terwijl ik het partijlokaal binnenstap, in Parijs, valt mijn koffer open. Het slot is kapot. Ik had natuurlijk een nieuwe moeten kopen, maar ik dorst er het geld niet voor uit te geven nu de toestand voor Bep zo onzeker is geworden. Rottig is het wel, want vanavond begint mijn grote reis naar Latijns-Amerika. Geknield naast de koffer pak ik mijn spullen weer bij elkaar. Bep had alles zo netjes voor me gevouwen: een pyama, een overhemd, een stropdas. Tranen komen mij in de ogen, maar ze mogen het vooral niet merken, ik laat me niet kennen. Hoe moet ik die rotkoffer weer dicht krijgen? Om hulp vragen? Martin heeft me niet eens gegroet toen ik binnenkwam. Hij kan me wat. Dan, plotseling, gooit hij me een touw toe.

Voilà mijnheer-de-toerist met een touwtje om zijn koffer. Zouden zij ook zo op reis gaan? Maar zulke dingen moet ik niet denken. Leven zij soms niet helemaal voor de zaak? Wat moet ik zeggen nu ik op een stoel ben gaan zitten, tegen de muur aan, terwijl Martin een document zit door te lezen? Het lijkt wel of het zwijgen de wrevel vergroot, die plotseling tussen ons is ontstaan. Je wou toch zo graag, om de wereldrevolutie te redden? Je gezin beschermen tegen de oorlog? Straks zit jij in Latijns-Amerika als die uitbreekt en zijn Bep en de kinderen misschien nog thuis. Schaam je liever, om zoiets te denken. Martin heeft jou die taak toevertrouwd. Maar dat hoeft toch niet te betekenen dat er geen zorg aan je vertrek wordt besteed?

Dan begint de vergadering van het secretariaat. Martin stelt een agenda voor. Mijn reis wordt er niet in genoemd. Moet ik zo vertrekken, zonder instructies, zonder een woord zelfs? Dat neem ik niet, wat denken ze wel. En ik vraag: 'Waarom staat mijn reis niet op de agenda?' 'Tu m'as insulté,' antwoordt Martin, ik heb hem beledigd, dat was mijn brief natuurlijk. 'Then I go back to Holland,' antwoord ik en ben verbaasd van mijn eigen moed. Plotseling begint Martin te lachen, geeft me een duw tegen mijn schouder en

zet op de agenda: 'Voyage de Sal, en Amerique Latine.'

Er moet daarginds een BUREAU worden opgericht, waaraan de voornaamste Latijnsamerikaanse kameraden deelnemen, terwijl ik er als lid van het secretariaat aan word toegevoegd. Het zal een theoretisch tijdschrift uitgeven, een conferentie organiseren, een kaderschool voorbereiden, het zal zijn standplaats krijgen ergens in Latijns-Amerika, wat weer afhangt van verdere ontwikkelingen, en met het oog daarop dient te worden onderzocht welke mogelijkheden er daarginds zijn in geval van oorlog. Voorlopig moet ik naar Maldonado en daar blijven, tenzij er andere instructies komen. De kameraden moeten dáárheen komen, niet omgekeerd. Ook Jaime weet dit, en is er al bij mijn aankomst. Het is geen Europa, en men is er eerder geneigd te improviseren, maar het zijn zeer toegewijde revolutionairen en moeilijkheden zullen zich niet voordoen.

Veel discussie is er niet deze keer; de vergadering is tegen alle gewoonte in vroeg beëindigd. Martin heeft nog een bespreking. Paul Firelle neemt me mee om samen ergens te eten. Terwijl wij aanschuiven, denk ik: 'Ik kan het hem nu vragen,' en dan wil ik weten waarom hij nooit zijn herinneringen aan le Vieux heeft opgeschreven. Daar zou zeker belangstelling voor bestaan, en nog afgezien daarvan: het is toch ook nodig voor de toekomst, alles te noteren wat aan le Vieux herinnert. 'Straks leeft niemand meer die hem gekend heeft,' zeg ik, 'dan gaan allerlei gegevens verloren. Jij bent toch enige tijd secretaris bij le Vieux geweest?' vraag ik.

'Het is waar,' antwoordt Paul, 'maar waar moet ik de tijd vandaan halen? Trouwens: als le Vieux een mening uitsprak, kon je er zeker van zijn die korte tijd later terug te vinden in een artikel of een boek van hem. Inderdaad zijn er veel dingen gebeurd die het opschrijven waard zijn. Bij voorbeeld: toen le Vieux de oproep deed, een nieuwe Wereldpartij te vormen. Je weet dat verschillende kameraden

van mening waren, dat die al eerder had moeten worden gevormd. Sneevliet bij voorbeeld, al was hij later tegen de oprichting. Maar le Vieux zei vóór 1933: Al is de ervaring met het stalinisme nog zo verschrikkelijk, de Communistische Internationale nu dood verklaren betekent de Duitse KPD voor onmachtig verklaren op een ogenblik dat de strijd tegen het Hitler-fascisme nog moet worden geleverd. We moeten alles doen om de misdadige politiek van Stalin in Duitsland te bestrijden, opdat de KPD niet voor Hitler zal capituleren. Pas als het laatste zou gebeuren zou het Duitse proletariaat een zo grote historische nederlaag hebben geleden, dat de Derde Internationale voorgoed bankroet zou zijn. Dan is het ogenblik voor een nieuwe Wereldpartij gekomen, eerder niet. Anders zouden wij de toestand in Duitsland voor wanhopig verklaren, want in een zo korte tijd kan zich geen nieuwe revolutionaire partij meer vormen die de arbeiders zou kunnen aanvoeren in de strijd tegen Hitler. Toen capituleerde de KPD werkelijk, en kwam Hitler zonder slag of stoot aan de macht. Ik zal die dag nooit vergeten. Le Vieux sloot zich in zijn kamer op, liep dag en nacht heen en weer, vierentwintig uur lang. Toen kwam hij naar ons toe en zei: De Derde Internationale is dood, een nieuwe Wereldpartij moet er komen. En hij schreef zijn oproep.'

Dan, 's avonds, brengen de kameraden mij naar de trein bestemming Marseille, waar de boot zal vertrekken. Plotseeling is Martin nu bezorgd geworden. 'Let goed op in Marseille,' waarschuwt hij, 'geef je koffer aan niemand af, pas op je geld.' Mijn geld? Zou hij er enig idee van hebben hoe weinig ik bij me heb? Wij zitten op het station en drinken een laatste glas wijn. Miranda komt eraan rennen, met broodjes voor vannacht in de trein, en hier is nog een tandenborstel. En zij vraagt: 'De vrienden in Amsterdam hebben zeker een afscheidsfeest gegeven?'

Ik heb maar niet geantwoord. Vaak had ik het gevoel:

'Ze zijn verplicht mij de leiding toe te vertrouwen, maar ze nemen me dat tegelijkertijd kwalijk, en nu hebben ze me zonder afscheid laten gaan.

'Martin en ik komen in december naar Nederland,' zegt Miranda. 'Als Bep iets bijzonders heeft moet ze het schrijven.'

Nu pakt Martin mijn kin en drukt mijn hoofd omhoog: 'Tête en haut Sal.' Hij mag niet aan me twifelen. Nog nooit heb ik iemand die vertrouwen in me heeft gesteld, teleurgesteld, zelfs als ik bijna de moed op gaf. Dan ben ik zó blij dat ik vertrouwd word, dat ik álles wil doen om het waar te maken en daarbij alle grenzen uit het oog verlies. Aarzelend, als het ware om me zelf te overtuigen, antwoord ik: 'Tu ne le regretteras jamais.'

's Middags om zes uur is de boot vertrokken, maar keert een uur later terug zonder dat we het in de gaten hebben. Een verkeerde manoeuvre, botsing tegen de kademuur, een scheur in de voorplecht. Een dag later zijn we toch op volle zee.

In de Straat van Gibraltar komen dolfijnen naast het schip zwemmen, springen bij tientallen boven water uit, duiken onder de boot door, je houdt je hart vast dat ze zich zullen bezeren aan de schroef. Vliegende vissen springen van de ene golf over op de andere alsof er geen afstanden bestaan.

Een Fransman is blijkbaar bang dat ik me niet kan handhaven en zegt tegen de steward dat hij me goed moet bedienen. Paters slepen met hun zwarte rokken langs het dek. Italiaanse en Spaanse meisjes, behaagzuchtig en mooi, worden angstvallig door hun ouders bewaakt. Een Franse arbeider, op weg naar Dakar, zegt: 'In Frankrijk geen nieuwe wereldoorlog meer, dan komt er revolutie.' 'Nog erger,' interrumpeert een dikke Syriër verschrikt. De Zuid Amerikanen zien me aan voor een van hen, maar met het Spaans

uit het Assimil-boekje kan ik me nog niet redden. Een Duitse vrouw klampt zich aan me vast, zegt dat zij er een voor gevoel van heeft gehad dat er in Marseille iets met het schip zou gebeuren. Een oude Zwitser komt erbij staan. Wie alleen is zoekt steun.

Heel veel eigenschappen, die bij ons voor 'specifiek joods' doorgaan, hebben in werkelijkheid een zuidelijke inslag. Zelfs in het eten is er overeenstemming: olijven, Spaanse erwten. Zeker is dat de 'Zuiderlingen' kinderlijker zijn. Zij maken simpele grapjes, trekken iemand aan zijn jas, geven een knalsigaret en hebben bij de ontploffing de grootste lol.

Een Duitse jongen, uit mijn hut, schaamt zich voor wat onder Hitler is gebeurd, geeft mij zijn aansteker als aandenken. Intussen is het schip gaan schommelen. Je hebt het gevoel alsof iemand je in de maling neemt en je stiekem een duw geeft, nu eens hier, dan daar.

Het schip doet Dakar aan. Zwarte, in lompen geklede havenarbeiders rennen door elkaar. Op de kade zoek ik naar een partijgenote, die door Paul Firelle van mijn komst is verwittigd maar onvindbaar blijft, hoe doordringend ik elke vrouw die op haar kan lijken ook aankijk. Senegalese vrouwen, manden op haar hoofd, zijn trots en mooi.

Het schip zet koers dwars over de oceaan. Warm is het nu, hopeloos warm. Het maakt je loom en triest. Tot er een hevig onweer losbarst, gevolgd door een stortregen waarin ik mij baad, even, want de zon brandt alweer en kondigt de evenaar aan. Voor ons is de moeilijkste tijd nu begonnen, maar à la guerre comme à la guerre, zeggen de Fransen. Als het maar eenmaal zover is, dat Bep en de kinderen ook aan de overkant zijn, dan zal alles veel gemakkelijker gaan.

Vandaag is de sterfdag van mijn zusje. Vroeger heb ik daar minder aan gedacht dan tegenwoordig. Ik geloof dat haar dood een grote invloed op mijn leven heeft gehad. Een andere keer heb ik het gevoel heel sterk te zijn en won-

deren te kunnen verrichten. Waar begint het zelfbedrog, door ijdelheid en duizend andere oorzaken? Gelukkig zal ik eerstdaags geen tijd meer hebben zo met me zelf bezig te zijn en me oplossen in de taak die mij wacht. En elke dag schrijf ik mijn brief aan Bep en de kinderen, om bij ze te zijn. Aan boord huilen kinderen aan een stuk, geplaagd door de warmte, krijgen een klets van hun moeder op de koop toe.

Weer loop ik vruchteloos te zoeken, nu langs de kade van Rio de Janeiro, naar een vriend. Hij heeft een brief gehad. Aan wachtenden durf ik niets te vragen, het gaat ze niet aan in dit geweldige land met geheime politie en illegaliteit. Maar ik weet zijn adres. Als ik de weg vraag geeft iemand me zowaar Braziliaans geld voor de tram. Door hem kan ik misschien correspondent worden van een krant; bovendien moet ik met hem over geld spreken. Terug aan boord is er een brief van thuis: onze oudste heeft op de Volksmuziekschool een eigen wijsje gemaakt op het gezegde 'ieder huisje heeft zijn kruisje'.

Maldonado

Het schip steekt hoog boven de kade uit, in de haven van Montevideo. Staat daar Alfonso niet? Hij zegt iets tegen een lange, magere jongen van misschien twintig naast hem. Ik wil hem een wenk geven. Even, bijna onmerkbaar, legt hij een vinger tegen zijn mond en schudt haastig 'nee'. En als ik van de loopplank een eerste stap zet op het Zuidamerikaanse continent, zie ik Alfonso en vriend wegslechteren uit de massa van wachtenden, die huilend familieleden om de hals vallen. Vlug achter ze aan, tot zij, nu zonder pottekijkers in de buurt, blijven staan. Alfonso omhelst mij, zoals ook al in Parijs gebeurde, en ik doe er onhandig aan mee. Hij ziet er moe uit, wat nog meer uitkomt door een baard van enige dagen. Waarom is Jaime er niet? Maar terwijl ik het wil vragen stelt Alfonso mij voor aan de lange jongen, die met zijn blonde kop uit Noord-Europa kon zijn wegge-
lopen. Hij heet Hugo, en ik word aangeduid als Julio. 'Jaime no puede venir,' zegt Alfonso. Dan spreekt hij Frans en vertelt dat Jaime nog niet kan komen. De grens tussen Uruguay en Argentinië is hermetisch gesloten. Als ik hem verbaasd aankijk vervolgt hij: 'Es una cosa muy particular. Er zijn economische moeilijkheden tussen beide landen gerezen, en het is ook een kwestie van strijd om de toeristen. Als Jaime hierheen wil komen, moet hij een omweg maken over Paraguay, maar daar kan hij zich niet wagen, of over Brazilië. Het grensgeschil kan niet lang duren, en hij zal dus

wel gauw komen.'

In een café in het hartje van Montevideo maken wij nadere afspraken. Eerst geef ik Alfonso mijn geld, dat had ik me vast voorgenomen, de honderd gulden die Mien Sneevliet mij voor mijn vertrek had meegegeven. 'Ik stel me helemaal ter beschikking van jullie,' zeg ik, 'en vertrouw erop dat jullie voor me zullen zorgen. Alleen voor mijn gezin moeten jullie elke maand een gedeelte bijdragen, dat moest ik je vertellen van Martin.' Wat rottig dat ik daar nu over moet spreken, als eerste probleem.

'Lo sé,' antwoordt Alfonso en vervolgt: 'Wat het politieke werk en het Bureau betreft zullen we moeten wachten op Jaime. Het is niet mogelijk, zonder hem beslissingen te nemen. Voorlopig ga je naar een hotel. Ik zal je wat boeken geven. Dit handelt over het Latijns-Amerikaanse Bureau van de Derde Internationale. Het andere is van de Peruaan Mariátegu. Hij was de grootste marxistische theoreticus uit Zuid-Amerika, en heeft over de Inca's geschreven. Ik woon in Maldonado en kan je mijn adres niet geven. Ik kom jóú wel opzoeken. Morgenochtend, om tien uur, Playa Carrasco, aan het strand voor het hotel.

Ik wacht in de stromende regen. Het is elf uur geweest, Alfonso laat zich nog steeds niet zien. Het strand is verlaten. Alleen vijf politieagenten, die over de badgasten moeten waken, zitten druk te praten bij een wachthuisje, terwijl een parasol hen beschermt tegen de stortbui. Soms kijkt er een naar mij. Dan loop ik even heen en weer terwijl ik angstvallig oplet of Alfonso er niet aankomt. Twaalf uur al. Zal ik weggaan? Zonder verdere afspraak, zonder enig adres behalve dat van een postbus en zonder geld voor het hotel? Zou ik Alfonso verkeerd hebben begrepen? Het was anders duidelijk genoeg, en hij spreekt goed Frans. Eindelijk, een half uur later, haast Alfonso zich naar mij toe en mompelt een verontschuldiging. 'Zoiets moet je niet meer uithalen,' zeg ik nog kalm, maar met de zenuwen in mijn keel.

En dan, ineens driftig, voeg ik eraan toe: 'Ik moet je adres hebben, anders ben ik helemaal nergens.' Geeft hij dat aan niemand? Maar ik ben hier voor het Wereldsecretariaat, ik móét het hebben. Nee? Dan zal ik het aan Martin schrijven, maar hij geeft het al en zegt nadrukkelijk: 'Je mag er geen gebruik van maken.'

In een café krijg ik geld voor het hotel. Een kameraad uit Maldonado zal me les geven in Spaans, tweemaal per week. Jaime zal nu wel gauw komen. In de krant staat dat het geschil spoedig wordt opgelost. Neem in die tussentijd wat vakantie, aan het strand, en lees vooral, lees.'

Terwijl de zon mij op mijn huid brandt lig ik tussen een oneindige hoeveelheid hoopjes kleren van badgasten, die in de golven duiken, worden teruggefloten door een politieagent als zij te ver in zee gaan, of een balspel doen op het strand, de mannen met de mannen, de vrouwen met de vrouwen. Met behulp van een woordenboek heb ik het boek over het Latijns-Amerikaans Bureau van de Derde Internationale kunnen lezen. Het politiek jargon lijkt in alle talen op elkaar. Je kunt zien dat het bureau werd opgericht na de dood van Lenin, in de periode van het stalinisme. Er wordt alleen gesproken over ondersteuning van de nationale strijd om onafhankelijkheid, waarbij aan de burgerlijke krachten de heersende rol wordt toebedeeld. Dat de revolutie ook hier permanent is, dat wil zeggen: alleen maar kan zegevieren door een socialistische oplossing, is kennelijk voor de stalinisten een boek, gesloten met zeven zegelen. Dan zijn de theoretische uiteenzettingen van Mariáteguy heel wat interessanter. Volgens hem is de Inca-maatschappij, zoals de Spaanse veroveraars die in de zestiende eeuw aantroffen en vernietigden, ontstaan uit het oercommunisme, met zijn gemeenschappelijk bezit van de grond en van het vee. Door het ontstaan van ambtenaren, die toezicht hielden op het strenge staatsbeheer; van priesters die de Inca dienden;

en van een militaire kaste die de grond moesten beschermen tegen vijandige veroveraars – of zelf veroveraars werden – zou echter een klassenmaatschappij zijn ontstaan. Daar denkt Rosa Luxemburg anders over. In de *Einführung in die Nazionalökonomie* schrijft zij immers, dat hier sprake is van een ontaarde vorm van het oercommunisme, omdat de ambtenaren en militaire kasten geen bezitters zijn geworden van de grond en het vee, en daarom geen klassen vormen. Ik herinner het mij zeker, want haar opvattingen deden mij denken aan die van le Vieux met betrekking tot de Sowjetunie, die hij een ontaarde Arbeidersstaat heeft genoemd, omdat de bureaucratie wel een kaste, maar geen nieuwe klasse is. Ik zal er later toch eens met Martin over spreken. Hij vindt immers haar *Akkumulation des Kapitals* de sleutel tot het kapitalisme van nu.

Het is niet mogelijk te blijven lezen, zo'n hele dag in de brandende zon. Als ik ben wezen zwemmen kan ik mijn hoopje kleren niet meer vinden, loop van het een naar het ander om er mijn schoenen in te herkennen, of mijn overhemd, en moet wachten tot in de namiddag, wanneer het strand leegloopt, om mijn kleren terug te vinden. Als er in het hotel maar niet om geld wordt gevraagd, want ik krijg het pas maandag, heeft Alfonso mij verteld. Zal ik wachten tot de hoteleigenaar met de rekening naar mij toekomt? Dan stap ik op hem af en vertel hem: 'De bank was gesloten, en ik moest een chèque wisselen, maar maandag zal ik u betalen.' Het is Kerstmis, met sneeuw van watten in de winkel-etages en een brandende zon buiten die je de adem afsnijdt. Een moeder in het hotel lacht vriendelijk tegen mij. Haar dochtertje komt mij een bidprentje brengen, en ik herinner mij de verzuchting van Marx dat Jezus in elk geval een kindervriend was... De gedachte ontspant mij, maar slechts voor een ogenblik. Als Alfonso maandag in godsnaam maar geld heeft. Ik kan geen verhaaltjes blijven verzinnen of langs de portier sluipen. Wat moet er op die ma-

nier van mijn opdracht terechtkomen? Waar moet ik Bep geld van sturen? Het is verschrikkelijk, het is alsof je niets anders aan je hoofd hebt, alsof je geldzorgen boven de revolutie gaan. Maar hoe kan ik goed werk doen als niemand zich aan zijn woord houdt en het een grote rotzooi wordt, ook in mijn verhouding tot Bep, die het toch al moeilijk genoeg heeft? Hoe kan ooit het Bureau worden gevormd als Jaime maar niet komt en ik van Alfonso afhankelijk blijf? Om nog te zwijgen van het belangrijkste van alles: de eventuele vestiging van het Wereldsecretariaat in Latijns-Amerika voor te bereiden? Zelf loop ik zonder peso op zak. Opgeven doe ik het ook niet, ik maak me nog liever van kant. Zo, meneer heeft medelijden met zich zelf? Je moest je schamen, probeer liever te gaan slapen, maar zelfs dat lukt me niet. Steeds ruk ik me tegen mijn wil wakker. Is zoiets heimwee, of ben je bezig te falen, Sal?

Ik móét Alfonso spreken, het kán zo niet doorgaan. Tegen zijn uitdrukkelijk verbod in zoek ik hem thuis op. Het is siësta, ik tref hem aan in bed, en word overladen met verwijten. Het is een brutaliteit, *compañero*, zeggen ze, maar ze kunnen mij nog meer vertellen. Ik móét een adres hebben van een partijgenoot om er te wonen, in het hotel kán ik niet blijven. Die nacht slaap ik bij Hugo, zonder dat zijn ouders het weten, en 's morgens, heel vroeg, loop ik op mijn sokken het huis uit, opdat zij mij niet horen.

Wat valt er naar Martin te schrijven over politieke problemen als je niet meer weet hoe het hoofd boven water te houden? Laat hij ook maar eens ongerust zijn. Ze zouden hier toch zo goed voor me zorgen? Ik schrik van mijn eigen gedachten. Waarschijnlijk hebben de kameraden hem van alles toegezegd, en daar kan hij ook niets aan doen. Tegenover hem doen ze zich altijd beter voor dan ze zijn. Bovendien: hij is de secretaris van de Wereldpartij, ik ben in hun ogen een indringer, en wat nog erger is: ik ben van ze afhankelijk.

Ik ben thuis bij Carla, de partijgenote die mij Spaans leert. ¿Como te vas? vraagt zij, en ik vertaal: 'Hoe gaat het met je?' maar zij lacht, draait zich om naar de deur, want het betekent immers: 'Hoe ga je?' Anders moet het zijn: 'Como te va.' Ik kan mijn hoofd er niet langer bij houden en wil weten wat er aan de hand is met de beweging. 'Yo pariah,' zeg ik, maar zij doet alsof zij mij niet begrijpt, en antwoordt: 'Lo siento, het spijt mij, compañero, maar ik ben geen lid van de leiding. Het is jammer dat Jaime er niet is,' voegt ze er in zich zelf sprekend aan toe. Wanneer hij komt? Zij kijkt voor zich uit op mijn vraag. 'Maar jullie wisten toch dat ik kwam?' verwijt ik haar. 'Ik kan er echt niets aan doen, compañero.' Zij zegt het met tranen in haar ogen. 'Ik zat in de leiding en heb toen voorgesteld dat Alfonso zou gaan werken om de komst van de compañero van het Wereldsecretariaat voor te bereiden. Om die reden ben ik uit de leiding gezet.' Zij zou graag geld voor mij willen lenen bij een bank, maar zij heeft al zoveel geld voor de beweging moeten lenen dat zij geen krediet meer heeft. Iets kan zij wel uitsparen, als zij in de cocina de los pobres eet, een soort gaarkeuken, en als ik met haar meega heb ik in elk geval goed eten. Bij haar thuis kan het niet, al zou zij er graag voor zorgen, maar er wordt nu al over gepraat dat er een vreemde man bij haar thuis komt. Dat kan echt niet. En ik verbaas me, want de vrouwen maken hier een onafhankelijke, energieke indruk.

Nog voor ik kan vertrekken komt Hugo, en is onmiddellijk in een driftig gesprek met Carla gewikkeld in zo vlug Spaans dat ik slechts een enkel woord opvang. Dan legt hij zijn hand op mijn schouder en zegt: 'Excuso, compañero. Ik begrijp heel goed dat deze toestand niet kan voortduren. Alfonso is een buen compañero, maar zonder Jaime durft hij geen stap te verzetten. Van Carla heb ik begrepen dat het zo niet kan doorgaan. Ik heb geld meegenomen, dat mijn vader had gestort, want ik moest naar Europa om mijn

studie te kunnen voltooien. Dat komt later wel. Hier zegt hij, bastante para vivir, en om naar je familie te sturen.' Ik wil hem bedanken. 'Es nada, no es nada,' zegt hij alleen, en schudt zijn vinger heen-en-weer. 'Luister, Julio, wij hebben jouw hulp ook nodig. De toestand in de sección is verschrikkelijk. Er moet absoluut verandering in komen. Terwijl de massa's bezig zijn te ontwaken, lopen wij in een kringetje om elkaar heen.'

Misschien schuilt daar het probleem wel. We hebben allemaal geleerd, dat de toestand in Latijns-Amerika pre-revolutionair is, en ieder verwacht dat de massa's rechtstreeks naar de Wereldpartij zullen komen. Zij hebben nauwelijks kennis gemaakt met reformisme en stalinisme, zij kunnen die negatieve ervaring overslaan, is de opvatting. Maar het vreemde is, dat diezelfde massa's nog achter burgerlijke partijen en bewegingen aanlopen. Er is een kloof tussen hun politiek bewustzijn en hun revolutionaire gezindheid. Zo is het bijna in geheel Latijns-Amerika, en zelfs in Noord-Amerika, met het verschil dat in Noord-Amerika de toestand nog rustig is. Waarom eigenlijk de grote sprong naar de Wereldpartij verwachten, zonder omwegen en tussenfasen? Gaan zitten wachten op het wonder, zoals nu gebeurt, betekent het vragen om een crisissituatie in de beweging. Zou het niet beter zijn, het proces van politieke bewustwording nauwkeurig te volgen en te trachten dit te beïnvloeden, in plaats van passief te wachten op de grote dag?

Er komt een kameraad uit Brazilië, die eens als zoon van rijke burgers de militaire academie bezocht, maar met zijn milieu heeft gebroken en nu in een fabriek werkt. Er is een opleving in de Braziliaanse communistische partij, vertelt hij, de enige arbeiderspartij van betekenis in zijn land, al is zij niet groot. Er is inderdaad sprake van een toenemende politisering van de massa's in het algemeen, en het zou best kunnen dat die zich het duidelijkst daar manifesteert. In elk geval is het een teken van politisering, en als wij daaraan

willen deelnemen zou het zeker goed zijn de linkse oppositie, die zich in de Braziliaanse communistische partij ontwikkelt, te versterken. Carla spreekt over soortgelijke verschijnselen in de socialistische partij van Uruguay, en ook daar verdient het aanbeveling, eraan deel te nemen.

Voor het eerst durf ik weer te schrijven aan Martin, en wat dacht hij van een verandering in de leiding van de sectie? Natuurlijk hoort Carla in de leiding thuis, schrijft hij terug, en daar moet ik op aandringen, maar hij is er slecht over te spreken dat ik in de leiding wilde ingrijpen ten nadele van Alfonso, die een goede kameraad is en begrijpelijkerwijs geen belangrijke besluiten wil nemen zonder Jaime. Maar wat ik over de politieke oorzaken van de crisis schrijf, daar kan hij het mee eens zijn, en vervolgt hij: durf politieke conclusies te trekken, wees niet te aarzelend, en toon flair. Voor het overige: als Jaime niet naar Maldonado kan komen, moet er elders een afspraak worden gemaakt, maar dat hoor ik nog.

Intussen loop ik stad en land af voor het bemachtigen van een verblijfsvergunning. Dan moet ik eerst werk hebben, niet zomaar een papiertje. Dat is ook nodig als Bep en de kinderen overkomen, want zelfs nu Alfonso is gaan werken, is het voor de kameraden een te grote belasting steeds opnieuw geld bijeen te brengen. Ik ontmoet een Nederlander die mij wel kan helpen, zegt hij, en mij meeneemt naar een Nederlandse familie, op een zondagmiddag. Ben ik zomaar naar Uruguay gekomen? Op de bonnefooi? Zij kunnen het nauwelijks geloven. Heb ik mij bij het consulaat gemeld? Nee? Dat moet ik wél doen. Even later komt een schneidige figuur binnen met groenblauwe ogen, geeft de huisvrouw een kushand, maakt een lichte buiging als hij zich voorstelt. Hoor ik het goed Starhemberg? Zou hij de man zijn van de contrarevolutionaire putsch in Oostenrijk? Ik durf het niet te vragen, en luister aandachtig als hij vertelt hoe moeilijk zij, officieren, het onder Hitler hadden.

Hij was bij de cavallerie. Aanvallen tegen het Rode Leger betekende: Hitler helpen. Terugtrekken daarentegen: steun voor de Roden. En dus probeerden ze hun posities voortdurend te stabiliseren. Of een paard niet erg kwetsbaar is voor kogels? Hij kijkt mij even aan, taxeert kennelijk mijn militair weten niet al te hoog, en antwoordt dat men op grote afstand van elkaar galoppeerde. Bij het weggaan krijg ik een briefje voor een Bank-instelling waar Nederlanders werken, en ik moet ook naar de Nederlandse paters. Ik kan altijd terugkomen. Maar als ik de man een week later zie instappen in de bus, ga ik er gauw aan de achterdeur uit, want er is een brief van Martin dat ik eerstdaags naar Bolivia moet. Dat kan ik die Nederlanders moeilijk zeggen, goede mensen, maar erg nieuwsgierig, en ze voelden al dat er iets niet klopt.

Eindelijk, na vier maanden Latijns-Amerika, zal ik Jaime ontmoeten. In Maldonado is het geen uithouden meer. Ik heb een kamer gevonden bij Zwitsers, die ik help bij de huishouding en die daarom weinig rekenen. Maar de vrouw heeft argwaan gekregen omtrent mijn politieke activiteiten, en nu is zij plotseling vies van mij geworden. Als zij iets aanraakt dat in de verste verte door mij is beroerd, dan gaat zij haar handen wassen. Ik wil er bij Carla niet over klagen. Het vinden van dit adres was ongetwijfeld een zegen, maar mijn spoedige vertrek zal een nog grotere zegen zijn...

Buenos Aires

Een watervliegtuig slingert zich in een uur boven de La Plata naar Buenos Aires, waar ik het station opzoek om de trein naar La Paz te bespreken. Militairen versperren er de weg, Perón is op bezoek. Dan eerst maar een hotel, vlakbij. De eigenaar is een Spanjaard, heeft in de burgeroorlog gevochten vertelt hij mij als ik mijn Nederlandse paspoort laat zien. Die man is te vertrouwen, maar 's morgens, bij het aankleden, verstijf ik van schrik: mijn portefeuille is weg, met alles er in: paspoort, geld, treinkaartje. In paniek ren ik de kamer uit, zoek de eigenaar en schreeuw: han volado mi portefolio. De man kijkt me even verbaasd aan: 'Es imposible, no es posible.' Driftig loopt hij voor mij uit naar mijn kamer, tilt het kussen van mijn bed.

Die avond pas vertrekt de trein, en dus heb ik nog de tijd een partijgenoot op te bellen, zodat spoedig een afspraak is gemaakt. En als ik bij hem kom, zijn ze met zijn vieren, jonge mensen, die mij omhelzen, me un gran abrazo geven, drie jongemannen, een meisje. Een van hen is vorige week in Córdoba geweest, de plaats van Jaime, die hem heeft verteld al naar Bolivië te vertrekken om mij daar te ontmoeten. Jaime, hij herhaalt het en steekt een duim omhoog, 'gran dirigente'. Voordat hij erbij kwam was de beweging een groepje sektariërs. Zij scholden op Perón als op een fascistische dictator, zoals de imperialistische pers van de yankees dat deed, en begrepen niets van zijn betekenis. Maar

Perón organiseerde de arbeiders in de CGT, de Confederación General de Trabajadores, met zijn twee miljoen leden, ondersteunde hun strijd en bracht grote sociale verbeteringen. Een fascist zou zoiets nooit hebben gedaan. Natuurlijk, Perón is geen socialist, hij is een burgerlijke nationalistische leider, zoals Soekarno bij voorbeeld, maar om de oligarchie te kunnen bestrijden en de grootgrondbezitters, die compradores zijn van het imperialisme, heeft hij een beroep gedaan op de arbeiders, en in zoverre lopen zijn belangen evenwijdig aan die van het proletariaat. In hoeverre zijn de arbeiders politiek georganiseerd? vraag ik voorzichtig. Er is de socialistische partij, die de laatste tijd wat meer invloed krijgt, en de communistische partij, maar beide zonder massa-aanhang. Het is waar, in de socialistische partij is wel enige beweging, en het zou de moeite lonen er met enige leden in te gaan. Maar de grote massa van het proletariaat is peronistisch. De CGT is zo machtig, je zou haar bijna een politieke partij kunnen noemen. Haar voornaamste leiders zijn echter verbonden met het politieke Peronisme. Ook hier dus weer een kloof tussen de strijdbaarheid van de massabeweging en haar doelstelling, die door burgerlijke politici wordt bepaald. Het moet toch mogelijk zijn, de navelstreng, die het proletariaat hier nog met de bourgeoisie verbindt, door te snijden. Neem nou Noord-Amerika. Daar is het proletariaat miljoenenvoudig georganiseerd in de CIO, de sterkste vakbeweging in het Westen. Maar in de politiek loopt het achter de Republikeinen of Democraten aan, burgerlijke bewegingen die de arbeidersklasse aan het kapitalisme binden. Le Vieux heeft zich daar ernstig mee beziggehouden. Het is niet te verwachten, dat de Amerikaanse arbeiders hun eigen massapartijen gaan vormen zoals het in West-Europa is gebeurd. Daar ontbreekt eenvoudig de tijd voor, gezien de catastrofes waarvoor de mensheid wordt geplaagd. Er moet daarom een overgangsvorm worden gevonden om de weg te bespoedigen. De vakbonden moeten de politieke

spreekbuis van de Amerikaanse arbeiders worden, dát begripen zij, en wij moeten daar opkomen voor een LABOR PARTY, een arbeiderspartij gebaseerd op de vakbonden. He-
laas hebben de Amerikaanse trotskisten er weinig van be-
grepen. Zij hebben de leus overgenomen: FOR A LABOR PAR-
TY, NOW, maar doen er verder niets mee. Natuurlijk zou-
den zij ermee in de vakbeweging moeten werken, afzonder-
lijke vakbonden ervoor moeten winnen en die opstuwen
naar een eigen, onafhankelijke politieke activiteit. Dat zou
ook in Argentinië kunnen gebeuren, maar in een veel gunsti-
ger situatie. De CGT als zodanig zou moeten worden ge-
wonnen voor een onafhankelijke klassepolitiek, en zo tot
een breuk met het Peronisme moeten komen. PARTIDO
OBRERO, BASADO EN LOS SINDICATOS, het zou niet gek
zijn, daarvoor te strijden, zeggen de kameraden. Maar zij
moeten er met Jaime over spreken.

La Paz

Vier lange dagen en nachten duurt de reis, door de oneindige, verlaten pampa eerst, tot ik een gaucho zie rijden, zijn vrouw kruiselings achter hem op het paard. Daar rent een vogel, zo groot bijna als een struisvogel, maar dat kan toch niet? Rosario, Córdoba, de stad van Jaime, steden neergegoid in de macrokosmos van Latijns-Amerika. Na twee dagen, op een klein station zoals je die overal ter wereld vindt, de eerste Indianen. Vrouwen zitten gehurkt bij een mand en verkopen tortilla's aan de treinreizigers, die even hun voeten komen strekken op het stoffige Noordargentijnse perron. Meisjes – of zijn het jonge moeders? – dragen een kind op hun rug mee. Indiaanse arbeiders – of zijn het boeren? – stappen in de trein, soms met een grote revolver aan hun gordel. Er is nu ook een Indiaanse conducteur – een mesties misschien – die me komt waarschuwen: ik moet mijn raampje dicht houden tijdens de nacht. Als ik slaap – een gebaar, twee handen plat schuin onder een wang – kunnen ladrones anders mijn koffer stelen. Wij zijn de pampa al voorbij. De vlakte heeft zijn oneindigheid prijs gegeven voor een landschap van bergen, nog groen en zich koesterend in een heerlijke zon. Maar de locomotief trekt steunend de trein steeds hoger de bergen in. Enorme cactussen, op plaatsen zo grillig als hun eigen vormen; soms lijken zij van de rand van een berg te willen vallen, te aarzelen om op het nippertje hun evenwicht te bewaren door een wan-

hopig gebaar van hun bladen; zij zijn zo groot als bomen in een Nederlands landschap.

Weer gaat de trein verder, hijgt zich door het hooggebergte heen, de Altiplano, eerst van Argentinië, dan van Bolivië. Het is er koud 's nachts, ijsig koud, zodat ik mij afvraag of die witte vlakten geen ijsvlakten zijn in plaats van het zout dat zich hier aan de oppervlakte moet bevinden. Een razende koppijn heeft mij overvallen, tot aan misselijk worden toe, en ik hoop mij ervan te bevrijden door mijn ogen te sluiten, maar dan dwing ik mij zelf naar de vreemdsoortige rotspartijen te blijven kijken die de trein begeleiden, want wanneer zal ik hier weer komen? Soms heeft de natuur haar grillen te ver doorgevoerd, ziet een rotsmassief er uit als een enorme aaneenschakeling van flats in een grote stad; symmetrisch van opzet en met strakke lijnen. Vaker nu onderbreekt de trein zijn gang. Eerst sneltrein die zich door de pampa spoedde, is hij hier het verbindingsmiddel geworden tussen plaatsen met Indiaanse namen, op grote afstand van elkaar. Daartussen, in de Altiplano van het Andesgebergte verstrooid, lemen hutten zonder ramen, een gat doet dienst als deur. Elke hut heeft zijn eigen stukje grond, omzoomd door een muur van leem die het eigendom moet beschermen, ook hier, op het dak van de wereld.

Dan slingert de trein zich in steeds kleiner wordende cirkels omlaag, en daar, in de diepte, ligt La Paz, vierduizend meter boven de zeespiegel. Pascontrole, de vierde al sinds twee dagen. La Paz, de hoofdstad van Bolivië, het land van de revolutie nog geen jaar geleden, waar de Wereldpartij een massabasis heeft en het trotskisme zich geplaatst ziet voor de verovering van de macht. Als dat gebeurt is het isolement van onze wereldbeweging, nu al twintig jaar lang, doorbroken en zullen wij de opmars in de gehele wereld voortzetten.

Daar staat Jaime, ja daar staat Jaime. Hij omhelst mij,

neemt mijn koffer over, nee, ik mag hem niet dragen, ik zal wel moe zijn na die lange reis. Geld zal ik ook wel nodig hebben, zegt hij, en hij overhandigt me een pak peso's nog voor we het station hebben verlaten. Het mag mij aan niets ontbreken. Wat heb je aan Martin geschreven?, wil hij weten. Waarom? Martin heeft hem verantwoordelijk gesteld voor mijn welzijn, in een nogal scherpe brief. Naast hem, Jaime, ben ik de voornaamste dirigente obrero van de Wereldpartij, de anderen zijn allemaal intellectuelen, houdt hij me voor. Er moet een goede samenwerking tussen ons zijn. Maar eerst ga ik naar een duur hotel, op de Plaza de las Armas, enkele dagen maar, voor de schijn, daarna zal hij een kamer voor me zoeken. Ik moet mijn koffer goed afsluiten, want als je er niet bij bent komt de politie je spullen doorzoeken. Hier, zo kort na de revolutie? Como no, er zijn allerlei krachten aan het werk om de revolutie in te dammen.

Morgen ontmoeten wij Diego, de voornaamste leider van de Boliviaanse beweging. Macanudo, zeg ik, een uitdrukking die ik een week tevoren in Buenos Aires heb geleerd en zoiets moet betekenen als 'hartstikke goed', maar Jaime schudt zijn hoofd. Er bestaat een zekere spanning tussen hem en de Boliviaanse kameraden, die een andere opvatting schijnen te bezitten van de opbouw van de revolutionaire partij, want hij vindt ze demasiado flojo, te slap. Er moet hier proletarische discipline komen, dat is het probleem, daarzonder is de hele beweging verlamd. Hij heeft erover naar Martin geschreven, maar die heeft geantwoord dat hij tot elke prijs een conflict met Diego moet voorkomen. Nerveus, onzeker kijkt Jaime mij aan, alsof hij zich afvraagt: kan ik hem vertrouwen? Dan zegt hij aarzelend: Martin is de voornaamste leider van de Wereldpartij, natuurlijk, maar is het mij niet opgevallen dat hij soms iets hooghartigs heeft waarmee hij zijn burgerlijke afkomst ver-raadt? Naar een antwoord zoekend, probeer ik mijn eigen

gedachten en gevoelens te ordenen. Ik ga niet meekletsen met Jaime, die me al die maanden in de steek heeft gelaten. Maar Martin heeft toch ook de moeilijkheden hier onderschat en me er zonder voorbereiding op afgestuurd. Als ik er iets tegenin probeerde te brengen was hij hooghartig, dat is waar, en het bracht mij helemaal in de war zodat ik soms niet meer wist wat mijn eigen gedachten waren. Waar is, dat de geschiedenis ons niet veel tijd overlaat. Het is 1953, en een derde wereldoorlog is mogelijk geworden. Dan moet je soms handelen zonder voldoende waarborgen, en dat is met mij gebeurd. En ik antwoord: 'Oye Jaime. Inderdaad is Martin wel eens hooghartig, net als Miranda, maar elk mens draagt zijn verleden met zich mee. Zij komen uit de bourgeoisie, en hebben niet geleerd hoe moeilijk het te verdragen is als je wordt gecommandeerd, hoeveel pijn het soms veroorzaakt. Maar zij leven uitsluitend voor de revolutie. Martin heeft zich als het ware vereenzelvigd met het wereldrevolutionaire proces, en hij heeft daarbij een enorme verantwoording als secretaris van de Wereldpartij. Hij is zo onverbiddelijk als de geschiedenis zelf.'

La Paz, waar de adem je in de keel stekt wanneer je te veel wilt lopen, in de ijle lucht van het Altiplano die water al bij negentig graden Celsius doet koken, waar Indiaanse vrouwen vaak met een kind aan de borst, gehurkt voor hun manden, helkleurige groenten verkopen en vreemdsoortige aardappelen in kleine voorraden, met oneindig geduld wachtend op een klant, die volgens de gewoonte moet afdingen, maar niet te veel. Waar een jongen met achterdeur en al uit de omhoogstijgende stadsbus valt en schreeuwend blijft hangen. Waar ik twee mensen hoor kijden, midden op de Calle, in Nederlands met een jiddisj accent. Links van hen passeert een Indio, barrevoets, achter een troepje llama's, en aan de overkant een Indiaan die, diep voorovergebogen en over de lengte van zijn gehele rug een zware balk sjouwt.

De ijle lucht vermindert het gewicht ervan, en trouwens: arbeidskracht is hier goedkoper dan een eenvoudig transportmiddel. De kin tegen de borst gedrukt, kauwt de man op een blad dat het hongergevoel moet verdrijven. Je kunt ze hier overal zien hangen, aan draden bengelend, de cola-bladen, het schijnvoedsel en genotmiddel van de Indianen. Kijk, die vrouw daar met een kindje op de rug en een bezem in de hand, veegt de straten, en ook zij kauwt haar honger weg. De toestand hier doet me aan de oorlog denken. Is er suiker in voorraad, dan staan de mensen in de rij voor suiker, of voor thee, of voor sigaretten. Nu eens is er storing in de elektriciteitsvoorziening, dan weer is er geen water.

Diego is een rustige man, fors gebouwd voor een Boliviaan maar wel van hier afkomstig en met Indiaans bloed, misschien van de Aymara's die langer zijn dan de Quecha's. Hij kijkt mij vriendelijk aan en toch somber, hij die door arbeider en arbeidersvrouw op straat eerbiedig wordt begroet als leider van de trotskisten. Als Jaime iets wil zeggen kijkt Diego geërgerd, antwoordt nauwelijks. De partij moet gebolsjewiseerd worden, natuurlijk, maar begin er hier eens aan, terwijl het wel lijkt alsof iedereen verlamd is na de revolutie van 9 april 1952. De massa verwacht immers het heil van de MNR, de Movimiento Nacional Revolucionario, die na de revolutie de macht in handen nam en de tinmijnen nationaliseerde. Onder de druk van de mijnwerkers, dat is waar, want de MNR is een kleinburgerlijke beweging, die alleen nationale onafhankelijkheid nastreeft, niet het socialisme. Bijna alle arbeiders en arme boeren zijn georganiseerd in de COB, de Central Obrera Boliviana, met een enorme invloed als vakbeweging, niet als politieke partij. De moeilijkheid is dat haar voornaamste leiders lid zijn van de MNR. Juan Lechín bij voorbeeld, de vroegere mijnwerker, en anderen, sommigen waren zelfs trotskist geweest. Daardoor

verwacht de massa het heil van de MNR. Zij moet door die ervaring heen voordat zij onze leiding gaat volgen. Zij kennen ons, en zij zullen ongetwijfeld naar ons toe komen. Maar in afwachting daarvan heerst de malaise, want niemand ziet nu een taak.

Hetzelfde probleem dus als overal in Latijns-Amerika. De massa's zijn revolutionair, maar volgen een burgerlijke leiding. Hun politisering zal ook hier moeten uitmonden in een breuk met de burgerlijke politici, dat wil zeggen: met de MNR. Om dit mogelijk te maken zal de COB moeten worden opgestuwd naar onafhankelijke klasseactie, los van de MNR, en bij de machtige invloed van de COB zou de leus: Alle macht aan de COB, te overwegen zijn. Ik heb erover geschreven aan Martin. Hij is het er 'grosso modo' mee eens, doch, onderschat niet de strijd voor de reforma agraria.' Ook in Bolivia vormen de arme boeren de meerderheid. Zij staan dag en nacht voor het Ministerio van landbouw, omdat hun bij de agrarische hervorming van 1952 grond is beloofd die nog steeds niet is toegewezen, en gaan niet weg tot zij een ambtenaar hebben gesproken die hun een belofte doet. Een voor een zijn zij aan de beurt, na vierentwintig uur of langer. In elk geval is het probleem politiek, en niet uitsluitend organisatorisch. De lijdzame houding ook van onze eigen kameraden tegenover de MNR is volkomen misplaatst. Zij moeten een eigen program ontwikkelen voor de revolutie. Goed, antwoord ik Diego, ik zal er een artikel over schrijven.

Wij zitten na te praten, bij een glas naranjada, in een café waarvan de eigenaar en zijn vrouw Duits tegen elkaar spreken, de business is hier in handen van emigranten. Schoten, ver bij ons vandaan, weerkaatsen honderdvoudig tegen de rotswanden van het Andesgebergte. Jaime en Diego stellen mij lachend gerust. Morgen wordt de eerste verjaardag gevierd van de nationale revolutie, hier, in La Paz. Er zullen demonstranten komen uit verre streken, die in de hoofd-

stad geen slaappleats kunnen vinden en zich nu ophouden in de bergen rondom. Zij geven acte de présence.

Maar ik moet een nieuw pak hebben, houden Jaime en Diego mij voor. Zij hebben al een afspraak met een kleermaker gemaakt. Om het geld hoef ik mij geen zorgen te maken.

De demonstranten door La Paz drommen onstuimig naast en tegen elkaar; een rivier die zich uit de bergen omlaagstort. Een Indiaan blaast, starend als in een droomtoestand, op een houten, orgelachtige fluit die hees-schrille geluiden voortbrengt. Zij zijn gewapend, bijna allemaal, met zelfgemaakte geweren in elk kaliber en de meest primitieve vormen. Een jonge arbeider, met blote voeten in sandalen en met helderwit overhemd, schiet zijn geweer af in de lucht, waarop iedereen plotseling vrolijk lacht en zijn voorbeeld volgt. Indiaanse vrouwen, meest textielarbeidsters, met bolhoeden op, dragen aan een slip de nationale driekleur. Een van hen heft aan: 'Leve het vaderland,' de stoet valt in: 'Que viva, Leve de regering, Que viva.' Een meisje met een rode vlag, roept met zingende stem: 'Leve het internationale proletariaat.' Ik zou haar willen omhelzen, en het 'Que viva' is nog niet weerklonken of zij schreeuwt het uit: 'Leve de martelaren van Chicago. Que viva. Abajo el imperialismo yankee, Abajo.' Socialistische liederen hoor je niet. Het volkslied, de Marseillaise, daar houdt het mee op.

Een groepje Indiaanse boeren draagt een banier: 'Ex-Comunidad de Ayopaya,' en weer een: 'Los campesinos de Caquiaviri, Ex Comunidad.' Het is een steeds terugkerend beeld. Zij zijn de nazaten van enkele der vele oercommunistiche gemeenschappen die de grond in collectief bezit hadden tot zij werden verdreven en onteigend door Spaanse overheersers en imperialistische magnaten. Zij nemen hier een belangrijke plaats in, wordt mij plotseling duidelijk, en allen zijn zij aangesloten bij de COB, zoals blijkt uit hun

banieren. Plotseling applaus en hoerageroep van alle kanten: de mijnwerkers zijn in aantocht, van Siglo Veinte en andere genationaliseerde mijnen. Zij lopen gedisciplineerd, hebben helmen op met de mijnlamp in het midden, en om hun schouders slierten banden met dynamiet.

Ten slotte, op de Plaza Murillo, dromt de menigte samen om te luisteren naar de hoogdravende woorden van president Paz Estenssoro, burgerlijk nationalist. Hun eigen leider, Juan Lechín, de voorzitter van de COB, is er niet. Wegens ziekte, luidt de verklaring, 'burracho', dronken zeggen anderen.

'Zie je die kogelgaten in de muur?' vraagt Jaime mij. 'Die herinneren aan de revolutie van 9 april 1952.' Maar als hij mijn enthousiasme ziet, waarschuwt hij: kleinburgerlijke romantici verheerlijken de revolutie. Het is veel moeilijker haar voor te bereiden, en juist daarin bestaat het werk van de proletarische revolutionair. Daarom is er in de beweging een keiharde discipline noodzakelijk. Jonge intellectuelen worden eerst geproletariseerd. Van de universiteit gaan zij rechtstreeks naar een fabriek. Overal gaan zij heen, om mee te werken aan de opbouw van de secciones. Zij moeten er als proletarische monniken leven, geschiedenissen met vrouwen brengen alleen maar problemen. Al die tijd praat Jaime door, en toch moeten er afspraken worden gemaakt. Over enkele dagen vertrekt hij naar zijn land. Het Bureau moet nu vaste vorm gaan aannemen, en waar zal het komen? Waar zullen wij ten slotte samenwerken, na deze vier weken eindelijk bij elkaar te zijn geweest? In Chili zullen we elkaar weer ontmoeten, antwoordt hij, maar ga eerst terug naar Uruguay. Daar krijg je zo spoedig mogelijk bericht.

Veertien dagen later brengt de trein ook mij weer door het Altiplano. Na twee pascontroles en uren reizen, het eerste

station. Buiten het perron staan Indianen in een lange rij te wachten op de dagbladen, die uit La Paz komen en nu worden uitgeladen.

Eindelijk nadert de Argentijnse grens. Pascontrole, op-nieuw. Een dronken burger bladert in mijn paspoort, neemt het mee, komt na een half uur weer: ik moet de trein ver-laten, terug naar La Paz. Er ontbreekt een visum, vertelt de man me met een dikke tong. 'No es posible, señor,' ant-woord ik driftig. In La Paz heeft Diego me immers mee-genomen naar het politiebureau, voor een stempel om La Paz te kunnen verlaten, naar het ministerie van binnenland-se zaken voor een ander visum, naar dat van buitenlandse zaken voor een uitreisvisum, dan nog een doorreisvisum voor Argentinië, en, niet te vergeten, opnieuw een toeris-tenvisum voor Uruguay. Daarmee was aan alle formalitei-ten voldaan. Diego heeft het met nadruk gevraagd. Ik som alle stempels op, maar nu antwoordt de man geërgerd: 'Wie weet het beter, u of ik? Ik ben de jefe de la policía. U moet nog een stempel "de identificación" hebben.' Kan hij er, als chef van politie, niet voor zorgen dat ik het hier krijg? 'Es una idea,' zegt hij nu vriendelijk en komt naast me zit-ten: 'Hay que darne una comisión.' Hij wil dus een fooi hebben. 'Cuánto,' vraag ik. 'Cientocincuenta.' 150, dat valt me mee. De Boliviaanse peso is nauwelijks een cent waard. Maar als ik het geld wil geven, schudt hij: 'No señor, na-cionales, wij zijn hier dicht bij de Argentijnse grens.' Nacio-nales, dat zijn Argentijnse peso's. Dat kost me 30 gulden, veel meer heb ik niet bij me, maar wat moet ik doen? Ik krijg een hand en het paspoort, zonder extra stempel.

Aan de andere kant van de grens, na vele uren reizen, ligt Tucumán. Daar woont een vroegere partijgenoot, kapitalist nu, en aan hem moet ik geld vragen. Hij kent Perón per-soonlijk, die heeft hem zelfs eens gevraagd met hem samen te werken: 'Ik ben nationalist, u marxist, maar allebei wil-len wij hetzelfde: de nationale onafhankelijkheid.' Ik moet

begrijpen dat Perón heel intelligent is, op de hogere krijgsschool boven iedereen uitstak. 'Hij is heel wat pienterder dan de meeste politieke leiders in Europa,' en dan: 'De verzadigde bourgeoisie in het Westen brengt geen mensen van formaat meer voort. Daarvoor moet men in de achtergebleven landen zijn.'

Hij laat me met trots een stuk graniet zien, terwijl ik op de tijd let, want straks gaat mijn trein. Dan neemt hij me mee, in zijn auto, koopt een kaartje eerste klas, 'want tweede klas kun je hier niet reizen' verzekert hij me. De trein zet zich al in beweging, en op het nippertje spring ik in een coupé waar Indios en arbeiders op banken of op de grond zitten. 'Somos Chilenos,' zegt een van hen vriendelijk, en reikt me een fles aan, die van mond tot mond gaat. Ik neem een slok, mijn keel brandt af tot in mijn slokdarm, maar steeds weer ben ik aan de beurt, en weigeren durf ik niet.

Santiago

Nauwelijks ben ik terug in Maldonado, of Carla vertelt mij dat zij geld heeft kunnen organiseren voor de overkomst van mijn familie. Dat moet Bep weten! En ik stuur Martin mijn retourbiljet van de boot toe, zodat hij het geld kan terugvragen dat ook daarginds zo nodig is. 'Gelukkig schijnt het nu wat beter met je te gaan,' antwoordt Martin. Heb ik zijn artikel over de dood van Stalin ontvangen? Ben ik het er mee eens, dat deze zich zelf al had overleefd, en dat wij nu een periode van crisis van het stalinisme tegemoetgaan?

Meer dan een maand gaat voorbij, en weer laat Jaime niets van zich horen. Hij is in staat de goedaardigste hond vals te maken, verwijt ik Carla. Als dat zo doorgaat ga ik toch terug naar Europa, een herhaling van de misère kan ik eenvoudig niet meer verdragen. Dat schrijf ik aan Martin, en hij is het er mee eens, deze keer, maar vraagt me te wachten alvorens een definitieve beslissing te nemen. En weer verstrijkt een maand. Intussen klaagt Bep er in haar brieven over dat zij haar geld niet ontvangt, daarna komt het weer wel. Max uit Amsterdam heeft haar enige postwissels gestuurd, ofschoon hij vlakbij woont. Hij zou een goede bureaucraat zijn, antwoord ik Bep, en schrijf aan Martin wilde brieven, want het kan me allemaal niets meer schelen. Die afschuwelijke geldkwesties! Voor de revolutie werken, en dáárvan afhankelijk te zijn... Jaime zwijgt in alle talen, en dat na zijn plechtige beloften in La Paz, en nadat

ik reeds acht maanden in Latijns-Amerika ben.

Er is goed nieuws uit Santiago, waar mij een betrekking wordt aangeboden als technisch deskundige, en al weet ik het verschil niet tussen een schroef en een bout, in elk geval is het goed voor een verblijfsvergunning, en voor de overkomst van Bep en de kinderen.

Onbekende kameraden zullen mij afhalen van de trein en hebben mijn 'signalement'. Maar als ieder het perron al heeft verlaten sta ik daar nog, en voor geld zou men hier zorgen. Daarginds staan een man en een vrouw. Ze spreken even tegen elkaar, schudden van nee, lopen heen en weer. Vuur aan ze vragen, dat is misschien het beste. 'Maar holandeses zijn toch blond, en niet zwart?' en dan vertrekken wij met zijn drietjes Santiago in.

Leonardo is fabrikant, en bij hem kom ik te werken. Hij zal het me niet moeilijk maken. Hij heeft kort geleden een longoperatie ondergaan. Voor hij onder narcose werd gebracht heeft hij gezworen, dat hij, als hij het zou overleven, voortaan de revolutie zou dienen. Dat is mijn geluk ook. In afwachting van de komst van Jaime kan ik mij zonder te grote zorgen staande houden, discussieer met de kameraden, die verdeeld zijn over de betekenis van de Socialistische Partij. Er is een opleving in waar te nemen, er is zelfs sprake van een fusie tussen de twee bestaande kleine socialistische partijen. Ook hier weer een proces van politisering, dat zich afspiegelt in de bestaande arbeidersbeweging. Sommige kameraden willen als linkse stroming toetreden tot de Partido Socialista Popular, weer anderen zijn er tegen, onder wie mijn vriend de fabrikant. Zij krijgen ruzie met elkaar in zijn auto, stappen woedend uit terwijl de wild stromende Mapocho hun driftig geschreeuw overdondert. Ik schaam me dat ik blijf zitten, want ik ben het met ze eens. Maar ik ben aan handen en voeten gebonden. Een

conflict met Leonardo zou alles wat ten slotte is bereikt: de mogelijkheid me staande te houden, een verblijfsvergunning te krijgen, mijn gezin te laten komen en, als Jaime ten slotte eens zal komen, hier mee te werken aan de vorming van een Bureau, in gevaar brengen.

Twee maanden in Santiago, zonder Jaime. Er komt een verslag van het Wereldsecretariaat, waarin ik lees dat de langdurige afwezigheid van Sal uit Europa zijn lidmaatschap van het Wereldsecretariaat zinloos heeft gemaakt. In zijn plaats is Pietro Milano gekozen. Martin heeft niet eens de moeite genomen, mij er persoonlijk van in kennis te stellen. Het is al zo verschrikkelijk moeilijk hier, en als ik nu ook niet meer wordt gedekt door de autoriteit van het Wereldsecretariaat weet ik helemaal niet meer waar ik moet blijven.

Diarree, dag-in-dag-uit, put me uit. Enige dagen al lig ik in mijn hotelkamertje. Als ik opsta moet ik overgeven, maar dan wordt er dringend geklopt: Politie, ik moet onmiddellijk op het politiebureau komen. Daar wil men alleen inlichtingen hebben over mijn aanvraag voor een verblijfsvergunning. Ik kan niet antwoorden op alle vragen, zal de volgende dag terugkomen, en word dan vergezeld door Luís, een vriendelijke Chileen, médico, die weet bij wie ik moet zijn. Hij stopt me vol met medicijnen, geeft vitamine B, en zorgt ervoor dat alles nu in orde komt: verblijfsvergunning voor mij, maar ook voor het gezin, dat aanstalten kan maken om naar Santiago te vertrekken. Hoera, schrijf ik aan Bep, hoera, hoera. Jullie zullen je hier best kunnen aanpassen, want de mensen zijn vriendelijk, het land is prachtig, en ik vertel over volksfeesten die hier zijn. En ik voeg eraan toe: 'Martin schreef me dat hij er bij Max geregeld op aandringt, je te bezoeken. Ik heb hem verzocht dat niet meer te doen en hem geschreven dat mensen als Max zo gewichtig zijn, dat ze werkelijk geen minuut van hun kostbare tijd kunnen missen voor dergelijke minderwaardige dingen.

Een beetje hatelijk, maar een mens kan niet altijd zwijgen en zijn bitterheid opvreten.

Nu ligt Bep in het ziekenhuis, voor een lichte operatie die zij wilde laten verrichten voor de grote reis naar Santiago. Maar is er wondkoorts bij gekomen, en nadat ik hier drie maanden ben, nog steeds zonder Jaime, schrijft Mien Sneevliet mij: 'Beste jongen, na een angstige zondag doorge maakt te hebben, ademen we iets vrijer. Nakaarten is niet goed, maar wat zag dat er donker uit. Nu gaat het iets beter, maar volgens dokter en verpleegsters is Bep uiterst zwak, heeft veel koorts. Voor zover ik het kan zien zal ze maanden, misschien zelfs een half jaar nodig hebben om er overheen te komen. Jij zit zo ver weg en kan je natuurlijk geen voorstelling maken hoe het hier zondagavond was. De gehele nacht niet geslapen, en elke stap die ik hoorde in de nacht bonsde mijn hart en dacht ik dat het een boodschap was van het ziekenhuis. Zo'n nacht telt voor jaren, en je bent maar dankbaar als het dag wordt. Vaak heb ik die nacht gezegd: waarom ben jij er niet, Sal. Ik heb geen enkel adres anders als poste restante als er wat was gebeurd (en we zijn er nog niet, Sal). Hoe ben je te bereiken? Voel je niet hoe erg dit alles is? Wat moet ik toch allemaal alleen opknappen. Een moeder die angst heeft haar kind te zullen verliezen eensdeels, anderdeels Oma te zijn en te zorgen dat de kinderen geen spoor van dit verdriet bemerken. Gisteren aan Bep je briefje voorgelezen waarin je wat algemeenheden schreef over Zuid-amerikaanse feesten. Het maakte haar erg verdrietig. Ze zei me: Hoe kan hij aan feest denken terwijl ik hier lig. Zij heeft twee keer gedroomd dat je terug was gekomen. Ik vind dit vanzelfsprekend en goed te verklaren, en een bewijs dat ze steeds met je bezig is in haar gedachten. Ik toddel maar zo veel mogelijk om met de kinderen en houd zoveel mogelijk de gedrukte stemming buiten de deur. Jongen, ik schrijf je spoedig weer. Veel liefs van Moeder en je kinderen.'

Een gevoel van angst overvalt mij, terwijl ik de brief nog eens lees, van angst om Bep, maar ook van schaamte, tegenover haar en de kinderen die ik in de steek heb gelaten op een ogenblik dat zij mij nodig hebben. Ik ga terug. Dat is zeker. Daar moet ik toestemming voor hebben van het Wereldsecretariaat. Die hebben er geen idee van, hoe ik me hier heb moeten staande houden. Ze kunnen me wat. Partijdiscipline. Dat geldt voor hen net zo goed. Ik moest vooral een toeristenvisum hebben, en daar is alle ellende mee begonnen. De kameraden hier zouden zo goed voor me zorgen. Geklets in de ruimte. Die taak moest worden volvoerd, akkoord, en dan moet je de moeilijkheden op de koop toenemen, en dat heb ik ook gedaan. Maar ze moeten je niet wat wijs maken, zo bereid je een kameraad niet voor. Neem Jaime. Tien maanden zijn verstreken, één maand heb ik hem ontmoet. Nee. Ik ga in elk geval terug. Daar heeft Bep recht op, en ik wil ook bij de kinderen zijn. Desertie? Voor mijn part. Martin zei ook eens tegen me: Als er met Miranda iets was, zou ik zo uit een vergadering kunnen weglopen. Dat geldt voor mij net zo goed als het Bep betreft. Gelijke monniken, gelijke kappen. Goed, hij is de secretaris en veel belangrijker dan ik, maar dat heeft er niets mee te maken. We zijn een stuk arbeidersbeweging, en ieder heeft gelijke rechten.

Al die gedachten vliegen mij door het hoofd, terwijl ik in de bus zit naar Luís. Chauffeur, maak wat voort, denk ik. Hij praat met zijn vrouw, die bij hem voor in de cabine zit, een kous breit. Nergens, behalve in Dakar, heb ik gezien dat arbeiders zo in lompen gekleed gaan als hier. De bus stopt plotseling, een jongen van misschien tien jaar steekt de straat over. Zijn benen zijn geamputeerd tot aan zijn knieën, en met wat is overgebleven zit hij op een plat karretje, zo een waar de kinderen in Nederland mee spelen, een stel planken op de vier wielen van wat eens een kinderwagen was. Met twee stokken duwt hij zich langs de straat-

stenen vooruit alsof hij in een slee zat, terwijl de chauffeur toetert. In de verte zie je de Aconcagua, of eigenlijk alleen de besneeuwde top van die geweldige berg, alsof hij in de lucht zweeft.

De zuster van Luís doet mij open. Zij lacht even, maar kijkt me onderzoekend aan. Zij zal het wel vreemd vinden, een *compañero* helemaal uit Europa, die zo de indruk wekt een opgejaagd mens te zijn. Zij laat me bij Luís op de kamer, en ik verbaas me. Naast een portret van le Vieux de foto van een pin-up girl, maar zo is Chili, met zijn prachtige vrouwen en gemakkelijke zeden. Even later komt Luís binnen. Ik lees hem de brief voor, en nog eer ik het zeg is hij zelf al van mening: 'Je moet zo gauw mogelijk terug naar Amsterdam.' Was ik maar niet zo gek geweest om mijn retourbiljet terug te sturen, maar hij heeft al een oplossing. 'Ik zal de terugreis voor je betalen.' En wat de verblijfsvergunning voor mij en mijn gezin betreft: hij zal er voor zorgen, dat die, ook bij onderbreking, geldig blijft.

Het vliegtuig zal me naar Buenos Aires brengen, over het Andesgebergte. Bij het opstijgen wordt omgeroepen dat de passagiers de dop van het zuurstofapparaat op hun neus moeten bevestigen. De Aconcagua is immers bijna zeven-duizend meter hoog, en we zullen zeker tien kilometer boven de grond vliegen. Nieuwe mededeling: het zuurstofapparaat functioneert niet; men zal zo laag mogelijk vliegen. En dus zoekt het vliegtuig zijn weg langs de afgronden van het Andesgebergte, trekt plotseling op om even snel weer te dalen, als een lift, schokt en trilt, tot ontzetting van kotsende en lijkbleke passagiers. Met een vertraging van vijf uur komen wij veilig in Buenos Aires aan, waar ik de terugreis per boot op de zesentwintigste, over een week, confirmeer, en doervlieg naar Uruguay, om er afscheid te nemen en de laatste post te vinden. Van Bep is er een brief. Zij ligt nog in het ziekenhuis, maar het gaat gelukkig iets beter. Ook Martin heeft geschreven. Ik kan niet

naar Europa terug. Er zal over tien dagen een conferentie van het Bureau zijn in Chili, en ik moet daar zo gauw mogelijk naartoe. Ook Paul Firelle zal er zijn, hij is er speciaal voor uit Europa gekomen. Ik heb niet eens het geld om terug te gaan naar Santiago, zeg ik tegen Carla. Zij vindt echter dat ik in elk geval de conferentie moet bijwonen. Zij zal mijn reis betalen, dan kan ik intussen een nieuwe datum voor de boot afspreken. Ik zeg 'ja', maar ben totaal door mijn fut heen.

Eindelijk, drie maanden later dan hij had beloofd, komt Jaime in Santiago aan. Hij is niet erg vriendelijk, deze keer; verwijt mij, naar Nederland terug te gaan. Een dergelijke beslissing kan alleen de Wereldpartij nemen, houdt hij me voor, het is pequeño burgués, kleinburgerlijk, individualistisch, om persoonlijk daarover te beslissen. 'Jij handelt onder de druk van je vrouw,' verwijt hij mij, maar dan laat ik hem een telegram zien waarin zij mij zegt: **BLIJF DAAR GINDS.**

Het is mijn eigen besluit, en daar kan niemand meer iets aan veranderen. 'Jij hebt me duizend beloften gedaan, maar me steeds weer in de steek gelaten,' antwoord ik verbitterd. Van de elf maanden in Latijns-Amerika hebben we één maand kunnen samenwerken. 'Je denkt toch niet dat ik me maar zo kan verplaatsen? Als ik van huis wegga is het ook voor maanden, en dan moet ik eerst van alles in orde maken,' zegt hij hees. 'Natuurlijk, maar je hebt mij laten stikken,' verwijt ik opnieuw.

'Les camarades de là-bas te saluent,' zegt Paul Firelle, als wij even samen zijn, kort nadat hij het vliegveld heeft verlaten. En dan: 'De kameraden hier hebben nogal wat kritiek op je, je schijnt met iedereen in conflict te zijn.' Ik haal mijn schouders op, antwoord: 'Ik ben hier zelf terechtgekomen in een crisis van de beweging. Alles lijkt mooi in Europa, maar de beweging was hier niet voorbereid op de taken

van de Wereldpartij in deze nieuwe periode.' 'Het is toch een goede en actieve groep proletarische kameraden,' merkt hij op. Alsof dát het probleem is. Ook goede kameraden kunnen zonder juiste oriëntering in een impasse geraken. 'Jij denkt geloof ik dat je de redder van de wereld bent,' zegt Paul sarcastisch. 'Je bent twee weken in een land, dan geloof je dat je het beter weet dan de kameraden die er hun levenlang wonen.'

Hetzelfde verwijt is me overal gemaakt: In Uruguay, Argentinië, Bolivië, Chili. Misschien heeft hij wel gelijk en ben ik arrogant geworden, maar het kan me allemaal niets meer schelen. Zwijgend lopen we enige tijd naast elkaar. Dan zegt Paul, nu vriendelijker: 'Ik heb foto's bij me van je gezin, of ik die mee wilde nemen. Er was ook een pakje voor je van Bep. Het was niet de moeite waard om het mee te slepen: wat chocola, kaas en dergelijke. Dat hebben we in Parijs maar opgegeten.' Terwijl hij lacht, voel ik me driftig worden, weet me te beheersen. Hij moet naar zijn hotel, wil weten waar de Calle Chuquicamata is. Ik heb er geen idee van. 'Heb je dan geen plan de ville?' vraagt hij geïrriteerd, en onmiddellijk daarna: 'Het eerste wat ik doe als ik in een vreemde stad aankom, is een stadplan kopen.' Ineens schreeuw ik: 'Weet jij hoe ik hier aangekomen ben? Zónder centesimo. In Buenos Aires heb ik nog wat brood kunnen kopen en dat onderweg opgegeten, zodat de passagiers me als gek aankeken, dat dóén ze hier niet. Een plan de ville? Ik had geen geld om een hemd te kopen. Kijk, zeg ik en ruk driftig mijn overhemd open, wat ik aanheb is alles wat ik bezit.'

Tijdens de conferentie, ergens bij een sympathisant thuis, houdt Jaime zijn grote inleiding, waarin hij kranten aanhaalt, voortgaat met zijn eigen tekst, doorspekt met anekdotes, zijn hartstocht in zijn woorden legt. Wij dienen door-drongen te zijn van de historische taak van onze Wereldpar-

tij, die de theorie van de permanente revolutie belichaamt. Het wereldrevolutionaire proces heeft zich afgewend van de kapitalistische moederlanden, om haar centrum te zoeken in de koloniale en halfkoloniale landen. Latijns-Amerika is er door aangeraakt. De revolutie hier zal het Noord-amerikaanse imperialisme in zijn wortels aantasten en het begin van zijn einde betekenen. Hij praat vlug, en het is niet altijd gemakkelijk zijn Spaans te volgen, maar toch: wat hij zegt weet iedereen zo langzamerhand. Waarom gaat hij niet in op het proces van politisering der Latijnsamerikaanse massa's, dat in elk land zijn eigen wegen volgt, maar toch als grootste gemene deler heeft: de noodzaak, de breuk van de massa's met de burgerlijke nationalistten te bespoedigen om een socialistische overwinning voor te bereiden?

Na Jaime is het woord aan Paul Firelle, die de groeten overbrengt van het Wereldsecretariaat. Wij stellen groot vertrouwen in de Latijnsamerikaanse kameraden, die zich met opoffering en overtuiging inzetten voor de zaak van onze beweging. Wij doen dit met des te meer klem, omdat een deel van de Wereldpartij, kameraden uit West-Europa en Canada zich plotseling met grote scherpste tegen de stellingen en richtlijnen van het Derde Wereldcongres hebben uitgesproken. Zij worden daarbij ondersteund door de Noordamerikanen, die weliswaar niet bij de Wereldpartij aangesloten zijn omdat de Amerikaanse wetgeving dit verbiedt, maar wier stellingname bij de bepaling van de standpunten veel gewicht in de schaal legt. Zij verwijten ons capitulatie voor het stalinisme, omdat wij zoveel waarde hechten aan het proces van ontstalinisering. Misschien kan ik dit het beste verduidelijken, door een vergelijking te maken met de houding van de kameraden hier ten opzichte van het Perónisme, dat in laatste instantie weliswaar toch ook een vijandige beweging is...

Maar nu staat Jaime op en schreeuwt: 'Ik protesteer. Paul spreekt over zaken waar hij kennelijk geen verstand

van heeft.' Dan roepen verschillende kameraden door elkaar heen dat het een schande is, dat een vertegenwoordiger van het Wereldsecretariaat zo niet behoort te spreken. Terwijl ook ik Paul Firelle wil wijzen op de zeer bijzondere situatie in Latijns-Amerika, want de conferentie dreigt te verlopen op deze manier, wordt het mij plotseling duidelijk dat Paul waarschijnlijk is overgekomen om te voorkomen dat Jaime de kant van de oppositie in de Wereldpartij zal kiezen. Jaime's plotselinge, nauwelijks te motiveren vijandschap tegenover Paul heeft misschien een soortgelijke oorsprong als andere middelpuntvliedende tendensen in de Wereldpartij, en dus kies ik partij voor Firelle, want wat mijn grieven ook mogen zijn, mijn politieke houding laat ik daarvoor niet beïnvloeden.

Terugreis

Terug in Buenos Aires haast ik mij naar het scheepsagentschap. Morgen, de vierde, zal mijn schip vertrekken. 'Qué barco?' vraagt een bitse klerk mij, de Dodero? Die is vandaag afgevaren. Het bloed jaagt me naar mijn gezicht terwijl ik schreeuw: 'No señor, no puede ser, no es posible.' In godsnaam, wat moet ik dan beginnen, zonder geld voor een nieuw biljet, zonder de mogelijkheid bij Jaime aan te kloppen die woedend was omdat ik toch ben vertrokken? 'Mire señor, daar staat duidelijk de vijfde...' De man zegt verder niets, belt op, draait zich dan naar me toe: 'U hebt geluk, señor, de boot heeft een dag vertraging.'

Eindelijk sta ik op het Liberty-schip dat Argentinië van de Amerikaanse regering heeft gekocht. Het vaart niet snel, want het moest in de oorlog bij een bombardement harder voort dan zijn machines konden verdragen en heeft toen zijn snelheid verspeeld. In drie weken tijds zal het mij naar Marseille brengen, mij en vier andere passagiers: onder hen een Griekse machinist, die met mij de hut deelt en mij steeds wil trakteren, maar ik kan zo weinig terugdoen; een Italiaanse vrouw, die gescheiden is en naar haar land terugkeert. Waar ik ook heenvlucht komt zij, gaat naast mij zitten, betast mij zelfs.

Nu ga ik naar Bep, eindelijk naar Bep en de kinderen. Ik kan me er geen voorstelling van maken hoe het met ze is. In Marseille aangekomen wil ik eerst naar Parijs om met

Martin te spreken, hem vertellen waarom ik ben teruggekomen, verantwoording afleggen. Daarna ga ik naar huis, dezelfde avond nog.

‘Ben jij het, Martin?’ vraag ik aan de telefoon, en dan: ‘Je spreekt met Sal.’

‘Vanwaar bel je?’

‘Ik ben in Parijs.’

‘C’est épouvantable.’

Ik ken de uitdrukking niet, maar het zal wel zoiets betekenen als: verschrikkelijk.

‘Luister toch, ik móét je spreken.’

‘D’accord, Gare d’Invalides. Dans une demi-heure.’

En nu vertel ik, zonder dat Martin me mag onderbreken: ‘Het Wereldsecretariaat kan zich in Latijns-Amerika vestigen als het nodig mocht zijn. Er is één kameraad, Carla, op wie wij met stelligheid kunnen rekenen.’ Ecoute, Martin: Bep was heel erg ziek, ik móést terug, en ben toch een vol jaar gebleven? Geloof me, Martin, de botsing met Jaime was niet van persoonlijke aard, maar kwam door politieke tegenstellingen. Er is een nieuwe tactiek nodig voor de gehele Latijnsamerikaanse beweging.’

Terwijl ik hem vertel over het proces van politisering, daarginds, antwoordt Martin: ‘Bien, je bent nu erg moe, schrijf er een rapport over voor het Wereldsecretariaat zodra je thuis bent.’

‘Ik ga zo gauw mogelijk werk zoeken,’ merk ik nog op.

‘D’accord. Wij betalen je nog twee maanden.’

‘Ge zijt mager geworden,’ zegt Jacques Meyerson, die tegenover mij komt zitten in de trein naar huis. Hij is ook net teruggekomen, uit het Verre-Oosten, en reist nu mee tot Antwerpen.

‘Ge hebt het moeilijk gehad heb ik begrepen?’ vraagt hij. Ik antwoord: ‘En jij, hoe heb jij het gemaakt?’

‘Ik kom nu van Ceylon, waar ik met tal van leidende ka-

meraden heb gesproken. Zij zijn erg geschokt door de crisis in de Wereldpartij, maar staan wel achter ons. Zij hebben een beroep gedaan op de Amerikaanse beweging, als niet-aangesloten sympathiserenden hun invloed ten gunste aan te wenden.'

'En de Ceylonese beweging zelf?' vraag ik, 'is zij zo sterk als wij hebben geloofd?'

'Welzeker,' antwoord Jacques met grote stelligheid, 'onze partijgenoten hebben allemaal een of andere belangrijke functie in vakbonden en andere massa-organisaties, en met de volgende verkiezingen kunnen wij zelfs de sterkste partij in het parlement worden. Met een juiste eenheidsfront-tactiek, waarbij de communistische partij niet wordt genegeerd en er voldoende belangstelling blijkt voor de minderheid die Tamil spreekt, stelt zich duidelijk het probleem van de machtsverovering, misschien zelfs door een parlementaire meerderheid. Maar hoe is het in Bolivië,' wil hij weten, 'daar zijn toch soortgelijke mogelijkheden? Eén zo'n doorbraak, en de Lange Mars van onze Wereldpartij is voorbij. Dan gaat het snel naar andere overwinningen.'

Zwijgend luister ik naar zijn woorden, en nu hoor je alleen nog het denderen van de trein: tokketokketjok, tokketokketjok.

'Hoe was de samenwerking met Jaime?' vraagt Jacques voorzichtig.

'Ik heb hem in totaal maar zes weken gezien.'

'Hoe kan dat dan?'

Ja, hoe kan dat dan, hoe zal iemand het ooit begrijpen: zes weken van de tweeënvijftig...

'Is het waar dat de leden daarginds allemaal in een fabriek moeten werken, intellectuelen, iedereen, het hindert niet wie, om de beweging te proletariseren?'

'Iedereen is een groot woord, maar voor veel kameraden geldt het wel. Er is ook niets tegen. Je weet wat le Vieux schreef in zijn discussie met Max Shachtman en Burnham,

vlak voor de oorlog. Hij vocht toen voor een dagelijkse, daadwerkelijke oriëntering van de intellectuele leden op de arbeidersklasse. Het ware te wensen dat dit ook in Europa gebeurde, volgens mijn ervaring tenminste. In elk geval hebben de kameraden in Latijns-Amerika een grote opofferingsgezindheid. Wanneer ze moeten steunen, vragen ze zich af: hoeveel kunnen wij bij elkaar krijgen? In West-Europa is het vaak: hoe kan ik zo min mogelijk geven zonder mijn gezicht te verliezen.'

'Ge overdrijft. En zo goed hebt ge toch niet samengewerkt met Jaime, heb ik begrepen.'

'Niet om die reden. Er is veeleer een crisis daarginds, omdat de beweging achter is gebleven bij de nieuwe ontwikkelingen. Jaime wist zich geen raad met de problemen die het opriep, moest naar mijn gevoel het ene gat met het andere dichten.'

'Ge zegt het schoon...'

'Hij beschouwde mij geloof ik ook als een soort indringer, ik weet het niet...'

's Morgens staat Bep aan het Centraal Station, met de kinderen. Zij huilt van blijdschap, maar de kinderen kijken verlegen naar mij alsof ik iets vreemds over me heb, en ook zelf voel ik me een beetje vervreemd. Hoe zal ik weer kunnen wennen in dit kleine landje, waar alles netjes geregeld is, van de watervalletjes in de Keukenhof tot de klassenstrijd toe?

Thuis ligt het afschrift van een brief uit Argentinië, gericht aan het Wereldsecretariaat. Hij is geschreven door el buró político van de groep daarginds. Ik heb me niet disciplinair gedragen, staat erin, want ik ben naar Europa teruggegaan zonder toestemming van de Wereldpartij. Ik heb de proletarische discipline geschonden en dien ter verantwoording te worden geroepen. Mijn gedrag was niet voldoende se-

réno, ik heb mij immers tegenover kameraden beklaagd over persoonlijke moeilijkheden, terwijl een proletarische revolutionair zonder klagen offers moet brengen. De brief verbaast me niet eens.

Dan moet ik naar Parijs. Er is een zitting van de leiding, gewijd aan de crisis in de Wereldpartij, ten gevolge van de scheuring die zich heeft voltrokken. Ook mijn reis naar Latijns-Amerika komt aan de orde, en ik verwijt Martin in een persoonlijk gesprek dat hij me niet heeft ondersteund toen Jaime me aan mijn lot overliet, maar Martin antwoordt: 'Tu es fou,' en wil er verder niets van weten, tot ik hem vertel dat ik een afschrift heb ontvangen van de Argentijnse brief aan het Wereldsecretariaat. 'You know that letter?' vraagt Martin mij verbaasd, en tegelijkertijd moet hij lachen, ik zie het aan zijn gezicht dat even trekt. Met een ruk draai ik me om, het kan me niets meer schelen. En dan beginnen de scrupules, die vervloekte scrupules die me altijd het leven zuur maken en me door de knieën jagen, bukken Sal, omlaag je nek Sal, verzet je toch niet Sal, er staan hogere belangen op het spel, we moeten voorkomen dat Jaime zich aansluit bij de scheurmakers anders kunnen wij de Wereldpartij begraven Sal, en dus schrijf je een brief waarin je je spijt betuigt en erkent dat je onjuist hebt gehandeld, misschien wel als een *pequeno burgués*, want de beweging gaat boven alles ook als je vrouw ernstig ziek is en je je bovendien geen raad meer weet omdat ze je hebben laten stikken in de moeilijkste omstandigheden.

En ik schrijf die brief vol zelfkritiek, terwijl ik mijn hand zou kunnen afhakken omdat ik weet dat Jaime mij liet stikken gedurende het jaar van mijn verblijf daarginds en niet omgekeerd, maar ik schrijf hem, wat kan het mij verdommen, en tegelijkertijd voel ik me vernederd en een lafaard, net zo lang tot ik zelf niet meer weet hoe ik me voel en wat ik ben, of ik goed of slecht heb gehandeld toen

ik van daarginds vertrok en nu ik deze brief heb geschreven.

En weer is er een Wereldcongres, het Vierde, met een grote afvaardiging uit Latijns-Amerika. Carla is er ook, en als wij elkaar zien kussen wij elkaar ter begroeting op de mond, alsof wij oude geliefden waren, en toch heb ik daarginds al die tijd als een monnik geleefd. Zij vertelt mij dat Alfonso een brief heeft gezonden aan Martin waarin hij schrijft dat Sal het juist heeft gezien wat de tactiek in Latijns-Amerika betreft, en nu is iedereen, ook Jaime, het er mee eens. Martin houdt er een inleiding over, op het Congres, en verklaart nadrukkelijk: 'Met zijn bijdrage heeft Sal de theorie verrijkt.' Ik kan wel juichen, als Martin zoiets zegt is het eenvoudig waar, want met zaken van theorie laat hij niet spotten.

De scheuring met de anderen is een feit, maar Latijns-Amerika staat aan onze kant. Misschien is het jaar ook daarom niet voor niets geweest.

Afgevaardigden tonen elkaar het laatste nummer van een krant. De Russen hebben een kunstmaan om de aarde gebracht. Het is een overwinning voor de mensheid, maar vooral voor de socialistische planning. Voor het eerst heeft een Arbeidersstaat de techniek van het Westen overtroffen, en zo kort nadat de Russen de Amerikanen zijn ingelopen bij het maken van een waterstofbom.

Later ga ik naast Martin zitten, bedank hem voor zijn woorden. 'Natuurlijk ben ik blij met het resultaat van je reis,' antwoordt hij. 'Ik heb destijds voorgesteld dat je naar Latijns-Amerika zou gaan en het zou bijzonder onaangenaam voor me zijn geweest als het verkeerd was afgelopen.' Dan, geïrriteerd: 'Blijf niet steeds bij mij zitten, zoek eens contact met de andere kameraden.'

Deel 3

Oude bolsjewiek

De Gaulle

‘Heb je geïnformeerd wat het drukken van ons theoretisch tijdschrift in Nederland kost?’ vraagt Miranda mij, terwijl ik nauwelijks een voet over de drempel heb gezet.

‘Natuurlijk,’ antwoord ik, ‘maar toen ik hier naar toe ging wist de drukker het nog niet.’

‘Jullie zijn allemaal even stompzinnig,’ schreeuwt Miranda nu plotseling tegen mij, en ik ben meer verbaasd dan verontwaardigd. Mij dunkt dat ik mijn best heb gedaan. Nog de avond voor mijn vertrek naar Parijs ben ik naar Haarlem geweest, maar de drukker had nog steeds niet alle gegevens ontvangen, omdat het tijdschrift in het Engels gezet moest worden.

Miranda smijt met de deur en laat mij alleen in de kamer staan, zodat ik mijn boeltje maar ergens neer zal zetten en een boek pakken. Dat daar, van le Vieux over de Chinese Revolutie, heb ik Martin enige jaren geleden geleend. Al is Miranda de vrouw van Martin, dat geeft haar toch niet het recht om zo te keer te gaan tegen kameraden. Je zou zelfs meer geduld moeten hebben als je man de secretaris van de Wereldpartij is, maar ja, wat hebben ze niet voor een moeilijk leven: altijd op de hielen gezeten en tegelijkertijd verantwoordelijk voor de gang van zaken in de Wereldpartij, en voortdurend moet Martin het eerst en nauwkeurig begrijpen wat er in de wereld gebeurt.

Als Martin even later binnenkomt blijft hij met Miranda

in de keuken. Zij spreken snel en ingehouden, in hun moedertaal, die ik niet versta. Het is heel begrijpelijk dat zij geheimen hebben, en ik hoef ook niet alles te weten. In de illegaliteit was het niet anders. Wat je niet wist, wist je niet, en dat was verreweg het beste.

Dan komt Martin binnen, zegt mij gedag, vraagt hoe het in Nederland is, en of thuis alles goed gaat. Intussen dekt hij de tafel, en als Miranda binnenkomt met een bak sla, schenkt Martin ons alle drie een glas wijn in. Zij zijn altijd gastvrij, heel wat anders dan de meeste Parijzenaars. Weer praten ze samen, onverstaanbaar voor mij. Misschien willen ze wel iets vragen. Dat doet Martin meestal pas na een hele tijd, nooit komt hij met de deur in huis vallen. Zoiets krijg je wel door op den duur, en ik wou dat ik zoveel tact had, dan heb je het veel gemakkelijker.

‘Ik wou je iets vragen, Sal,’ zegt hij nu, en terwijl hij mij aankijkt knijpt hij zijn linkeroog iets toe. ‘Denk jij dat het Wereldsecretariaat zich in Nederland zou kunnen vestigen?’

Even schiet ik in de lach. Elke scheet die je er laat, horen ze aan de overkant, of bij de bovenburen. De bakermat der democratie, het zou wat. Net als Uruguay, daar slaan ze zich ook op hun borst om hun democratische vrijheden, maar als je er wat langer bent geweest zie je er wel doorheen. Nergens hebben buitenlanders zo weinig te vertellen als in Nederland. De regering is altijd wel de loopjongen van een of andere buitenlandse regering. En zelfs als het niet zo is zijn ze bang voor hun neutraliteit. Toen Hitler in 1938 op grote schaal pogroms organiseerde en duizenden Duitse joden naar Nederland wilden vluchten, werden ze aan de grens tegengehouden als ze geen geldige papieren hadden. Moeders gooiden in wanhoop hun kindje over de grens, vertelde een militaire politiemann ons tijdens de mobilisatie, en zij moesten die dan teruggooien. Loopjongens. De politie stond mee in de rij om joden van huis te halen. Het is me nogal een lekker stelletje. En dan het Wereldse-

cretariaat in Nederland. Dat zou nooit goed gaan. 'Ik geloof niet dat Holland het geschikte land is,' antwoord ik. Als ze maar niet denken dat ik bang ben, dat is het niet, en hoe moet ik het duidelijk maken? 'Wat mij betreft zou ik het alleen fijn vinden,' vervolg ik, 'van mij hangt het heus niet af. Maar het land is veel te klein, niets blijft er verborgen.'

Even kijken Martin en Miranda elkaar aan. 'Je hebt op het laatste Congres gezegd, dat je in Nederland mogelijkheden kent om les frères algériens te helpen,' merkt Martin heel beslist op. Dat is waar. Er werd toen gesproken over de Franse arbeidersbeweging, die de Algerijnen in de steek liet. Een regering van de socialist Guy Mollet, die de Algerijnen martelde en onderdrukte. Een communistische partij die haar leden royeerde als zij het waagden het Algerijnse Bevrijdingsfront te ondersteunen. 'De Algerijnen zijn de enige actieve revolutionaire kracht in Frankrijk op dit ogenblik,' had Martin gezegd. 'Je had de Algerijnse arbeiders moeten zien marcheren, op de laatste 1-Mei-demonstratie. Met een bezetenheid en vastberadenheid, waar de Franse arbeiders heel wat van kunnen leren. Er is hier malaise in de arbeidersbeweging, ieder denkt aan zich zelf en wil profiteren van de hoogconjunctuur. Ze moeten absoluut geholpen worden, het is een erekwestie voor onze beweging, zelfs om de eer van het Europese proletariaat te redden.' Wat zouden we in Nederland kunnen doen, vraag ik me zelf af. In elk geval waren er in de havens mogelijkheden, en ik vertelde dat.

'De toestand is heel kritiek geworden na de opstand van de para's in Algerije,' zegt Miranda nu. 'Ik heb me scherp verzet tegen het routine-gepraat van Paul Firelle, die in de Franse beweging blijft verkondigen dat de Franse arbeiders zo strijdbaar zijn, dat er geen gevaar dreigt van een rechtse staatsgreep, dat de massa's dit zouden verhinderen, en intussen bereiden de kolonels zich voor. Als die in Frankrijk de

macht zouden grijpen, dan kunnen we ons op het allerergste voorbereiden. Met de beschikking over de atoombom zijn zij in staat een atoomoorlog te ontketenen.'

'Ik laat me door Miranda niet langer beledigen,' schreeuwt Paul Firelle, 'zij heeft geen enkel recht om de zittingen van het Wereldsecretariaat bij te wonen.'

'Maar zij is mijn vrouw,' antwoordt Martin nadrukkelijk. 'Jullie hebben er geen flauw benul van wat zij voor de beweging betekent.'

'Zij ondermijnt mijn positie onder de Franse kameraden,' zegt Paul, bijna huilend.

'Ondermijnen? Dat doe je zelf. Je bent te stupide om te begrijpen wat er in Frankrijk aan de hand is. Je hebt de opstand van de para's niet zien aankomen, en nu De Gaulle de macht heeft gegrepen is dat volgens jou geen historische nederlaag voor de Franse arbeidersklasse. Je bent...'

Maar eer Miranda verder kan gaan, brult Paul: 'Ik verdom het langer,' en kijkt, zijn hoofd wendend, naar ieder van ons: 'Horen jullie dat! Zij noemt me stupide. Zij heeft hier niets te maken.'

IJzig kalm maar ín-bleek zit Martin er nu zwijgend bij. Hij gebaart naar Miranda dat zij stil moet zijn en zegt dan, als sprak hij in zich zelf: 'Miranda is mijn vrouw. Wie het op prijs stelt met mij samen te werken als secretaris van de Wereldpartij, zal het ook met haar moeten. Alles heeft zijn consequenties, en wie denkt een wig tussen ons te kunnen drijven vergist zich.'

'Maar zij moet mij niet beledigen,' herhaalt Paul met overslaande stem. 'Ik ben een oude militant, en heb nog onlangs drie maanden gevangen gezeten om mijn solidariteit met de Algerijnen.'

'Dat ontkent niemand. Het gaat om vandaag. Dan heeft zij de toestand in Frankrijk beter begrepen dan jij,' bijt Martin hem toe.

Weer geschreeuw, van alle kanten nu, maar Martin vervolgt: 'Wie een volwassen mens is en geen kind, begrijpt dat een breuk met Miranda ook een breuk met mij betekent.' Martin geeft een wenk aan Miranda: 'Alors, dan gaan we maar.'

Ook ik sta op, natuurlijk ga ik mee met Martin en Miranda. Ik ben het politiek met ze eens, daar gaat het om. Wat betekent de Wereldpartij zonder Martin? Soms denk ik dat Miranda minachting heeft voor het Wereldsecretariaat, want toen ik haar eens vroeg waarom zij er geen lid van werd, antwoordde zij: 'Van die bende?' Maar Martin was er kwaad om. Hij wil niet dat ze zulke dingen zegt, en al wordt ze soms woedend, ten slotte luistert ze toch naar hem.

Plotseling is het rustig en gaat iedereen weer zitten. D'accord, Miranda mag blijven. What next? Vestiging van het Wereldsecretariaat in een ander land nu het in Parijs niet kan blijven.

'Ik stel Amsterdam voor,' zegt Martin, en ik schrik even. Hij zal zijn reden wel voor dit voorstel hebben, ik heb hem toch verteld wat er voor bezwaren bestaan, en die vindt hij dus niet beslissend.

Maar Paul Firelle springt op, en Jacques Meyerson, en Pietro Milano.

'Amsterdam? Nooit.'

Italië is het aangewezen land, zegt Jacques, het Wereldsecretariaat behoort in Napels te komen. Daar woont Pietro, die kan dan aan het dagelijks secretariaat meewerken.

Er wordt door elkaar heengeschreeuwd, maar niemand overtuigt niemand, en de koppen zijn geteld: drie voor Napels, twee voor Amsterdam. 'Waarom wil Martin naar Amsterdam?' vraagt Jacques, 'vanwege Sal?' Martin ontkent dit, al is het duidelijk dat met Napels Sal niet meer in het secretariaat kan blijven. Amsterdam heeft ook andere voor-

delen. Daar is een geregeld contact mogelijk met de anti-koloniale bewegingen, die hun leiding meestal in Noord-Europa hebben. In Napels is daar geen denken aan.

Alors, er wordt gestemd. Als er een meerderheid voor Napels is, d'accord; hij kan het niet tegenhouden en zal de discipline niet verbreken, maar niemand kan hem dwingen secretaris van het Wereldsecretariaat te blijven in omstandigheden waaronder hij niet kan werken.

'Dat is chantage,' schreeuwt Jacques. Maar Martin lacht hem uit: 'Chantage? Jullie zijn vrij in je beslissing, alleen ga ik niet mee naar Napels. Dat is mijn goed recht. Jullie hebben een meerderheid, jullie kunnen ook een andere secretaris kiezen.'

De zitting wordt onderbroken voor onderling beraad. Zij verlaten de kamer, terwijl wij blijven zitten. Zij moeten nu overleggen wie secretaris zou kunnen worden in de plaats van Martin. Paul Firelle in geen geval. Hij heeft uitdrukkelijk verklaard dat hij niet bereid is Parijs te verlaten. Jacques Meyerson is, na Martin, zeker de bekwaamste, maar daarmee ben je nog niet zijn waardige vervanger. Wat ook de bekwaamheden van Jacques mogen zijn, en die zijn geweldig, elke nieuwe ontwikkeling in de wereldsituatie heeft Martin het eerst begrepen, en Jacques is hem meestal pas na veel tegenstribbelen gevolgd. Bovendien: secretaris, daar komt nogal wat voor kijken. Voor die functie is Jacques zelfs niet volwassen genoeg. En Pietro? Die zou het al te graag willen, maar hij is iemand van het tweede plan al denkt hij van niet, en voor de Wereldpartij zeker niet aanvaardbaar.

Zwijgend komt Jacques binnen, gevolgd door Paul en Pietro. Zij gaan zitten zonder een woord te zeggen.

'Alors?' vraagt Martin.

Jacques Meyerson spreekt namens de meerderheid, verklaart hij nadrukkelijk: 'Wij protesteren ertegen dat Martin

ons in een dwangpositie heeft gebracht. De politieke tegenstellingen zijn niet zo scherp, dat zijn aftreden als secretaris gerechtvaardigd zou zijn, maar wij begrijpen niet waarom hij zich niet in Napels wil vestigen.'

'Dat weet je heel goed,' interrumpeert Martin.

'In elk geval willen wij niet dat je aftreedt.'

'Wie is voor Amsterdam?' vraagt Martin voor de tweede keer.

Vijf handen gaan omhoog.

Amsterdam

‘Hello, mister Sal?’

Martin is aan de telefoon, elke dag nu, nu zij in Amsterdam wonen en voorlopig beschikken over de huiskamer van Mien Sneevliet.

Doezelend, nauwelijks wakker na de nachtdienst bij het dagblad waar ik werk, en met bonzend hart heb ik mijn antwoorden klaar: ‘Ja, vandaag zal ik de kopij voor Fourth International naar Haarlem brengen.’ En als Martin vraagt of ik voor het eind van de week een discussie-artikel over de Chinese bezetting van Tibet kan inleveren... ‘Ik zal mijn best ervoor doen, maar wanneer kan ik het schrijven?’

‘In elk geval moet het er komen.’

Moeten, altijd moeten. Waar in hemelsnaam de tijd vandaan halen?

‘Je gaat vanavond toch naar de politiebureau-vergadering?’

‘Vanavond? Ik heb nachtdienst, dat weet je toch?’

‘Maar het is absoluut nodig dat je erheen gaat.’

Ik zeg niets, haal mijn schouders op.

‘Heb je de brieven al beantwoord die ik je gisteren heb meegegeven?’

‘Ja Martin.’

‘De brieven die je schrijft zijn heel goed. Alles is weloverwogen, en je let op de nuances.’

Het compliment verrast mij. Martin is niet gauw tevre-

den, en soms weet ik niet of ik het nu goed of slecht heb gedaan, en als ik er iets van zeg, antwoordt hij dat ik overgevoelig ben, susceptible, dat schreef hij mij ook vaak.

‘Wil je vanmiddag de post meenemen? Ik moet je spreken, il y a des choses importantes. Om twaalf uur in het Vondelpark.’

‘Les frères hebben een beroep gedaan op onze hulp,’ zegt Martin zacht, nadat hij eerst zorgvuldig een hoekplaats heeft uitgezocht waar niemand ons kan beluisteren, en waar je precies kunt zien wie er binnenkomen. ‘Of eigenlijk, de marxistische vleugel van het Bevrijdingsfront. Zij vormen er een minderheid, de burgerlijk-nationalistische meerderheid in de leiding schuwt geen middel om ze te liquideren. Onze vriend Ben Ahmed krijgt de meest onmogelijke opdrachten en hij moet ze wel uitvoeren om niet te worden uitgeschakeld. Wij moeten hem koste wat kost helpen. Tu comprends?’ Ik knik, en Martin vervolgt: ‘Morgenmiddag zul je hem ontmoeten. In elk geval moeten wij helpen. En nog iets: de frères mogen niets weten over tegenstellingen die er bij ons bestaan. Zij zijn door de stalinisten en reformisten in de steek gelaten, en zij zien ons als een vast, aangesloten blok.’

Een taxi brengt ons ernaar toe, Ben Ahmed en mij. Ik ken een vakbondsbestuurder in de haven. Maar of hij kan en wil helpen? Ik heb net gedaan alsof we daar zoveel invloed hebben; nu ik tegenover Ben Ahmed zit voel ik me heel wat minder zeker.

‘Ze proberen ons van alle kanten kapot te maken,’ zegt mijn Algerijnse metgezel, een magere, vriendelijke jongen, misschien eenentwintig jaar oud. ‘Wie ons in Frankrijk durft te helpen wordt met de vinger nagewezen.’

‘Hoe is de toestand in Algerije zelf?’ vraag ik zachtjes.

‘Wij zijn helemaal geïsoleerd. De regeringen van Marok-

ko en Tunesië zijn zo bang voor uitbreiding van de revolutie, dat zij ons tegenover de Fransen in de steek laten. Zij willen een sandwich van ons maken, klaar voor de consumptie. Soms vraag je je wel eens af hoe wij het allemaal nog volhouden, maar er is eenvoudig geen weg terug. Daarvoor hebben we te veel geleden. Dat is de fout die het imperialisme maakt: ze denken ons met terreur klein te krijgen, alsof we geen mensen zijn, alsof onze menselijke waardigheid niet in opstand komt. Maar elk gezin heeft zijn slachtoffers, elk gezin schreeuwt om wraak.'

Ik zou nu graag mijn hand op zijn schouder leggen. Zo is het met mij toch ook. Na wat er in de oorlog met mijn familie is gebeurd kan ik niet meer leven in deze wereld zonder te rebelleren tegen de bestaande orde, die onschuldige mensen uitmoordt als dat zo te pas komt. Onze beweging heeft het trouwens ook niet gemakkelijk gehad. De duizenden, die in de Sowjetunie door Stalin zijn vermoord. De laster, dat de trotskisten fascistten zouden zijn, waardoor je soms het gevoel had te worden verstikt. En ik zeg: 'Op ons kunnen jullie vertrouwen. Wij hebben er net zo voorgestaan. toen Stalin ons wilde breken met de Moskouse processen.'

'Dat weet ik,' antwoordt Ben Ahmed, en nu zwijgen wij allebei.

Na een half uur staan wij weer buiten. Teleurgesteld bestellen we ergens een kop koffie, om te bespreken wat er verder valt te doen. Ik weet het niet, het lijkt wel of mijn kop verstopt is. Hoe moet je er nou aan komen. In de onderwereld, maar daar ken ik niemand, en als het zou lukken is het toch veel te riskant er onbetrouwbare mensen bij te halen. Nee zeggen, dat gaat niet, ze zouden denken dat ik ook al tot het slag behoor dat er zich met smoesjes van afmaakt. 'Ik zal verder mijn best doen,' zeg ik tegen Ahmed, zonder hem aan te zien.

Peinzend zitten wij tegenover elkaar, dan zegt Ben Ahmed plotseling: 'Is het niet mogelijk, in Nederland Franse persoonsbewijzen na te maken?'

Verrast kijk ik hem aan: meent hij wat hij zegt? Persoonsbewijzen is iets heel anders. Henk Uitenboogaard was tijdens de bezetting een meester in zulke vervalsingen. Misschien wil die wel helpen. Vóór de oorlog was hij links socialist en met mijn broer bevriend, kwam nog wel eens bij hem thuis kaarten. Hij heeft hem in de oorlog niet geholpen, dat is waar, maar misschien kon hij het toen niet, of heeft hij er spijt van gehad, want later liet hij ons soms wat levensmiddelen brengen.

Al die overwegingen jagen mij door het hoofd, maar wát zal ik zeggen? Hem, zonder dat Martin ervan weet, een toezegging doen? Ik kan hem toch ook niet zo laten gaan, na die humbug van zoëven. En natuurlijk zal Martin het alleen maar toejuichen.

'Misschien weet ik iemand, ik zal mijn best doen.'

Henk Uitenboogaard aarzelt geen ogenblik. Ja, daar wil hij wel aan meedoen, zegt hij, en rolt tegelijkertijd tussen zijn korte wijsvingers en duimen een sigaret, likt even aan het papier. Wat hij ervoor nodig heeft? Een degelpers in de eerste plaats, goed papier natuurlijk ook en stempels die hij zelf kan maken. Hoeveel het kost? Dat valt reuze mee, vijfhonderd gulden misschien. Ik kan wel juichen, wat zal Martin blij zijn. Zal ik het andere ook vragen? Hij zat in de Grote Raad van de Illegaliteit, misschien heeft hij wel een contact uit die tijd. Maar zou hij het mogen weten? Zeur niet, als hij persoonsbewijzen gaat maken is hij verder ook wel te vertrouwen. Vroeger had hij een metaalbedrijfje, misschien weet hij hoe ze worden gefabriceerd.

'Zou jij weten hoe je eraan kunt komen?' vraag ik aarzelend.

'Hier in Nederland? Dat is zo gemakkelijk niet. Maar het

Bevrijdingsfront kan die toch zelf maken, in een eigen fabriek? Daar wil ik wel bij helpen.'

'Heb je daar dan verstand van?'

'Je moet alleen goeie matrijzen hebben. En een ontwerper. De rest komt vanzelf.'

Wat een geluk dat Martin naar Amsterdam is gekomen en in mij zo'n vertrouwen stelt. Wie anders in de Wereldpartij zou zulke problemen hebben opgelost? Ineens heb ik het gevoel dat ik alles kan. Wij zijn altijd geïsoleerd geweest, maar nu vinden we misschien toch werkelijk de weg naar de koloniale revolutie.

Als een razende jaag ik van de ene taak naar de andere, terwijl ik ook vergaderingen moet bijwonen, de kopij verzorgen voor de *Newsletter*, het informatiebulletin waarvan ik redacteur ben. Wanneer ik dit allemaal moet doen, ik weet het niet meer, en dus schrijf ik stiekem een artikel in de tijd van mijn baas, zodat ik ruzie krijg met een collega die denkt dat ik aan het sjabbelen ben. Weer jachten naar huis, naar Martin, naar Haarlem, naar Uitenboogaard, naar de dagdienst, naar de nachtdienst, weer naar Henk Uitenboogaard omdat hij een te schrale berekening had gemaakt en meer geld nodig heeft. Opnieuw, terwijl ik het gevoel heb stapelgek te worden, thuis, op de brommer, op mijn werk, op een vergadering met Nederlandse trotskisten, waar dan ook. En uitslapen kan ik niet na de nachtdienst want elke ochtend is er wel iets anders: 's morgens om half acht de post met een expresbrief van Martin op de dagen dat hij niet in Nederland is, een uur later belt de melkboer of stomweg een vriendje van de kinderen, al heb ik ze dit verboden want ik moet toch eens kunnen uitrusten, ik heb ook recht op slaap. En al wil ik het niet tegen Martin zeggen, hij zou het moeten begrijpen, hij kan 's morgens uitslapen na een nachtvergadering, maar dan moet ik al weer

op mijn werk zijn. Hij werkt ook razend hard, dat is waar, en een keer heb ik voorzichtig gezegd: 'Ik begrijp niet hoe wij het volhouden, dat kan zo niet doorgaan,' en hij antwoordde: 'Tanden op elkaar, Sal. Tien jaar, nog tien jaar. Als er dan nog geen oorlog is geweest, is de kans groot dat de wedloop tussen de revolutie en het imperialisme door ons wordt gewonnen.'

Wanneer ik thuiskom zit Henk Uitenboogaard er al, met berekeningen waar ik geen wijs uit kan en die ik toch moet controleren omdat Martin dit nodig vindt, en natuurlijk moet hij geld hebben, want het papier is duurder dan hij had gedacht, of de pers, en ik wil weten waarom hij zich niet aan zijn afspraak heeft gehouden, hij zou immers eergisteren komen, eigenlijk vorige week, en toen was het ook al later dan afgesproken. Zijn antwoord is steevast: 'Maar ik moet alles alleen doen, terwijl ik toch ook bij een baas werk, en er wordt steeds meer van me verlangd.'

'Jij belooft zelf altijd van alles,' houd ik hem voor, 'en Martin wil absoluut niet dat je er anderen bij betreft. Niemand mag iets van het werk weten.'

'Jij met je Martin...'

'Ja, ik met mijn Martin. Weet jij iemand anders die zich zo inzet voor de revolutie? Vergelijkingen gaan natuurlijk nooit helemaal op, maar soms denk ik: hij is de Lenin van deze tijd.'

'Daar los ik mijn problemen niet mee op. Wat zou je ervan denken als ik Wim Nooteboom vroeg om mee te doen?' vraagt Henk plotseling.

Ik schrik terwijl hij de naam uitspreekt. 'Ben je gek, Nooteboom is een van de meest onbetrouwbare types in de arbeidersbeweging. Eerst was hij stalinist en nu een berucht anticommunist. Hij werpt zich zelfs op voor de "rehabilitatie" van vroegere nazi's.' Dat moet Henk toch ook weten. 'Je kent Pleun Veenstra wel, uit de osp-tijd?'

'Hoezo?'

‘Toevallig kwam ik hem een tijdje geleden tegen. Hij klaagde zich erover dat hij door Nooteboom voor duizenden guldens was opgelicht en daardoor failliet was gegaan. Weet je wat ik hem heb geantwoord? “Je verdient niet beter als je met iemand als Nooteboom samenwerkt.” ’

Henk Uitenboogaard zegt niets meer. Hij heeft gelukkig begrepen dat daar geen sprake van kan zijn.

In een flits zie ik mijn aktentas liggen, voor mij op de grond. Trek die naar je toe, Sal, daar zitten kwitanties in van Uitenboogaard, die mag niemand in handen krijgen. Een man komt dichterbij, tussen de mensen door. Is het een dokter? Hij helpt me, zo voorzichtig als hij kan, zodat mijn been niet meer achter de bumper van de taxi blijft haken waar ik met mijn brommer tegenaan ben gereden. En nu lig ik op mijn rug, verslagen, want natuurlijk kom ik te laat in het ziekenhuis bij mijn zoontje die pas is geopereerd.

De volgende morgen zitten Martin en Miranda als een stil verwijt naast mijn bed. ‘Wat moeten wij in Nederland doen als jij in het ziekenhuis ligt? Hoe moet het verder met Uitenboogaard? Er zou een frère naar Amsterdam komen die je dringend moet spreken. Wie kan er in jouw plaats voor de *Newsletter* zorgen? Hoe lang duurt zo’n beenbreuk?’

Na twee maanden zijn Martin en Miranda terug in Amsterdam. Ik lig nog steeds in het ziekenhuis.

‘Wanneer mag je naar huis?’ wil Martin weten. ‘Kun je in het ziekenhuis al vertalingen doen? Heeft Uitenboogaard’ – Uten zegt hij tegenwoordig – ‘de persoonsbewijzen nog steeds niet klaar? Je moet er met hem over praten als hij je komt opzoeken. Les frères staan erop dat hij een nauwkeurige berekening maakt van zijn kosten. Er komen twee frères naar Amsterdam, ze willen jou ook spreken.’

‘Hier, in het ziekenhuis?’

‘Waar anders?’

Ik praat zo zacht mogelijk met de twee frères naast mijn bed, want niemand mag weten waar we het over hebben. Mijn buurman moest eens horen wat er wordt besproken. Het lijkt hier wel het centrum van de wereldrevolutie.

Terwijl Uten me door zijn bolle brilleglazen aankijkt, leg ik een vinger op mijn mond. Hij praat zo hard, steeds moet ik hem waarschuwen, ik lig hier toch niet alleen in de zaal. En nu zegt hij: ‘Ik zou ook Franse staatspapieren kunnen maken.’

‘Wat moet het Bevrijdingsfront daar in godsnaam mee doen?’

‘In een grote hoeveelheid op de markt gooien en zo de markt ontwrichten.’

Meent hij wat hij zegt? Het lijkt me je reinste fantasterij. Franse staatspapieren. Om die aan te bieden moet je relaties op de beurs hebben. Bovendien, die dingen zullen toch wel geregistreerd zijn? Het zou veel te gevaarlijk zijn. Eigenlijk geeft hij me de woorden in de mond, dan kan hij ook... ik durf het haast niet te denken, het is waanzin en tegelijk een unieke kans, maar ik kan het vragen, het verplicht tot niets.

‘Hoor eens,’ zeg ik zacht, wenk met mijn hoofd dat hij zich naar mij toe moet bukken, en fluister in zijn oor: ‘En...’

Verdeeld

Het lijkt of er een siddering is gegaan door het Wereldsecretariaat, waardoor elke normale discussie onmogelijk is geworden. Er wordt geschreeuwd in plaats van gesproken, en dat op het illegale adres van Martin en Miranda aan de Keizersgracht. Ieder gesprek loopt uit op de vraag: ligt het zwaartepunt van de wereldrevolutie in de koloniale landen of bij het Westerse proletariaat? Onvoorwaardelijke steun aan de vrijheidsbewegingen van de Derde Wereld is noodzakelijk ook om een nieuwe revolutionaire ervaring in het Westen voor te bereiden, is het standpunt van Martin, en ik ben het met hem eens. Soms krijg je het gevoel dat de arbeidersmassa's hier verlamd zijn door de hoogconjunctuur, en dat een deel van onze eigen beweging daardoor aangestast is.

'Denk erom,' waarschuwt Martin voor het begin van een bijeenkomst, 'het trio is er op uit een scheuring te forceren. Jullie mogen je niet laten provoceren door hun gedrag. Wij moeten geduld hebben tot het volgende Wereldcongres, dat orde op zaken zal stellen. Zo lang moeten wij ons beheersen.'

Maar nauwelijks is de zitting van het secretariaat begonnen of Paul beklaagt zich over inmenging in de Franse beweging ter wille van het Bevrijdingsfront. Het is niet waar wat hij zegt. Uitdrukkelijk hebben wij de beweging als zodanig buiten onze werkzaamheden gelaten. Wel is het noodzakelijk dat de kameraden in Frankrijk begrijpen dat steun

aan de Algerijnse opstand meer betekent dan een politieke solidariteitsverklaring. Paul Firelle wil protesteren, stikt bijna in zijn eigen stem van woede, maar dan neemt Jacques Meyerson het van hem over en verklaart tot onze verwondering in het Engels, en nadrukkelijk woord voor woord: 'Often we have ridiculed the valise carriers, almost all of them intellectuals..' – daarbij kijkt hij uitdagend naar Martin en Miranda – '...who view an immediate act of material support for the Algerian revolution as the principal task of French revolutionaries in the present period.'

'Daar komt de aap uit de mouw,' schreeuwt Miranda, maar Martin legt zijn hand op haar mond.

Jacques Meyerson vervolgt: 'It is certain that the patient task of constructing a revolutionary organization capable of intervening effectively when a revolutionary situation presents itself, holds priority even in this epoch in France.'

Wij zwijgen allemaal, kijken elkaar even aan, dan vraagt Martin: 'Ik zou graag weten of Paul en Pietro er ook zo over denken.'

'Ik laat me door jou niet uit de tent lokken...' is het enige wat Paul antwoordt, en Pietro sluit zich daarbij aan.

'Lafaards,' fluistert Miranda voor zich uit, en dan zegt zij rechtstreeks tot Jacques: 'Dat is niet het standpunt van een werkelijke trotskist.'

Het is alsof zij een vonk bij benzine heeft gehouden.

Jacques schreeuwt met krijgende stem, die op de halve gracht hoorbaar moet zijn: 'Ik laat me door haar niet vertellen dat ik geen trotskist ben, dat is een schande, ik geen trotskist...'

Verbijsterd kijken we elkaar aan. Hij moet toch begrijpen dat dit het illegale adres van Martin en Miranda is, en dat je daar niet zo te keer kan gaan zonder de aandacht te trekken. Zijn gegil snijdt me door mijn ziel, en ik roep hem toe: 'Hou toch in godsnaam je bek.' Honend begint hij te lachen

en schreeuwt opnieuw.

Hij kan mij ook niets meer verdommen, en voor ik het weet heb ik hem een stoot tegen zijn borst gegeven. Hij wankelt, glijdt uit, valt tegen de grond.

Doodse stilte.

‘Bien, c’est fini,’ luidt het enige commentaar van Martin.

Terwijl Jacques opkrabbelt, pakt Paul Firelle driftig zijn aktentas en doet er zijn papieren in. C’est fini. Daar gaan ze, het trio Jacques, Paul en Pietro, woedend maar toch ook verbijsterd, want op een opdonder hadden ze niet gerekend, je vecht niet met elkaar in de revolutionaire beweging. Ineens voel ik mij beschaamd, natuurlijk had ik zoiets niet moeten doen, maar Jacques laten doorschreeuwen was een onmogelijkheid. Plotseling herinner ik mij dat Ordzhonikidze toen Lenin nog leefde werd gestraft, omdat hij had gevochten met een partijgenoot. Maar hij zat in de leiding van de Russische Communistische Partij, en die ander was een gewoon lid. Daar is nu geen sprake van. Ik ben toch geen bureaucraat die op de vuist gaat om zijn wil op te leggen. Jacques heeft ons in een noodtoestand gebracht, dat is het punt.

‘Hier wordt nooit meer vergaderd,’ zegt Miranda fel, en daarmee is de stilte verbroken. ‘C’est scandaleux.’

Plotseling moet Martin lachen, onbedaarlijk, alsof de spanning gebroken is. Dan wordt hij weer ernstig en zegt: ‘Ach, in de leiding van de Russische bolsjewistische partij stonden ze elkaar ook naar het leven, maar na afloop van de vergaderingen gingen ze glimlachend naar buiten. En zo hoort het ook,’ voegt hij eraan toe terwijl hij mij even aankijkt.

‘Heeft Dzjerzjinsky op die manier niet een hartverlamming gekregen?’ herinner ik mij onlangs bij Isaac Deutscher te hebben gelezen.

‘Inderdaad,’ antwoordt Martin, ‘maar toen schreeuwde hij zo tegen Trotsky.’

De hele toestand benauwt me op een wijze zoals ik nooit eerder heb gekend. Voor het eerst sinds lang ga ik twijfelen aan de beweging zelf. Stel je voor dat Martin en ik het Bevrijdingsfront niet ondersteunden, wat bleef er dan anders over dan de samenwerking met het verschrikkelijke trio, dat praat en discussieert, alles beter weet en nauwelijks luistert als je je er als niet-intellectueel mee durft te bemoeien? Maar gelukkig is er het andere werk, de steun aan de Algerijnse revolutie, anders was ik er zeker mee gestopt. Duzend keer liever al die risico's lopen dan het sektarisch geraaskal zonder iets te doen.

Oude bolsjewiek

Op mijn uitnodiging is een Nederlandse kameraad meegegaan naar de Europese conferentie. Hij ondersteunt onze tendens, maar nu de verhoudingen zo gespannen zijn moet ik mij tot mijn verbijstering plotseling verantwoorden, word apart geroepen.

‘Wie is die kameraad?’

‘Geert Blokhuis.’

‘Akkoord, maar door wie is hij afgevaardigd?’

‘Hij is op mijn verantwoording meegegaan.’

‘Wie geeft je daartoe het recht?’

‘Het recht geven, daar is toch geen sprake van. Hij is hier alleen maar uit belangstelling.’

‘We zijn geen reformistische beweging, waar iedereen in- en uit- kan lopen?’

‘Dat hoef je mij niet te vertellen.’

‘Waarom heb je hem dan uitgenodigd?’

‘Hij vroeg er zelf om, en ik dacht: wat kan daar voor bezwaar tegen zijn?’

‘Daar beslis jij niet over.’

Ik haal mijn schouders op. Niet driftig worden, niets zeggen.

‘We kunnen hem niet toelaten. Wie garandeert ons dat hij betrouwbaar is?’

‘Hij was er al bij tijdens de bezetting.’

‘Waarom maken andere Nederlandse kameraden dan be-

zwaar tegen zijn aanwezigheid?’

Het bloed vliegt me naar het hoofd, maar nog antwoord ik: ‘Dat gebeurde bij jullie in Frankrijk toch ook wel? Er waren altijd niet-afgevaardigden op de congressen, uit belangstelling, en die zaten elkaar vaak genoeg in de haren. Niemand zei dat ze moesten vertrekken.’

Het gesprek wordt steeds zinlozer. De vragen nemen geen einde, zuigen me het bloed onder de nagels vandaan, en plotseling schreeuw ik: ‘Tu poses des questions comme un petit policier.’

Weet ik wel wat ik zeg? Petit policier, het is de grootste belediging die je elkaar in de beweging kunt toevoegen. Zo heb ik het niet bedoeld, geloof me, natuurlijk heb ik niemand voor smeris willen uitschelden, en als ik mij in het Nederlands had kunnen uitdrukken had ik heel andere woorden gebruikt.

Hoe ik mij ook verontschuldig, er wordt niet meer naar mij geluisterd. Daar komt Martin ook al naar me toe. Wat is er met mij in godsnaam aan de hand. Bleek, verschrikt vraagt hij: ‘Wat heb je precies gezegd? Dat is toch niet waar?’ en als ik knik: ‘Dat zullen ze tegen ons gaan gebruiken. Je moet absoluut je verontschuldigen aanbieden.’

‘Dat heb ik al gedaan, ik heb het werkelijk zo niet bedoeld.’

De vergaderingen van het dagelijkse secretariaat worden voortaan bij Sal thuis gehouden, beslist Martin, op voorwaarde dat er niet meer geschreeuwd wordt. De huizen zijn gehorig genoeg in zo’n nieuwe wijk. Voor wij beginnen vraag ik het woord voor een feit: ‘Het spijt mij ontzettend dat ik me in Duitsland zo heb laten gaan. Misschien was ik te geprikkeld omdat ik overwerkt ben. Ik slaap tegenwoordig geen vijf uur per nacht meer, en tijdens de week-ends moet ik nog naar vergaderingen. Bovendien moest ik mij in het Frans uitdrukken, dat ik niet goed beheers, waar-

door je je gevoel voor nuances verliest. De taken groeien me over het hoofd, ik hoop dat de kameraden van mij willen aanvaarden dat ik op dat ogenblik me zelf niet was.'

Dan is het woord aan Paul Firelle: 'Ik aanvaard deze excuses niet. Ik ben niet bereid langer persoonlijke relaties met camerade Santen te onderhouden en zal alleen nog met hem spreken in het kader van de beweging.'

Tranen komen mij in de ogen terwijl ik naar hem luister. Meent hij wat hij zegt? Weet hij dan niet hoe verschrikkelijk druk ik het heb sinds het Wereldsecretariaat in Amsterdam gevestigd is? Paul is toch een oude kameraad, heeft hij dan helemaal geen waardering voor wat ik doe, geen begrip voor de enorme last die op mij is gelegd, de bijna ondraaglijke verantwoordelijkheid en nog wel bij mijn gebrek aan ervaring en aan vooropleiding. Hebben ze enig benul van de bezeten jacht die mijn leven is geworden? Is het niet genoeg dat ik mijn verontschuldigen heb aangeboden? Wat moet ik dan meer doen? Knielen, hun hielen likken, hun stront opvreten misschien? Ik meen het toch oprecht als ik zeg er spijt van te hebben? Of denken ze dat het een manoeuvre is? Waarom zegt niemand iets? Is er niemand die mij verdedigt?

Zelfs Martin houdt zijn bek. Moet hij altijd de diplomaat uithangen om geen brokken te maken? De anderen, mogen die dan wel doen wat in hun kraam te pas komt? Mogen zij de beledigde spelen, terwijl ze mij de laatste tijd voortdurend hebben behandeld alsof ik een stuk vuil ben? De persoonlijke relaties verbreken, dat deed Lenin tegenover Stalin toen die zich al op de meest verschrikkelijke manier had misdragen.'

Martin stelt voor het incident als gesloten te beschouwen en tot de agenda over te gaan. Dat neem ik niet. Terwijl ik mijn papieren bij elkaar gris flitst het door mijn hoofd: nee, ik blijf het werk voor de beweging niet doen, alleen voor het Bevrijdingsfront blijf ik mij inzetten.

Voordat iemand me kan tegenhouden ren ik de deur uit om niet meer thuis te komen vandaag, ze kunnen mij nog meer, ik blijf in de stad zodat niemand me kan vinden en vanavond ga ik naar mijn werk, anders probeert Martin me weer te overtuigen dat ik vooral tactisch moet zijn, dat ik niet zo overgevoelig mag wezen, susceptible zegt hij natuurlijk, die uitdrukking kan ik al dromen, dat ik niet om mijn eigenliefde mag denken als het de beweging betreft.

‘Hello mister Sal,’ het is Martin die me opbelt de volgende ochtend en me natuurlijk wil spreken. Hoe kan hij hier voor het secretariaat blijven werken als ik er uit ga, vraagt hij mij. Ik weet er geen antwoord op. Waarom heeft hij me niet verdedigd tegen Paul Firelle, die in de war raakt bij de eenvoudigste problemen van de massabeweging, maar uitgekookt is als het fractioneel geknoei betreft?

‘Maar ik heb je verdedigd,’ antwoord Martin, ‘je hebt me de tijd niet gelaten. Toen je bent weggelopen heb ik tegen de kameraden gezegd: chapeau bas pour Sal, il est un Vieux Bolchevique!’

Le frère

Soms heb ik het gevoel dat Martin mij niet begrijpt. Hij beweert dat ik Uten – die nooit zijn beloften op tijd nakomt en steeds meer nodig heeft – de hand boven het hoofd houdt. Ik vind het net zo goed rottig, maar wat kan ik eraan doen? Ruzie met hem maken, met hem breken? En dan? Weet hij misschien een ander die zou kunnen doen wat Uitenboogaard allemaal op zich neemt? Martin verwijt me nu dat ik naïef ben, dat ik een te groot vertrouwen in Uten stel. Hij vergist zich. Uten heeft kapsones gekregen, dat valt me heus wel op. Hij schreeuwt tegen me zodra ik hem vraag waarom hij iets nog niet klaar heeft en ik weer voor niets naar hem toe ben geweest, zoals laatst toen ik bij hem ben gebleven om te helpen omdat de kaarten nog niet klaar waren. Er werd plotseling aangebeld, zodat wij in een roes alles de kamer uit hebben gesleept. Het bleek een rechercheur te zijn geweest, die naar een buurtgenoot kwam informeren en gelukkig aan de deur is blijven staan.

Ook Henk Uitenboogaard is overwerkt, dat is zeker. Hoe kan ik het godverdomme alleen nog aan, verwijt hij mij, en wil hulp die hij zelf wel zal zoeken. Maar dit mag juist niet, er mogen geen anderen bij worden betrokken. 'Dan verdom ik het langer,' zegt hij plotseling, en hij meent wat hij zegt. 'Ik moet overal voor zorgen, kan een grote smoel krijgen, en ik weet van voren niet meer dat ik van achteren leef.' Dat geldt voor mij net zo goed, maar ik ben lid van de We-

reldpartij en hij niet. Hij wilde het wel worden in het begin. Martin was daar tegen.

‘Vertel ze maar dat ik een arbeider ken die een goed vakman is. Hij interesseert zich helemaal niet voor de politiek, maar hij is mij persoonlijk ter wille. Als hij er iets mee verdient, kan de rest hem niet schelen. Om die persoonsbewijzen werkelijk op tijd klaar te hebben is er geen andere oplossing.’

Zo wordt afgesproken na veel aarzeling, en op uitdrukkelijke voorwaarde dat de man alleen met Uten in verbinding blijft en van ons verder geen weet heeft. Wij duiden hem aan als de Vakman.

‘Morgen moet je naar Duitsland,’ houdt Miranda mij voor. Hoe komt ze daarbij? Martin is er toch heen? Trouwens, hoe zou ik kunnen?

‘Er komt een heel belangrijke frère over, uit de hoogste top. Je móét daar bij zijn.’

‘Waarom is dat me niet eerder gezegd, ik kan toch niet zo van mijn werk wegblijven?’

‘Hou je ziek.’

‘Ik heb tegenwoordig dezelfde dag de bedrijfsarts bij me thuis.’

‘In elk geval móét je erheen. Dis que tes parents sont venus,’ snauwt Miranda me toe. Of heeft ze des parents gezegd.

Op elk gebied zijn beslissingen genomen, en bij de uitvoering ervan wordt op onze bemiddeling gerekend. Zó ziet een topleider van het Bevrijdingsfront er dus uit. Hij heeft een bril op met donkere glazen, wat aan zijn gezicht iets onpersoonlijks geeft. Zo is ook het contact: onpersoonlijk. Moest ik daarvoor mee naar Duitsland? Als hij Martin een pakje wil overhandigen dat hij goed moet wegstoppen, neem ik het aan. Martin mag aan de grens geen risico lopen. Wat

moet er gebeuren als hij door de douane wordt gefouilleerd? Het zit veilig in mijn kontzak terwijl wij weer tegenover elkaar zitten, nu in de trein, en zwijgend een krant lezen totdat de passen zijn gecontroleerd. Il n'y a pas de retour, maar beter zo dan de ellende van de laatste tijd. Is het gerechtvaardigd zulke risico's te nemen? Ik heb me die vraag ontelbare malen gesteld. Had ik Martin moeten remmen in plaats van het contact met Uten tot stand te brengen? Martin praat over Miranda, die uit de hoogste kringen komt en met de kinderen van de koning heeft gespeeld. Toen hij pas was afgestudeerd: in twee vakken zelfs, en Miranda in drie, heeft hij een boek geschreven dat nu nog bij het hoger onderwijs wordt gebruikt. Eigenlijk heb ik mijn bestemming toch ook opgegeven in het belang van de Wereldpartij, maar hem vertellen dat ik had willen gaan schrijven is opscheppen, dat had ik dan toch waar moeten maken.

Er is geen terug

Le Vieux heeft de Wereldpartij eens de top van een omgekeerde piramide genoemd, die de hele druk van deze vijandige klassemaatschappij moet torsen, en als die druk er niet was zouden de massa's veel eerder naar ons toekomen. Daar moet ik tegenwoordig vaak aan denken, en ik herhaal die woorden tegenover Martin en Miranda, terwijl wij aan een tafeltje zitten, buiten op het terras van Moderne. Na alles wat er de laatste tijd is gebeurd klinkt het meer als een lesje dan als een rotsvaste overtuiging, want waar moet het met de Wereldpartij zo naar toe? Als ik arbeider was zou ik het trio, hoe mooi ze het ook kunnen zeggen, nooit als leiders willen hebben, en vormen zij niet de meerderheid in het secretariaat? Martin en ik hebben de sprong gemaakt naar de koloniale revolutie, uit solidariteit, natuurlijk, doch ook om de Wereldpartij uit haar isolement te verlossen. Maar door onze afhankelijkheid van Uten hebben wij het gevoel, in een voertuig te zitten waarvan wij het stuur niet meer in handen hebben en dat zich omlaag schijnt te storten.

En nu komt Martin met deze boodschap: hij wil niet langer secretaris van de Wereldpartij blijven. Wat moet er dan van de beweging terechtkomen? Hij is de enige die het waard is de plaats van le Vieux in te nemen, dat heb ik hem vroeger eens geschreven en nu herinner ik hem eraan. 'Je overdrijft,' antwoordt hij, 'ik weet waar mijn grenzen liggen. Door zijn geweldige autoriteit, als leider van de Octo-

berrevolutie en door zijn historische strijd tegen de stalinistische bureaucratie, hadden de woorden van le Vieux een zwaarte gekregen die op zich zelf reeds meetelde bij het nemen van beslissingen. Kijk mijn positie in het Secretariaat eens: ik ben de laatste periode voortdurend in de minderheid.'

'Toch niet in de beweging zelf?' merk ik haastig op, maar Martin antwoordt: 'Daar ben ik niet meer zo zeker van.' Wat wil Martin precies. Dat hij uit het Secretariaat gaat, en ik erin blijf? Daar is toch geen denken aan. Ik mis de capaciteiten om mij alleen te handhaven tegenover het trio, en ik voel er ook absoluut niets voor het te proberen, al was het maar uit solidariteit met Martin. Sinds de dood van le Vieux is de Wereldpartij voor alles zijn schepping, en hem in de steek laten zou me een gevoel geven, hem verraden te hebben.

'Als jij je functie neerlegt ga ik uit de internationale leiding. Denk je dat ik bereid ben mee te doen als Paul of Jacques secretaris is?'

'Maar jij moet erin blijven,' wil Martin mij nu overtuigen.

Als ik alleen mijn schouders ophaal, want hoe kunnen ze geloven dat ik daartoe bereid zou zijn, mengt Miranda zich in het gesprek: 'Martin kan zo niet meer werken. Hoe is het mogelijk een politieke lijn uit te stippelen als je voortdurend een minderheidspositie inneemt?'

'Daar is toch geen sprake van,' probeer ik ertegenin te brengen, 'we zijn nog steeds tot een compromis gekomen.'

Ik zeg het zonder overtuiging, want als ik vroeger kritiek had op Martin, was het juist op dit punt. Vaak ontwikkelde Martin een nieuw gezichtspunt, bij voorbeeld ten aanzien van de neergang van het stalinisme, werd ten scherpste door Jacques bestreden, totdat Jacques zich half gewonnen gaf, en dan vroeg Martin juist aan hem er een resolutie over te schrijven. In de leiding van de Russische

bolsjewiki waren er ten tijde van Lenin toch ook vaak meningsverschillen, en soms namen Lenin en Trotsky een ander standpunt in, en stemden anders. Dat hinderde toch niet? Martin verlangde altijd dat je met hem mee stemde, omdat hij je als medestander beschouwt, maar liefst verlangde hij het ook van de anderen, door het zoeken naar een compromis. Ik had het hem wel eens gezegd. Toen antwoordde hij: 'Lenin kon zich dat veroorloven omdat zij veel sterker waren dan wij. Wij moeten ons al tientallen jaren met weinigen zien te handhaven, en je hebt gezien hoe spoedig meningsverschillen tot een scheuring leiden.' Hij had wel gelijk. Onze kritiek op het stalinisme was juist dat het geen meningsverschillen toestond, geen stromingen en fracties erkende, dat het monolitisch was. Wij zeggen wel dat er in onze beweging verschillende stromingen naast elkaar moeten kunnen werken, maar elke keer als er een of andere oppositionele tendens is kun je er zeker van zijn dat het op een scheuring uitloopt. Terwijl mijn gedachten door elkaar schijnen te hollen, hoor ik Martin zeggen: 'Compromis, ja, maar ze maken tegenwoordig elke samenwerking onmogelijk.' Dan, tot mijn verbazing: 'Eigenlijk voel je je als secretaris altijd een soort Bonaparte die met iedereen en alles rekening moet houden, de krachten tegenover elkaar moet afwegen om ze dan in balans te brengen. De revolutionaire marxisten zijn eigenlijk maar een kleine minderheid, zelfs in onze eigen Wereldpartij. Zo is het trouwens altijd geweest. Marx en Engels stonden bijna steeds alleen. En Lenin was ook meestal in de minderheid. Om van le Vieux maar niet te spreken.'

Waar wil Martin naar toe, nu hij zo praat? Dat gaat toch tegen zijn eigen voornemen in?

'In elk geval moeten we geduld hebben tot het wereldcongres,' meen ik, en daarbij herhaal ik wat Martin me zo vaak heeft voorgehouden als ik ongeduldig was. En als hij geen antwoord geeft voeg ik eraan toe: 'Wie wil je dan als

secretaris? Paul? Jacques? Bij een overwinning van de Algerijnse revolutie zullen de krachtsverhoudingen in de Wereldpartij veel gunstiger worden.'

We komen er niet uit. Het gesprek neemt een wending, die niemand van ons had verwacht: 'Met dit leven kun je nooit je zelf zijn,' klaagt Martin. 'Als je even niet waakzaam bent is er wel iemand die je een pootje wil lichten. Ik heb me altijd aan de theorie willen wijden, nu word ik alleen maar door de praktijk opgeslorpt en heb geen tijd meer voor enige réflexion.'

'En moet hij de sterke man spelen,' onderbreekt Miranda. 'Weet je waarom ik destijds verliefd op Martin ben geworden? Omdat hij zo'n zachte, schuchtere jongen was die ik wilde helpen. L'homme fort...' mompelt zij voor zich uit.

Hetzelfde zegt Bep altijd, dat ik zo schuchter was en onhandig, haar hulp nodig had, en dat ze wou dat ik gebleven was als vroeger.

'Maar Paul kan toch geen secretaris worden, die sektariër,' probeer ik opnieuw. 'En Jacques, hij is een schitterende econoom, maar zou jij hem de leiding van de Wereldpartij toevertrouwen? Hij is was in de handen van iedereen die hem vleit, en komt dan tot de meest vreemde standpunten.'

Zwijgen, een hele tijd, dan zegt Martin: 'Akkoord, ik zal het nog eens aanzien. Wil ik toch niet langer secretaris blijven, dan zal ik er eerst met jou over spreken.'

Illegaal werk onder legale omstandigheden, je wordt er stapelgek van. Terwijl in de oorlog vrijwel iedereen zijn mond hield of tenminste niet nieuwsgierig was, al was het maar uit overwegingen van eigen veiligheid, gebeurt nu het tegenovergestelde. Niemand weet precies wat wij doen, maar iedereen vermoedt wel iets en kletst erover omdat het zo interessant is, en wie ruikt het gevaar als er in de nabijheid geen kruitdamp is? Henk Uten belt mij op, komt met de-

tails die mij de stuipen op het lijf jagen. Natuurlijk wordt er meegeluisterd al was het maar om het politieke contact tussen Martin en mij. Ik ga speciaal naar Uten toe, voor de zoveelste keer al, om hem op het hart te drukken zulke stommititeiten niet meer te begaan. Hij haalt zijn schouders op, kijkt me aan alsof ik een schijter ben, een lafaard die zich muizenissen in zijn hoofd haalt, belooft spottend beterschap, en belt mij morgen weer.

‘Denk je dat Uten zal doorslaan, als hij ooit wordt gearresteerd?’ vraagt Martin mij. Niet zo lang geleden zou ik het met klem hebben ontkend, nu antwoord ik: ‘Het is niet uitgesloten,’ maar dan vervolgt Martin: ‘Mais ça c’est impossible, in elk geval is hij niet gek.’

Als ik een winkel verlaat in de Reguliersbreestraat, een doodgewone winkel waar ik schoenen heb gekocht, stapt een man aan de overkant op zijn fiets. Hij heeft een veer aan zijn broekspijp. Die zie je tegenwoordig niet vaak meer. Die kerel is me al eerder opgevallen. Waar was dat ook weer...

Wat vreemd, de postbus is niet gesloten.

‘Ben jij vandaag al naar de post geweest?’ vraag ik Martin even later. Hij ontkent het, hij heeft de bus niet open laten staan. Zou hij denken dat ik spoken zie? Want hij en ik alleen hebben een sleutel.

Henk Uten heeft een drukkerij gevonden. Hij komt het mij ’s avonds vertellen. Een zekere Stoomgaren wil hem verhuren.

Maar Martin wil helemaal niet meer met Uten samenwerken. Les frères moeten zelf hun zaken met hem regelen. Hij moet maar in het buitenland een drukkerij zoeken, daar kunnen zij hem controleren, want wij hebben geen enkele vat meer op hem, hij doet precies wat hij zelf wil. Zou Ludwig hem in het buitenland niet kunnen helpen? Hij is hier emigrant geweest en nog kort geleden zei hij tegen mij: ‘Als ik op de een of andere manier iets voor de Algerijnen

kan doen, zeg het dan.'

Het lijkt wel of ik word gevolgd, maar hoe zouden ze het kunnen, terwijl ik op mijn brommer rijd? Naar de kant van de weg. Even kijk ik onder mijn arm door en zie een auto naar rechts zwenken en ook blijven staan, tien meter achter mij. Steeds als ik het spelletje herhaal gebeurt hetzelfde. Martin is in België, ik zal het hem allemaal vertellen zodra hij terug is. Misschien zal hij denken dat ik bang ben. Maar wat betekent angst als je al zover bent gegaan?

'Soms vraag ik mij af of wij niet in wanhoop handelen,' zegt Martin plotseling, en ook ik heb me die vraag gesteld. Maar wat dan? Het is beter je in te zetten voor de koloniale revolutie dan van de Wereldpartij een routine-beweging te maken, zoals onder leiding van het trio zeker zou gebeuren. Trouwens: er is geen terugweg meer. En ook Martin zegt: 'Non, il n'y a pas de retour.'

Aan gene zijde...

Terwijl ik de knop van het Lipsslot nog maar net heb teruggedraaid, wordt de buitendeur al tegen mij aangeduwd. Een vreemde man gaat voor mij staan. Iemand rent met twee treden tegelijk de trap op naar zolder. 'Hou jij de telefoon in de gaten,' wordt er geroepen. Een ander draait de tuindeur op slot en wil de sleutel in zijn zak steken. 'Eerst moet zij eruit,' zegt Bep scherp en vertelt onze kleine meid dat zij bij het buurmeisje moet gaan spelen. Dan richt ze zich tot een groepje mannen, die in een rijtje naast elkaar in de keuken zijn gaan staan, en bijt ze toe: 'Jullie moesten je schamen.' Ineens is er een grote rust over me gekomen.

Het stinkt naar braaksel in de cel van het oude politiebureau ergens bij Amsterdam. Een soort slaapbank vult de hele ruimte op zodat je er nauwelijks kunt lopen. Het ganglicht schijnt door een raampje boven de celdeur naar binnen. Met mijn onderarm sluit ik mijn ogen om te gaan slapen. Maar nog nooit ben ik zo wakker geweest.

Rust er een vloek op mijn leven? Altijd als ik wilde helpen wie mij het naaste waren, liep het verkeerd af. Zouden ze Martin ook te pakken hebben? Verschrikkelijk. En als ze hem eens uitleveren? Dat kost hem zijn leven. Dan ben jij daarvoor verantwoordelijk Sal, jij hebt hem met Uitenboogaard in contact gebracht, en zo is het begonnen. Of niet? Martin zei dat de Algerijnse broeders koste wat kost moes-

ten worden geholpen. Wat had ik anders moeten doen? Niet helpen, net als degenen die er zich met een smoesje van af hebben gemaakt? Misschien heb ik te veel gewaagd. Toen het secretariaat zich in Nederland vestigde had ik ook kunnen proberen, elk risico uit de weg te gaan, voor de veiligheid van Martin. Alsof dat niet juist zijn grief was tegen het trio. Toch zijn Paul en Jacques geen lafaards, van Pietro weet ik te weinig, het lijkt echter wel alsof de beweging belangrijker voor ze is geworden dan haar doel. Als ik maar iets voor Martin kon doen...

Hoe zou Bep het nu maken, en de kinderen? Ze heeft het met mij heel ongelukkig getroffen. 'Het lijkt wel of je de onrust zelf opzoekt,' heeft ze me verweten toen ik naar Latijns-Amerika ging. Ook de bourgeoisie heeft haar vrijwilligers, in het leger, bij de politie. Waarom de arbeidersbeweging dan niet? Een oorlog mag er nooit meer komen. Moet je dan met vechten stoppen omdat je getrouwd bent? Bep was erg flink toen de politie ons huis overviel. Ze zullen ons zeker jaren vasthouden. Ons. Martin ook? Als ze hem in hun poten hebben, tenminste. En hier laten. Ik kan alle schuld op me nemen op voorwaarde dat ze hem vrij laten. Alle schuld. Je weet niet eens waar we van worden beschuldigd. Wat kan dat schelen, als er met Martin maar niets gebeurt. Dat zou noodlottig zijn voor de beweging. En als eens de geschiedenis wordt geschreven, zal ook jouw verantwoordelijkheid daarvoor worden vastgesteld. Niet die van de anderen, die ons in de steek lieten toen het erop aankwam te helpen?

Steeds draaien mijn gedachten om die vraag heen: zal ik de schuld op mij nemen als ze Martin daarvoor vrijlaten? Ik kom er niet uit, en ik baad in het zweet. Kon ik maar met iemand overleg plegen. Intussen verstrijkt de tijd en god weet wat ze met Martin van plan zijn.

Nauwlettend gadeslagen door een rechercheur rijg ik de

veters in mijn schoenen, die mij zijn afgenomen om te voorkomen dat ik mij eraan zou ophangen, en misschien kan zo iets wel, in combinatie met de broekriem die ook gevaarlijk schijnt te zijn. 'Ik kan je boeien maar je mag ook zo mee,' zegt de rechercheur, en laat de loop van een revolver door de zak van zijn colbert puilen. Ze zijn doodsbang dat ik probeer weg te lopen. Zeker om Martin in de steek te laten. Ik hoef niet eens ver weg, commissaris Boerslag is hier naartoe gekomen. Hij gebaart dat ik kan gaan zitten en kijkt mij enigszins spottend aan, uit een ovaal gezicht, dat bijna ongemerkt overgaat in zijn blonde haar. Zo ziet een voetbalcoach eruit, of een bedrijfsleider.

'Je hebt mij te spreken gevraagd. Kan ik iets voor je doen?'

'Ik ben bereid allerlei schuld op mij te nemen op voorwaarde dat mijn vriend Martin wordt vrijgelaten.'

'Gisteren wist je nergens van. Wat voor schuld?'

'Dat kan me niet schelen, als mijn vriend maar niet wordt vastgehouden.'

'Nog steeds de martelaar spelen, he. Nu ik toch hier ben: we hebben deze brief in je binnenzak gevonden. Weet je ervan?'

Hij laat me een brief zien van drukkerij Nooteboom in Haarlem. Hij vraagt om tweeduizend gulden, die hij te goed heeft voor ons theoretisch tijdschrift. Gerustgesteld antwoord ik: 'Die brief is toch aan mij gericht? Hij krijgt nog geld.'

'Dat is zeker familie van Wim Nooteboom, hè?' En, als ik verbouwereerd zwijg zegt hij scherp: 'Hou je maar niet van den domme.'

'Die hebben niets met elkaar te maken,' is mijn enig commentaar, en ik haal mijn schouders op.

'Weet je soms niet dat bij hém de persoonsbewijzen zijn gedrukt?'

'Dat is onmogelijk,' schreeuw ik, maar een gevoel van

ontzetting bevangt mij.

‘Onmogelijk? Wij hebben buiten in zijn vuilnisbak de misdrukken gevonden.’

Het is verschrikkelijk. Uitenboogaard heeft dus met Wim Nooteboom samengewerkt en ons bedrogen. Erger had ons niet kunnen overkomen. Daarom heeft hij me eerst gepolst en er gauw over gezwegen toen hij merkte hoe ik over die avonturier dacht.

‘Dan heeft Uitenboogaard dat buiten ons om gedaan. Daar geef ik u mijn erewoord op.’

‘Ik zal het uitzoeken. Als mocht blijken dat je liegt breek ik je je nek.’

Even is het stil, alsof de commissaris na mijn antwoord opnieuw zijn gedachten moet ordenen. Dan zegt hij plotseling: ‘Je vriend Martin is door het dulle heen. Niemand kan bij hem komen in zijn cel. Als een wilde trapt hij van zich af. En dat dankt je de donder. Daar gaat zijn levenswerk.’

Het lijkt alsof mijn lippen samenknijpen, en even sluit ik mijn ogen. Daar is het ze om te doen. De Wereldpartij kapotmaken. Dat lukt ze toch niet. Het illegale werk is buiten de Wereldpartij om gegaan, en Uitenboogaard is er gelukkig geen lid van. ‘Wij zijn een historische beweging,’ antwoord ik, en ik vervolg: ‘Die kan door de politie niet stuk worden gemaakt.’

‘Ik zou maar een toontje lager zingen,’ bijt commissaris Boerslag mij toe, ‘het kan ook anders,’ en als ik zwijg zegt hij alsof hij heeft ontdekt wat mijn beweegredenen zijn: ‘Je schijnt niet te geloven dat we jouw vriend hebben gearresteerd.’

Is dat Martin, met die stoppelbaard en grote, starende ogen? Ziet hij mij nu ook?

‘JEN’AI RIEN DIT,’ roept hij mij plotseling toe.

Verschrikte rechercheurs sleuren hem al de kamer uit, maar ik schreeuw hem nog achterna: ‘MOI NON PLUS’

‘Vooruit, mee,’ snauwt een rechercheur me toe, duwt me naar een andere deur.

Een zenuwachtige officier van justitie, rood aangelopen, blijft verbijsterd achter, terwijl zijn adjudant mij toevoegt: ‘Zo, de heren spelen Indianenopperhoofd.’

Even wrijf ik over mijn baard van vier dagen. Ik moet plaats nemen tegenover een vrouw van mijn leeftijd, die mij onderzoekend aankijkt.

‘Ik ben de rechter-commissaris,’ zegt zij tegen mij. ‘U kunt gewoon mevrouw zeggen.’ En dan, iets minder plechtig: ‘U hoeft niet bang te zijn om met mij te praten. Ik zit hier niet als uw rechter.’ Als om te antwoorden op het wantrouwen dat ik in me voel opkomen, vervolgt zij: ‘Als de taak van de rechter-commissaris u nog niet duidelijk is, kan ik die misschien het best als volgt omschrijven: ik zit hier om te waken zowel voor de naleving van de wet als voor de belangen van de verdachte. De officier van justitie heeft mij verzocht, uw inhechtenisneming te gelasten. U wordt ervan verdacht, op ernstige wijze de wet te hebben overtreden. U doet er verstandig aan, mij de waarheid te vertellen, zodat het mij mogelijk wordt uw belangen af te wegen tegen het verzoek van de officier. Als u in uw houding volhardt en blijft zwijgen, laat u mij geen enkele keus.’

‘Ik heb uit overtuiging de Algerijnen geholpen, u kunt van mij niet verwachten dat ik praat.’

‘De Algerijnen geholpen? Dat had u ook op een manier kunnen doen die u niet in conflict met de wet had gebracht. U bent dus werkelijk niet van plan iets te verklaren? Dan blijft u in hechtenis. In elk geval wil ik u wijzen op uw recht, een advocaat te nemen.’

‘Goed mevrouw, ik wil graag de advocaat die mijn vriend Martin ook neemt.’

‘Dat kan ik niet toestaan vanwege de mogelijkheid van collusie.’

Verschrikt kijk ik haar aan. 'Ik heb toch recht op de advocaat van mijn eigen keus?'

'Ja, maar niet die van uw vriend. Daar beslis ik over.'

'Dan neem ik helemaal geen advocaat en kom zelf wel voor mijn rechten op.'

'Dat zou heel onverstandig van u zijn.'

'Toch doe ik het.'

Dan heb ik U verder niets te zeggen.' En zich tot een parketwacht richtend: 'U kunt verdachte meenemen.'

Terug in de rechtbankcel ga ik zitten op de met een ketting vastgeklonken kruk, sta weer op, doe vier stappen heen, vier stappen terug, trek de kruk weer naar mij toe. Als ik maar wist wat ik moest doen. Eigen advocaatje spelen? Wat weet ik van de wet? Met gebeunhaas is Martin ook niet gediend. Ik moet gauw beslissen, straks komen ze me halen om me weg te brengen. De bel klinkt hol na in de stenen gang. Dan brengt de parket-wacht me weer naar de rechter-commissaris.

'Mevrouw,', zeg ik aarzelend en met een strak glimlachje luistert ze naar mijn verzoek.

Weteringschans

Op de Weteringschans heeft ook Henk Sneevliet gezeten, in de oorlog, voordat hij door de nazis werd gefusilleerd, en Bep heeft hier afscheid van hem genomen, terwijl ik buiten stond te wachten en haar moeder zag wegvoeren door de SD. Zou hij de trams hebben horen tingelen op het Leidseplein, of reden die al niet meer zo druk in 1942?

Aan de overkant is café Moderne, waar ik kort voor de arrestatie nog met Martin en Miranda heb zitten wachten op een Algerijnse vriend die niet kwam opdagen. Bij het luchten kun je de torens zien van het Rijksmuseum, die mij aan mijn vader herinneren. Lang geleden nam hij mij er als schooljongen eens mee naar toe, maar hij liet zich door een Engels echtpaar inpalmen, zodat ik er trots op zijn kennis van het Engels en toch verlaten bij liep.

Martin zit hier ook. Op de ziekenafdeling, heeft een bewaarder mij verteld, zodat we elkaar nooit kunnen ontmoeten op de ring. Als hij maar niet slecht over me denkt. Ze zullen hem ook wel hebben verteld van Wim Nooteboom. Hij heeft zelfs nooit eerder van hem gehoord. In een proces-verbaal van Uitenboogaard staat – een rechercheur heeft eruit voorgelezen – dat Martin de hoofdschuldige is en dat ik eigenlijk een klootzak ben die hem aanbidt. Toch weet Uten beter dan wie ook dat ik contact met hem heb opgenomen en niet Martin, en dat hij zelf met steeds nieuwe plannen kwam. Ze proberen ons tegen elkaar uit te spe-

len. Daar doe ik niet aan mee.

Een kleine magere man, met een zwarte hoornen bril op, een steeds bewegend smal gezicht, een haarlok die over zijn ogen valt en driftig wordt teruggeduwd, waarna hij een nieuwe sigaret aansteekt aan een nog brandende peuk, met korte halen, kucht, en nog eens zegt: 'Meneer Santen, als uw verdediger moet ik in de eerste plaats aan uw belangen denken. Ik heb de indruk dat u er met zes maanden af zult komen als u zich van uw vriend Martin losmaakt. U hoeft niets tegen hem te verklaren, alleen uw eigen verdediging ter hand te nemen.'

'Dat doe ik nooit,' antwoord ik fel, maar aarzel even om het hem duidelijk te maken. Kun je zo'n vreemde man wel alles vertellen? Dat ik even verantwoordelijk ben? Dat Martin voor de beweging onmisbaar is?

'Uw vrouw was bij me om te vragen of ik uw advocaat wilde zijn. Zij huilde en zei dat u een eerlijk mens bent en dat ik u móét helpen.'

'Dat is heel iets anders.'

'U moet ook aan uw persoonlijke belangen denken.'

'Dan had ik hier nooit gezeten. Ik wil u graag als advocaat hebben, maar dan moet u ervan uitgaan dat mijn belangen ondergeschikt zijn aan die van Martin. Hij is hier vreemd, ik woon hier.'

'Afgesproken,' antwoordt Mr. Ritier, en het lijkt haast of hij opgelucht is.

Ook het leven in de cel kent zijn eigen ritme, heeft onderbrekingen die je een nooit-vermoede blijheid schenken. Bep komt op bezoek met een van de kinderen. Eens per week. Een kwartier. Een bewaarder zit erbij en luistert naar elk woord. Een toonbank scheidt ons, en toch gloeien onze gezichten als wij elkaar begroeten. Elk woord heeft voor ons zijn eigen betekenis zonder geheimtaal te zijn, het verbindt ons door onze gezamenlijke herinnering en roept we-

derzijdse associaties op die wij onmiddellijk begrijpen. Verdriet. Onze jongen kwam speciaal op de fiets van zijn vakantieadres, maar kon niet op tijd zijn. Voor je het weet is het kwartier voorbij en tegelijkertijd is het een tijdloze periode van intens samenzijn, dat nog dagenlang je gedachten en dus je cel vult, totdat het nieuwe bezoek reeds tevoren je dagen gaat vullen. Brieven mag je schrijven, driedubbel gecensureerd: de officier van justitie, de rechter-commissaris, de commissaris van politie. Nooit echter dwingt het tot zwijgen, want Bep begrijpt altijd zonder moeite. Drie jaar lang hebben wij tijdens de oorlog brieven aan haar moeder in het concentratiekamp gestuurd.

Voor het eerst kom ik in aanraking met bajesklanten, het lompenproletariaat, zoals Marx heeft geleerd. De ring wordt aangeveegd door de moordenaar van een oude vrouw, een norse kerel die op hoger beroep wacht terwijl hij het duistere geheim met zich meestorst. Een inbreker brengt het eten. Hij heeft mij, toen ik enige uren samen de cel met hem moest delen in het paleis van justitie, verteld dat als hij het alleen had moeten doen, dat ze hem dan nooit te pakken hadden gekregen, en nu duwt hij me enige bouillonblokjes in de hand en gebaart dat ik ze vlug moet wegstoppen. Maar elk contact is schaars, de instructies zijn onverbiddelijk: cellulair en alleen luchten, op andere tijden dan Martin.

Zes weken voorarrest. Het schijnt een eeuwigheid als ik aan vroeger denk, lang geleden toen ik nog vrij was, maar wat betekent het vergeleken bij de vijf jaar – of meer? – die ons te wachten staan? Gelukkig komt eens per week de humanist, die mij twee sigaretten lang bij zich houdt, geen kwezel is, de voorzitter van zijn vereniging is de zwager van een slapie uit militaire dienst. Daar is de bewaarder om mij te halen. Onze voetstappen ketsen op het staal van de trap, vermengen zich met het ritme van naderende stappen, want iemand gaat naar de dokterskamer hier vlakbij.

MARTIN, JA, HET IS MARTIN, en voor de bewaarders ons kunnen tegenhouden rennen wij naar elkaar toe, omhelzen elkaar, nog eer wij elk een andere kant uit worden gesleurd.

Meer verschrikt dan kwaad zegt mijn bewaarder: 'Zoiets had je nooit mogen doen,' sluit mij weer op in de cel, controleert of de deur goed is gesloten.

'Waar moet ik nu naar toe?' vraag ik de bewaarder. Geen antwoord. In de blauwpijper die mij wegbrengt wordt naar mijn vraag niet eens geluisterd. Wij zijn nog in Amsterdam, anders had de rit langer geduurd. Dan wordt een hek geopend en mag ik uitstappen. Een grote bruine deur in de vorm van een koepel, en ik weet het: hier bracht ik pakjes voor Mien Sneevliet voordat zij naar het concentratiekamp ging.

Amstelveenseweg

De cel is groter hier, geelgroen opgeschilderd, met een cementen vloer en een langwerpige, koepelvormige bakstenen zoldering waardoor ik aan een doodkist moet denken. Er is zelfs geen raampje waardoor je naar buiten kunt kijken, alleen op twee meter hoogte een matglazen schijf die het daglicht toelaat. Frisse lucht, om de weeïg-zoete carbolstank van de kiepelton te verdunnen, kan binnenkomen door een luchtrooster. Alles is massaal en van steen. Strenger zijn ze hier ook. Bij de directeur moet je voor zijn bureau blijven staan, gadegeslagen door een huismeester, en je staat te luisteren tot hij is uitgesproken, na vijf of tien minuten, net als in militaire dienst bij de kapitein. Misschien is het regime zo ingesteld omdat hier veel jongeren zijn. Hun omgang met de bewaarders is stroever, meer gespannen dan bij ouderen, recidivisten. Ik geef me op voor de humanist, maar moet eerst de pastoor en de dominee ontmoeten en afwijzen, zo verlangt het ritueel.

Hij is een magere, lange man, die humanist, onhandig in zijn bewegingen, staat formeel op om je te begroeten en als hij gaat zitten lijkt het alsof hij netjes zijn lichaamsdelen opvouwt. Hij kijkt mij ernstig aan zonder iets te zeggen, wat mij verlegen maakt, verontschuldigt zich voor zijn roeping zich over de zielen van gevangenen te ontfermen en voegt er vlug aan toe dat hij voor-die-jongens-hier wel eens iets goeds kan doen. Ze zijn vaak niet slecht maar hebben een

rot jeugd achter de rug, willen voor een vriend niet onderdoen, handelen zonder aan de gevolgen te denken en zitten dan bij de humanist als kleine kinderen te huilen zodat je je er geen raad mee weet. 'Ik help ze zoveel ik kan, moedig ze aan om te voorkomen dat ze in herhaling vervallen.' Hij zwijgt, kijkt mij aan, schraapt zijn keel en zegt aarzelend: 'Maar hoe moet ik u aanmoedigen? U zit hier voor uw overtuiging, ik kan u hoogstens een sigaret aanbieden en over koetjes en kalfjes praten. Misschien kunt u mij een volgende keer iets vertellen over uw Wereldpartij, zodat mij uw motieven duidelijker worden.'

Hoe kun je in een half uur de geschiedenis van de Wereldpartij vertellen? Er is zoveel aan voorafgegaan. De Russische Revolutie, waarvan Trotsky als eerste, nog voor Lenin, begreep dat zij permanent was, dat de burgerlijke revolutie in het nog half-feodale land slechts kon slagen door onmiddellijk over te gaan in de socialistische revolutie omdat het proletariaat er al te sterk was om alleen maar als wegbereider voor een nieuwe bourgeoisie te dienen. Permanent ook in die zin, dat met haar het tijdperk van de wereldrevolutie is begonnen, omdat het proletariaat in alle landen zich gesteld ziet voor de taak van de machtsverovering.

Daarna de kloof tussen de historische taken en de grauwe werkelijkheid van alle dag. Het teruggebben van de revolutionaire bewegingen buiten de Sowjetunie sinds 1923, de bureaucratisering in het land zelf en de politieke belichaming daarvan: het stalinisme, dat de communistische partijen tot bureaucratische instrumenten ter uitvoering van de kortzichtige politiek van Stalin maakt. Vandaar de verlamming van de Duitse communistische partij tegenover het nationaal-socialisme, het aan de macht komen van Hitler, de verschrikkelijke nederlaag van het Duitse proletariaat. Op dat ogenblik is een nieuwe communistische Wereldpartij nodig geworden.

Het klinkt dor, zo'n opsomming en is niet toereikend. Waarom bij voorbeeld was de Russische Revolutie óók socialistisch, terwijl Marx had voorspeld dat de socialistische revolutie in de het verst ontwikkelde kapitalistische landen zou beginnen? Waarom die snelle verbureaucratisering? Ik kan hem verwijzen naar de bureaucratie in de vakbonden in het Westen, als verschijnsel dat je overal waarneemt als de arbeidersklasse passief is en zich in haar eigen organisaties door baantjesjagers laat verdringen. Het voordeelzoeken blijft bestaan ook na de machtsverovering, want als er weinig te verdelen valt, zoals in Rusland na de Revolutie, heeft degene die aan de touwtjes trekt de vetste portie. Als de arbeiders het tenminste toestaan, en dat is gebeurd, want het Russische proletariaat was vermoeid en verbloed na een wereldoorlog, revolutie, burgeroorlog. Als hij het maar begrijpt, misschien is hij wel een reformist die het doodnormaal vindt dat er in de arbeidersbeweging bureaucraten zijn.

De grote veranderingen tijdens en na de Tweede Wereldoorlog: de overwinning van de Sowjetunie op het fascisme sinds Stalingrad, en de nieuwe economische en culturele opgang van het enorme land. Het ontstaan van nieuwe Arbeidersstaten in Joegoslavië, Oost-Europa en vooral China. De onherroepelijke verandering van de krachtenverhoudingen op wereldschaal ten gunste van de Wereldrevolutie, die Martin als eerste heeft begrepen, waardoor hij tot de grote socialistische leiders behoort die hun naam hebben geschreven in het boek van het Socialisme. De Algerijnse revolutie, en sinds kort de overwinning op Cuba.

'Daarom hebben wij het Algerijnse verzet ondersteund. Ook daar bestaan twee stromingen, een burgerlijke en een socialistische, en ook daar moet het socialisme overwinnen. Het vormt tegelijkertijd een verzwakking van het Franse kapitalisme. Wij hopen dat het een doorbraak van de Wereldpartij zal betekenen in beide landen, want eens moet die

komen. Op den duur zijn nieuwe overwinningen ondenkbaar als zij niet door onze partijen worden geleid.'

'In Joegoslavië is het toch anders gegaan?' vraagt de humanist.

'Dat was een bijzondere samenloop van omstandigheden, ten gevolge van de oorlog. Het nationale verzet werd er geleid door de communistische partij. Tito moest zelfstandig handelen en ging toen in tegen de wil van Stalin, die helemaal geen socialistische revolutie in Joegoslavië wilde.'

'Goed, in China hebben de communisten toch ook de macht veroverd.'

'Ja, maar ook tegen de wil van Stalin. Die wou dat ze met Tsjang Kai Tsjek een coalitieregering vormden. Mao Tse Toeng kreeg de kans er niet voor, alleen al omdat Tsjang Kai Tsjek er tegen was en hij wel moest doorzetten.'

'En in Cuba?'

'Daar is het weer anders gegaan. Fidel Castro was geen communist, maar de Amerikanen probeerden de revolutie te breken na de nationalisatie van Amerikaanse ondernemingen. Toen zocht Castro steun bij Rusland en werd de revolutie communistisch.'

'Wat was dan de invloed van de trotskisten bij al die ontwikkelingen?' vraagt de humanist.

De invloed? Dat zijn de rotste vragen. Hoe kun je iemand duidelijk maken dat onze partijen onmisbaar zijn voor de overwinning als ze er niet aan deelnemen? 'De invloed? In het verloop van de revolutie als zodanig. In 1925-1927 leed de Chinese Revolutie een nederlaag omdat de Communistische Partij, op bevel van Stalin, niet met Tsjang Kai Tsjek wilde breken. Trotsky onderstreepte toen de noodzaak van zo'n breuk. Twintig jaar later heeft Mao Tse Toeng die noodzaak ten slotte begrepen, misschien heeft hij wel aan de woorden van Trotsky gedacht, en zo werd de overwinning mogelijk. Trotsky heeft verder geleerd dat de

revolutie zelfs in de koloniale landen pas volledig kan slagen als zij ook socialistisch is. Dat hebben Fidel Castro en Che Guevara begrepen.'

'Vooral uw inzichten zijn dus belangrijk,' zegt de humanist in zich zelf, 'maar ik begrijp niet welke rol uw Wereldpartij verder speelt als het steeds andere bewegingen zijn die een deel van haar program verwerkeliĳken.'

Wat moet ik die kerel nu weer antwoorden, hij blijft maar doorzagen. Ik weet ook geen verklaring voor die tegenstrijdigheid. Maar wat erger is: het is net alsof ik een lesje opzeg, zonder overtuiging. En alweer vraagt hij: 'U bent dus tegen de bureaucratie. Hoe is het met de leiders in uw eigen beweging? Zijn dat democratische mensen?'

'Er wordt over elk probleem uitvoerig gediscussieerd.'

'U hebt eerder gezegd dat het stalinisme geen andere meningen duldt. Hoe komt het dat er in uw bewegingen zoveel scheuringen zijn? Dan moet toch ook alleen de eigen haan koning kraaien?'

'Dat is iets anders. Er is wel discussie.'

'Maar minderheid wil men daarna niet zijn, en vormt liever een eigen partij. Ik begrijp er niet veel van.'

'Daar kunnen wij toch niets aan doen? Martin denkt er anders over, en hij is de voornaamste leider, hij heeft nooit gescheurd.'

Het lijkt wel alsof het half uur nooit omgaat, en hij houdt niet op: 'U moet u onder gelijkgezinden ongetwijfeld gelukkig voelen. In zo'n leiding zal wel een sterke band bestaan, van eensgezinden die voor een nieuwe wereld strijden.'

De humanist moest weten van het trio. Er is wel eens een secratariatsvergadering geweest waar Martin niet bij kon zijn. Dan bestond ik nauwelijks, praatten Paul, Jacques en Pietro voortdurend met elkaar zonder zelfs naar mij te luisteren. Zo was het ook in onze misjpoke, waar de goedhebbers zich v r verheven voelden boven de sjlemielen. Alleen als het niet anders kon hoorden ze je aan en terwijl ze

wisten dat je de waarheid sprak geloofden ze je niet eens, want wie arm is is vies, die liegt, die deugt niet. Ik schrik van die vergelijking. Eén ding is zeker: het trio is zo arrogant als de pest. Als Martin er niet was zou ik geen vertrouwen meer in de Wereldpartij hebben. Maar dat gaat die humanist geen bal aan.

Het verhoor

Om kwart voor zeven opstaan, wassen in een tinnen schaal, scheren en het mesje weer inleveren, bed opmaken, eten, tot half negen wat lopen dromen of zitten lezen, half negen luchten tot negen uur.

Maar als ik de luchtplaats betreed is er al een ander, wat nooit eerder is gebeurd. Een man van misschien veertig jaar loopt haastig heen en weer zoals je hyena's ziet lopen in een hok in Artis, met het hoofd schuddend en schichtig naar je kijkend, om zich daarna in een drafje van je af te wenden. Hij doet een trek aan zijn sigaret, inhaleert diep, blijft dan staan om kennis te maken. Hij was boekhouder en al enige keren veroordeeld wegens verduistering; mocht zijn vak niet meer uitoefenen; deed het toch want ander werk kon hij niet krijgen; kwam weer in aanraking met de rechter en heeft nu tbr. Tbr? Weet je dat niet? Ter-beschikking-gesteld-van-de-regering. De hel. Ze doen met je wat ze willen. In de inrichting zei de psychiater, een vrouw: 'Jullie zijn hier met meer dan honderd, ik ben alleen en kan al die mensen niet helpen. Als je je twee jaar goed gedraagt word je ontslagen.' Maar hij is gevlucht, omdat zijn vrouw met hem wilde breken, en nu hebben ze hem weer te pakken en wacht hij in het huis van bewaring op een nieuwe plaats ergens in een regeringsinrichting. Natuurlijk, hij heeft over onze zaak gelezen: 'Dat wordt wel maart eer jullie voorkomen.'

‘Nog acht maanden?’

‘Minstens. De rechter-commissaris taxeert je straf en laat je meestal in voorarrest tot je tijd rond is.’

Maart? Dat is voor ons niet ongunstig. Dan is er misschien vrede in Algerije en krijgen wij niet zo’n zware douw.

‘Als het te lang gaat duren kun je altijd vluchten,’ zegt hij geruststellend. ‘Je kunt de tralies met een laken verbinden en ze met een stok naar elkaar toe buigen.’

Maar hij is niet van plan er van door te gaan. Hij werkt in de bibliotheek, wil voor mij wel een goed woordje doen, een ander gaat er volgende week weg.

Voor ik iets kan vragen wordt de deur van de luchtplaats geopend, en een bewaarder roept: ‘Sal Santen, komen. Je moet mee met de recherche.’

‘Nog steeds de martelaar zeker?’ zegt commissaris Boerslag en kijkt mij met halftoegeknepen ogen aan. ‘Ik wou maar dat ik wist wat er in die hersens van jou omging. Ze zullen wel razend snel werken nu je hier zit,’ en tegelijkertijd beweegt hij haastig zijn gestrekte vingers tegen zijn voorhoofd heen en weer. ‘Maar één ding begrijp ik niet: hoe hebben ze jou zulk werk kunnen laten doen? Daar ben je helemaal niet geschikt voor. Je denkt natuurlijk: nu wil hij me uit mijn tent lokken, maar je zult gauw genoeg ontdekken dat het niet veel zin heeft te blijven zwijgen. Er is in de eerste plaats de verklaring van Uitenboogaard. Die liegt er niet om.’

‘Het is Dichtung und Wahrheit,’ antwoord ik, ‘meer níet.’

‘Wat is dan de waarheid?’

‘Die zoekt u zelf maar uit, ik ben niet bij de politie en heb daar ook nooit behoefte aan gehad.’

Met een schok gaat de commissaris recht op zijn stoel zitten en bijt mij toe: ‘Ik zou als ik jou was een toontje lager zingen, anders kun je er nog wel eens berouw van krijgen.’

Sloof je niet zo uit, Sal, daar is Martin niet mee gediend, denk ik voor mij uit, en plotseling schuif ik de linkermouw van mijn jasje omhoog: 'Ziet u die striem, zo word je aan een ketting hier naar toe gebracht, en die parket-wachter trekt wel al loop je normaal mee.'

Zonder verder iets te zeggen pakt de commissaris een dossier van zijn bureau, haalt er een kwitantie uit en houdt me die voor mijn ogen. In het handschrift van Uitenboogaard staat erop: 'Ontvangen van Sal vijfhonderd gulden.'

'Dat zegt niets.'

'Dit ook niet?' Een brief van Uitenboogaard, gericht aan S.

'Wat bewijst S.?'

'Het zou Sal kunnen zijn. Die naam komt ook op andere papieren voor. Hier is een ontvangstbewijs. Ontvangen van Sal, staat er duidelijk.'

Terwijl ik het papiertje bestudeer antwoord ik tot mijn eigen opluchting: 'Daar staat duidelijk Sul, dat is een grap.'

'Akkoord,' snauwt de commissaris, loopt naar de deur, geeft een wenk.

Even later wordt Martin binnengeleid.

'What do you know about this question, mister Martin?'

'I don't know anything.'

Weer volgen ze elkaar op: brieven, kwitantie, kwitantie, handtekening, naam, maar steeds de mijne, flitst het door mij heen, Martin wordt alleen genoemd in de beschuldiging van Uitenboogaard, en dat is geen bewijs.

Plotseling richt Martin zich tot mij en zegt met zachte stem: 'Ils nous donneront huit ans.'

Meent hij het? Wat moet er dan van de Wereldpartij terechtkomen? Nu vraagt hij aan de commissaris:

'Is it possible that after our condemnation we shall be placed in the same prison?'

Samen met Martin, dat zou fijn zijn. Dan is hij niet zo

alleen, en ik kan enorm veel van hem leren, alle revolutionairen leren in de gevangenis.

'You can ask it,' antwoordt commissaris Boerslag, 'but you won't get eight years. Then you should have committed a murder. Perhaps two-and-a-half or three.'

Hoe kan die commissaris het weten? Acht jaar, denkt Martin. Vijf, heb ik steeds gedacht, en dat is al verschrikkelijk lang.

'Je pense qu'on a le droit de commettre suicide si la misère dure trop,' merkt Martin in zich zelf sprekend op, maar ik roep: 'Non, Martin, non.' Zijn woorden hebben me totaal overrompeld.

'Pourquoi pas? Si la vie perd sa dignité?'

Als Martin dat doet blijft er voor mij ook niets anders over. Ik zou niemand meer onder ogen durven komen.

Vandaag of morgen, er bestaat geen verschil tussen als je niet slapen kunt, omdat je geweten je opjaagt en je gevoel van schuld, vooral van schuld, al heb je het zo niet bedoeld en wou je alleen maar goed doen. Lieg je niet tegen je zelf? Was het alleen hulp? Of wou je ook een rol spelen, de held zijn, een goede beurt maken bij Martin en nog veel meer doen dan al van je werd verlangd? Heeft Martin terecht op je vertrouwd? Was de catastrofe onvermijdelijk na alles wat we op onze schouders hadden genomen, meer dan een mens kan dragen, misschien meer dan hij kan verdragen? Of heeft Clausewitz gelijk, dat de stoutmoedigen zondigen aan overmoed als de anderen in slaap dreigen te vallen? En hij voegt er aan toe: leve de stoutmoedigen. Ik zal het Martin eens vertellen als ik daar de kans toe krijg. We wisten toch dat we een groot risico namen? Hij en ik, allebei.

Of ben ik me zelf weer aan het bedriegen? Als kind droomde ik ervan dat ik de honderdduizend won voor de hele familie, de Niagara-waterval zou oversteken als het moest voor het lot van de mensheid, terwijl ik op gymna-

stiek nog geen vier meter op de evenwichtslat kon blijven lopen. Zulke stomme gedachten had ik als kind. Wat heeft me bezield toen Martin naar Nederland kwam? Was de verantwoording al niet groot genoeg? Ik weet het niet, zomin als ik weet wat ik in de oorlog anders had kunnen doen om mijn familie te redden, zonder dat het gelukte, want altijd weer liep het ten slotte mis, ondanks alle risico's die ik nam, en dan was het nog een wonder als ik er in slaagde het er levend af te brengen. Ook nu, hoe had ik dan wél moeten handelen? Martin remmen, zoals alle anderen wilden doen? Om van de Wereldpartij een zondagsschooltje te maken? Ze hebben Martin te pakken, hij denkt acht jaar te krijgen en wil zelfmoord plegen, dat heb je toch gehoord, klootzak dat je bent, altijd heb je wat anders en nooit iets goeds. Wat zal iedereen ervan zeggen? Bep? De kinderen? De mensen uit de beweging? Hoe moeten we hier ooit nog goed doorkomen. En de Wereldpartij? Jij zou er wel even voor zorgen dat de band met de koloniale revolutie werkelijkheid werd, mister Sal, en alle problemen oplossen. Als ik eens alleen de schuld op mij nam?

Dat is doorslaan.

Je bent gek, ik verraad toch niemand?

Daar moet je eerst overleg over plegen!

Met wie? Alleen ik kan die verantwoording nemen tegenover mijn geweten. Als het goed afloopt en ze moeten Martin vrijspreken, vindt iedereen het goed. En als het misloopt? Dan zou het toch misgelopen zijn.

'Martin!' roep ik verrast. Ook hij staat in de lift, geboeid aan zijn parket-wacht. 'Ecoute Martin,' fluister ik haastig, 'je peux prendre toute la responsabilité.'

Begrijp ik goed dat het geen zin heeft? Maar Martin heeft ook niet 'nee' gezegd.

'We zullen jou eerst maar eens verhoren vandaag,' zegt

commissaris Boerslag en pakt het dossier. 'En ik zal er proces-verbaal van opmaken deze keer!' De meeste papieren heeft hij al eerder laten zien, mijn antwoord kent hij ook.

'Daarover kan ik niets zeggen. Ik ben niet bereid namen te noemen.'

'De moffen zouden heel wat minder geduld met jullie hebben gehad.' Zijn stem klinkt geïrriteerd.

'Die tijd is gelukkig voorbij.'

'Dat is waar,' antwoordt de commissaris tot mijn verrassing, en dan: 'Ik heb ook nog drie weken in Scheveningen gezeten, dat was lang genoeg.' Even sluit hij zijn ogen. 'Ik ben er nog kort geleden geweest,' vervolgt hij dan. In de gevangenis heb ik een jodenjongen opgezocht die met mij in de klas heeft gezeten op de hbs. Die heeft zijn eigen moeder verraden.'

Wat heeft dat te maken met onze hulp aan de Algerijnen? Wil hij net zo lang boren tot hij op een zenuw zit? Want wie als jood de oorlog heeft overleefd zal zich wel schuldig voelen tegenover degenen die niet meer leven. Het kan me allemaal niets meer schelen, en ik snauw hem toe: 'Ik wou dat ik de Schalkhaarder had neergeschoten die mijn moeder kwam halen.'

Is het waar wat ik zeg? Of zijn het grote woorden? Soms denk ik wel eens dat ik liever niet had geleefd dan te hebben meegemaakt wat in de oorlog is gebeurd. Maar ik leef. Ze hadden mij dan zeker ook kapotgeschoten. En Bep? En onze oudste meid? Dan waren er later ook geen kinderen meer gekomen. Ik heb daar al zo vaak over gepiekerd, elke dag opnieuw, dat het een gedachtenflits is geworden.

'Ja, het zal wel twintig jaar duren voor de politie zich van die blaam heeft gezuiverd,' antwoordt de commissaris. Zwijgt. 'Maar die arbeiders van jou, wat hebben die gedaan? Wie hebben de treinen naar Westerbork laten rijden? En naar Polen?'

Het is een zinloos gesprek. 'Ik verhoor je vanmiddag

verder,' zegt hij en staat op.

Ik word naar een cel onder het paleis van justitie gebracht, de ketting losjes om mijn pols, en ben er niet de enige. Een man, zenuwachtig van het wachten, moet voor het eerst voorkomen. 'Vooral onderdanig doen,' praten anderen hem in, 'dan vindt de rechtbank dat je schuldbewust bent en kom je er beter af.' Een jongen van ongeveer zestien jaar huilt, hij heeft de dag voor zijn examen een scheerapparaat gepikt. Twee jongen hebben een meisje verkracht en zijn vanmorgen verhoord. 'Eerst mocht het van haar,' stottert één van de twee, 'maar plotseling wou ze niet meer.' 'Jullie lijken wel beesten,' had de rechter-commissaris tegen ze geschreeuwd.

Onderdanig doen, daar krijgen ze mij niet voor. Maar als je de schuld op je neemt, hebben ze je dan niet klein? De schuld op je nemen om Martin te helpen is toch heel iets anders?

'Ken je deze brief?'

'Ja,' antwoord ik plotseling, tot grote verrassing van commissaris Boerslag en van mijn advocaat, die nu bij het verhoor is. 'Ik wil graag een verklaring afleggen.'

Haastig schuift de commissaris zijn schrijfmachine naar zich toe, draait er een vel papier in, leest hardop en tikt: 'Ik beken.'

De formulering snoert mij de keel dicht, zo begonnen de verklaringen van de oude bolsjewiki die voor de stalinistische terreur door de knieën waren gegaan. Dat is heel iets anders, idioot, zij kwamen met de meest waanzinnige schuldbekentenissen, om ten slotte Trotsky te besmeuren. En je noemt toch verder geen namen?

'Ja, ik beken.'

Terwijl de commissaris zich over de schrijfmachine bukt, dicteer ik: 'In het begin van 1958 werd van Algerijnse zijde met mij persoonlijk contact opgenomen, waarbij mij werd

gevraagd of ik wellicht iemand kende die zou kunnen helpen bij het vervaardigen van voor de Algerijnse vrijheidstrijd onmisbare papieren. Ofschoon niet uitdrukkelijk over vervalsingen werd gesproken, en ik te dien aanzien ook geen vragen wenste te stellen, was het mij duidelijk dat het om werkzaamheden ging die, naar wezen en aard, konden worden vergeleken met wat op dit gebied in Nederland tijdens de oorlog door de illegaliteit is geschied.

Daar ik mij solidariseer met de nationale vrijheidstrijd van het Algerijnse volk en mij de positie waarin de Algerijnen in Frankrijk verkeren in sterke mate deed en doet denken aan het lot van de joden in de oorlog, vogelvrij en rechteloos, heb ik toen beloofd te trachten in deze mijn bemiddeling te verlenen. Om die reden heb ik contact opgenomen met Uitenboogaard, die bekend was om zijn linkse sympathieën en om wat hij tijdens de oorlog heeft gepresteerd bij het vervaardigen van papieren voor de illegaliteit.

De heer Uitenboogaard was bereid, zijn medewerking te verlenen, en ik heb hem daarom in verbinding gesteld met het Algerijns verzet. Afgesproken werd, dat de heer Uitenboogaard zich een installatie zou aanschaffen die het hem mogelijk zou maken, de bewuste hulp te verlenen. Het geld zou door de Algerijnen worden verstrekt, doch ik verklaarde mij bereid, daarbij mijn bemiddeling te verlenen. Hoe hoog die bedragen zijn geweest, kan ik mij niet nauwkeurig herinneren.

Ook verder had mijn activiteit in deze een zuiver bemiddelend karakter. Enig financieel belang heb ik daarbij niet gehad of nagestreefd.

Met de heer Wim Nooteboom, wiens naam ik na mijn arrestatie meermalen heb horen noemen, heb en had ik geen enkele relatie, hoe dan ook, direct of indirect.

De in deze verklaring genoemde feiten waren de politie reeds bekend, zoals mij tijdens de verhoren is gebleken, zodat ik met het afleggen ervan geen enkel belang schaad en

slechts mijn eigen verantwoordelijkheid in deze wens duidelijk te maken.'

Terwijl commissaris Boerslag razendsnel met twee vingers mijn verhaal op de schrijfmachine rammelt, vraagt hij plotseling: 'En Martin, welke rol heeft hij daarbij gespeeld?'

'Geen enkele. De Algerijnen hadden alleen contact met mij.'

Niemandslan

Geërgerd kijkt de rechercheur naar mijn strontbruine bajespak. Hij weet er kennelijk geen raad mee. Ik ga wél zo, dan kan iedereen zien dat ik niet vrijwillig meega naar Niemandslan aan de grens, waar ze Uitenboogaard een getuige verklaring onder ede tegen ons willen laten afleggen. Die hebben ze precies nodig om ons te kunnen veroordelen.

Sjloume de geus. Die rechercheur moest weten hoe rottig ik me voel in die smerige kleren. Wat zal Martin ervan denken als hij me zo ziet aan de grens? In voorarrest hoef je geen gevangenskleren te dragen behalve als je buiten de cel werkt, wat ook voor de bibliotheek geldt. Ik zal uit protest weigeren te eten, maar dat mag Martin niet weten. Hij heeft tb gehad, stel je voor hij sluit er zich bij aan.

In mijn herinnering was Zuid-Limburg lang zo mooi niet. Als opgeschoten jongen heb ik eens met mijn broer door dit glooiende landschap gefietst. Hij heeft toen een smak gemaakt en een spiertje gescheurd. Hoe lang is het geleden? Westerbork ligt ook op deze hoogte, aan de andere kant van Nederland.

Niemandslan. Ik herken het plaatsje niet. De auto komt links van de weg te staan. Mensen worden op een afstand gehouden. Zijn die er allemaal voor ons?

'Bonjour, Sal.' Miranda steekt haar hoofd door het geopende zijraampje. Zij heeft zich niets aangetrokken van het verbod om naderbij te komen en wil me een sigaret ge-

ven. Zou ze Martin ook hebben gezien? 'Daar staat hij, verderop,' zegt ze haastig en wijst op een politieauto twintig meter verder. Bij de geopende achterdeur zit Wim Nooteboom. Wat een vuile streek om Martin bij hem te zetten.

Zenuwachtig gebaart de rechercheur dat Miranda weg moet gaan. Nee, ze mag me geen sigaretten geven. Hij heeft er wel een voor me, maar ik weiger en kan nu helemaal niet meer roken.

Ook journalisten proberen naderbij te komen. Er wordt naar me geroepen. Door wie? De rechercheur sluit het raampje. Zelfs de officier van justitie paradeert hier, samen met commissaris Boerslag. Ze lopen naar mij toe.

Het verhoor van Uitenboogaard gaat zo beginnen. Martin en ik móéten daarbij aanwezig zijn, met ons protest hebben ze niets te maken. Wij mogen naast elkaar zitten, maar absoluut niet met elkaar praten, daar zal streng op worden gelet. Aantekeningen? Ja, dat mag. Neem het schrift maar mee, die balpen ook.

Er is bijna geen ruimte meer in de houten keet, die van buiten op een woonwagen lijkt. Achter een tafel zitten de rechter-commissaris, haar griffier, de officier van justitie, en enkele vreemde gezagsdragers. Een rechercheur leidt mij langs Boerslag en enige gewapende agenten. Dan moet ik gaan zitten, links van Martin. Mijn rechterpols wordt aan zijn linker geboeid. Hoe moet ik zo stenograferen? Ik wil alles stenografisch opnemen, om geen woord te missen. Aantekeningen? Dit zijn ook aantekeningen.

'Hoe gaat het, Martin?' fluister ik, nauwelijks mijn lippen bewegend. Als hij maar niet kwaad is om de verklaring die ik voor commissaris Boerslag heb afgelegd.

Een vluchtige beweging met zijn geboeide hand, dan: 'Jij moet hetzelfde doen als ik, zelfs als je niet begrijpt waarom.' Martin staat op, trekt mijn rechterarm mee omhoog en verklaart dat hij hier onder protest naartoe is gebracht, dat hij hier thans NIET AANWEZIG is.

Nu verklaar ook ik, NIET AANWEZIG te zijn, en terwijl er nog schamper wordt gelachen is het plotseling stil: aan de Duitse kant wordt Uitenboogaard de keet binnengeleid. Hij is vergezeld van een Untersuchungsrichter, die erop wijst dat een verdachte volgens een bepaalde paragraaf niet verplicht is een getuigenverklaring af te leggen.

‘Wilt u van dit recht gebruik maken?’ vraagt de rechter-commissaris.

Uitenboogaard likt nog even aan de sigaret die hij zat te rollen, antwoordt: ‘Nee mevrouw.’

Zij zijn een en al vriendelijkheid tegenover elkaar, maar zodra Uitenboogaard in onze richting kijkt verstrakt zijn gezicht tot een verbeterd trek.

‘Ik heb hier het getuigenverhoor voor me van Cornelis Vierwegen.’

Vierwegen, de ‘Vakman’ zoals Uitenboogaard hem noemde. Ze hebben hem onmiddellijk vrijgelaten. Hij heeft bij Wim Nooteboom gewerkt, is uit het verhoor gebleken en heeft duidelijk de politie getipt, al wordt het met klem ontkend.

Terwijl de rechter-commissaris uit het verbaal voorleest, vult Uitenboogaard aan en corrigeert als hij dit nodig oordeelt, steeds ten laste van Martin. Het is weerzinwekkend, en ik kan me niet aan het gevoel onttrekken dat het spelletje is ingestudeerd, al dagen tevoren.

‘Wat is uw mening over Cornelis Vierwegen?’

‘Ik heb hem meegemaakt toen hij door de Duitse politie werd gearresteerd. Dat was bepaald niet een man die zich geen zorg maakte omdat men hem niets zou kunnen maken. Ik vond hem op dat moment een doodsbanige psychopaat.’

Een ruk aan mijn hand onderbreekt opnieuw mijn poging, een stenografisch verslag te maken. Martin staat op. ‘Agent provocateur!’ schreeuwt hij naar Uitenboogaard.

‘Houd uw mond!’ ‘Ik laat u verwijderen.’ ‘U beledigt een getuige.’ De kreten klinken door elkaar, terwijl Uitenboogaard erbij zit alsof het hem niet aangaat.

Dan wordt het verhoor geschorst.

De rechter-commissaris van Zuid-Limburg stelt zich voor, in een kamertje waar men ons heen heeft gebracht.

‘Ik ben hier verantwoordelijk voor de goede gang van zaken en kan niet toestaan dat een getuige wordt beledigd.’

‘Beledigd?’ antwoordt Martin schamper, ‘hoe moet ik mij dan wel voelen. Uitenboogaard weet precies wat hij moet zeggen om mij zo zwaar mogelijk te belasten.’

‘U kunt hem toch wraken als getuige?’

Martin haalt zijn schouders op.

Even denkt de rechter-commissaris na, het lijkt haast of hij er zelf mee inzigt.

‘Het is toch duidelijk, dat Uitenboogaard zijn huid wil redden ten koste van mijn vriend?’ zeg ik nu.

‘Dat is iets anders. In elk geval doe ik een beroep op u als intellectueel, u tegenover iemand als de getuige niet zo te laten gaan. Is dat afgesproken?’ vraagt hij Martin.

‘Wisten Martin en Sal van uw samenwerking met Wim Nooteboom, meneer Uitenboogaard?’

‘Eerst niet, maar later wilde ik zijn drukkerij in Ouderkerk huren. Toen zij hoorden dat die van Wim Nooteboom was waren zij daar tegen en hebben me voor hem gewaarschuwd.’

De leugenaar. Die drukkerij was volgens hem van een zekere Stoomgaren. Ik heb hem al voor Nooteboom gewaarschuwd de allereerste keer dat hij over hem sprak. Zal ik precies vertellen hoe het werkelijk is gegaan? Maar dat is juist de bedoeling van hun verhoor, zo willen ze de zaak rond krijgen.

Plotseling wordt de deur van de woonwagen geopend.

Een adjudant van politie komt binnen. Als hij hem achter zich wil sluiten waaien enige papieren op de grond. De rechter-commissaris raapt driftig de vellen op, kijkt in haar map, zoekt alles bij elkaar, en leest verder: 'Wist u dat Wim Nooteboom voor de politieke politie werkte?'

Een schok siddert door de boei die Martin en mij verbindt. Onrust is er ook achter de tafel van gezagsdragers, de officier van justitie probeert voorzichtig in te grijpen. Uitenboogaard kijkt verbijsterd, de vraag heeft hem overrompeld. 'Hoe komt u daarbij?'

'Cornelis Vierwegen heeft volgens wat hier staat verklaard: "Nooteboom stelde mij gerust en zei: 'Je hoeft niet bang te zijn, ik ben aan alle kanten door de politieke politie gedekt.' " '

Ze heeft voorgelezen uit een verhoor waar wij niets van wisten.

Even is het stil. Schichtig kijkt Uitenboogaard in onze richting, slikt, antwoordt: 'Dat Nooteboom zulk werk deed wist ik al van na de oorlog, dus dat verhaal verbaast mij niet. Of hij in de laatste jaren nog contact met de politieke politie had is mij niet bekend.'

Terwijl de rechter-commissaris na elke vraag het antwoord van Uitenboogaard opnieuw formuleert en aan de griffier voor het verbaal dicteert, heeft zij nu een ander vel gepakt en vraagt verder aan Uitenboogaard: 'Wat wist u van die machines af?'

Onmiddellijk sta ik op en vraag: 'Waarom heeft de griffier het vorige antwoord van Uitenboogaard niet genoteerd?'

'U wilde toch geen vragen stellen?' bijt de rechter-commissaris mij toe, en dan, sarcastisch: 'U bent hier immers niet aanwezig?'

'Goed, ik ben hier niet aanwezig. Maar de officier van justitie wel, en de rechter-commissaris van Zuid-Limburg, en u zelf. Die zullen voor de rechtbank onder ede niet kunnen ontkennen wat Uitenboogaard hier heeft verklaard.'

Even kijkt de rechter-commissaris om zich heen, in gesloten gezichten, en zij dicteert: 'Getuige Uitenboogaard wist al van na de oorlog dat de heer Nooteboom in verbinding stond met de politieke veiligheidsdienst.'

Als een schooljongen steekt Uitenboogaard zijn vinger op, voegt eraan toe: 'Ik wist op welke manier Nooteboom daar werkte. Daarom had ik ook geen angst voor hem.'

Ik wil meer vragen, maar de rechter-commissaris hamert: 'Wilt u uw mond wel eens houden, ik sta dit niet langer toe.'

Opnieuw worden wij weggeleid. Politie mannen jagen mensen naar achteren. Rustig slentert een jongeman in mijn richting, doet alsof hij bij het apparaat hoort, houdt zijn ak-tetas netjes in zijn arm. Ik ken hem van de krant, waarbij ik heb gewerkt en schreeuw naar hem, nog voor de recherche hem kan wegjagen: 'WIM NOOTEBOOM WERKT VOOR DE POLITIEKE POLITIE.'

Als het maar in de krant komt, in godsnaam, zodat iedereen weet dat wij het slachtoffer van een provocatie zijn en niets met die smeerlap van doen hebben.

Middagverhoor.

'Nein, ik heb niets te verklaren.' Ludwig glimlacht even in mijn richting. Wil hij zich rehabiliteren voor de belastende verklaring na zijn arrestatie?

'Weet je dat onze oudste vandaag is getrouwd?' fluister ik naar Martin, die nu tegenover mij zit in de politiewagen.

'Ja, dat is waar,' antwoordt hij verrast. Hij heeft tranen in zijn ogen, en ik zou hem daarvoor willen omhelzen.

'Ze komen om vijf uur op bezoek in het huis van bewa-ring. Als we maar op tijd in Amsterdam zijn.'

Waar is het wachten op? De auto moet ons naar de trein brengen. Wij mogen samen reizen, op voorwaarde dat er niet wordt gepraat.

Miranda haast zich naar de open achterdeur.

‘Martli,’ noemt ze Martin, en hij antwoordt snel: ‘Je moet iets kopen voor de kinderen van Sal.’

De rechercheurs staan een gesprek niet toe. Miranda staat nu zwijgend op een afstand, kijkt Martin aan met grote ogen.

‘Zie je hoe haar ogen schitteren?’ zegt Martin zacht tegen mij, maar ik kijk verlegen de andere kant uit om hen niet te storen.

En weer spreken wij met woorden die niemand kan verstaan, in klanken die zich oplossen in het geraas van de trein nog voordat zij de twee rechercheurs tegenover ons kunnen bereiken. Ik voel mij één met Martin, het maakt me gelukkig zo naast hem te zitten, hoe rot de omstandigheden ook zijn, maar ik zal hem beschermen zoveel ik kan, en dat héb ik ook gedaan, daar mag hij niet aan twijfelen. ‘Elke keer als ik je zie krijg ik nieuwe moed,’ fluister ik, en Martin antwoordt: ‘Ik ook.’

‘Je kunt mij geloven, Martin’ – en ik druk mijn hand tegen hem aan – ‘ik heb niets geweten van het contact van Uten met Nooteboom. Ik geef je er mijn woord op.’

Voort jaagt de trein door het golvende landschap. Een van de rechercheurs leest een krant, de ander schilt een peer. De reis duurt lang en zij sluiten hun ogen, soezelen wat voor zich uit. Martin en ik, aan elkaar geboeid, kunnen toch niet weglopen.

‘Hoeveel zouden ze ons geven denk je?’ fluistert Martin.

Hoe zou ik het weten. Ik zal het niet te erg maken: ‘Twee jaar, drie misschien.’

‘Voor mij drie, minstens,’ antwoordt Martin. ‘Jou zullen ze spoedig vrijlaten.’

In geen geval eerder vrij, dat wil ik niet: Martin achter de tralies en ik erbuiten, terwijl ik minstens zo schuldig ben, dat nooit. En ik antwoord: ‘Mais non, Martin.’

‘Je hebt het gezien. Ze spelen alle schuld naar mij toe. En

eigenlijk is het begrijpelijk: C'est la logique de l'affaire.'

'Dan moeten wij de wetten van de logica veranderen,' maar ik voel mij wanhopig terwijl ik het zeg. En toch: ik heb het al geprobeerd met de verklaring waarbij ik de schuld op mij neem. De rechter-commissaris is er in Niemandsland niet eens op ingegaan. Hoe zou Martin erover denken? Ik kan het nu vragen. Zou ik het durven?

'Wat denk je van mijn verklaring voor de rechter-commissaris? Ik heb het alleen maar gedaan om je te helpen.'

'Je sais,' antwoordt hij, en dan: 'C'est une thèse possible.'

Alleen het denderen van de trein verstoort de stilte. 'Je moet niet meer aan zelfmoord denken, Martin, ik zal je altijd helpen.'

'Dat weet ik. Ik studeer nu veel en heb *Oorlog en Vrede* van Tolstoi gelezen, en de biografie van Jones over Freud. Die moet je ook lezen.'

'Maar dat heb ik,' antwoord ik verheugd en zo hard, dat een van de chercheurs even zijn ogen opent.

'Ik heb ook de werken van Plato opnieuw bestudeerd.'

Ja, Martin is knap. Ik wou dat ik zo knap was. Ik ben wel aan Hegel begonnen, verschrikkelijk moeilijk en meer dan de helft snap ik niet, maar wat je begrijpt is soms een openbaring. 'Je moet proberen Seneca te krijgen, en *Listen, Yankee*, van Wright Mills over Cuba.'

In gedachten nu, vervolgt Martin: 'Een oude Griek heeft eens gezegd dat je pas aan het eind van de reis de balans kan opmaken.'

Is Martin bang dat ik niet tot het eind toe in de beweging zal blijven? Toch heb ik hem eens, na die narigheid met het trio, gezegd: 'Al blijven wij tweeën over, ik heb de koers van mijn leven bepaald.' Dat heb ik nu bewezen, na alles wat er is gebeurd en na wat ik op het spel heb gezet. Er bestaat voor mij niets anders meer. Welke reden kan ik nog hebben om me met het kapitalisme te verzoenen? Mijn heil zoeken bij het stalinisme of het reformisme? Om de ar-

beiders in slaap te sussen? Of iets anders gaan doen, schrijven bij voorbeeld, wat ik eigenlijk had gewild? Maar de wereld moet worden veranderd.

De trein rijdt het Centraal Station binnen, dat er grauw uitziet, als een jaar geleden. Straks gaat ieder naar zijn eigen cel. Het is half vijf, en ik zal bijtijds terugzijn om mijn oudste dochter en haar man te omhelzen in de spreekkamer van het huis van bewaring. Even staan Martin en ik, op het perron, nog aan elkaar geboeid terwijl de rechercheurs op enige meters afstand iets bepraten.

‘Luister, Sal, weet jij een adres waar ik zonodig naartoe kan vluchten?’

Een adres in de buurt van het Leidseplein? Ik heb er een tante wonen. Aarzel toch niet, straks komen die rechercheurs, en ik antwoord, zachtjes maar zo duidelijk mogelijk: ‘Marnixstraat honderdzestig, Marnixstraat honderdzestig, honderdzestig, honderdzestig, en zeg tegen de vrouw dat je Mien kent, haar zuster, en Sal.’

Brief aan Bep

Gisteravond las ik, dat Natalia Trotsky misschien ook in ons nu komend proces zal getuigen, ik was er door ontroerd. Ik moest denken aan de keer in Parijs dat ik naar haar toeging, ik had een plantje voor haar gekocht, een begonia. Ze was er heel blij mee, andere bloemen waren niet in haar kamertje. Ze was bijzonder hartelijk, ik moest blijven eten, Natalia vertelde van vroeger. Het *Vrije Volk* wist gisteravond te vertellen dat zij zich in 1951 van ons had gedistantieerd, 'omdat zij de politiek van deze (onze) organisatie beschouwde als verraad aan de zienswijze van haar overleden man'. Ze weten het weer bijzonder goed... Toen ik Natalia zag, het zal in 1956/57 zijn geweest, sprak zij met grote achting over Martin. Ik hoop dat ik toen ook een goede indruk op haar heb gemaakt. Martin had me, voordat ik naar haar toeging, verboden met haar te discussiëren. Hij zei: 'Begrijp goed, zij is de vrouw van le Vieux. Het leven is te moeilijk voor haar geweest, Stalin heeft eerst haar kinderen, toen haar man vermoord. Bovendien geldt ook voor haar wat Trotsky eens schreef over Kroepskaya, de vrouw van Lenin: door het leven te delen met een genie van zijn formaat heeft zij de kritische beoordeling van politieke problemen aan haar man overgelaten, die het toch meestal bij het rechte eind had. Maar na diens dood moest zij haar eigen weg zoeken en raakte de koers kwijt.' Tegen het verbod van Martin in raakte ik plotseling verward in een ver-

woede discussie met Natalia. Zij sprak over een gemeenschappelijke Zuidamerikaanse vriend, die studentenbetogingen tegen een bezoek van de Amerikaanse vice-president had georganiseerd. Hij moest vluchten, werd door Natalia in haar huis opgenomen. Zij noemde hem met warmte, maar zei sarcastisch, als een soort tekortkoming: 'Mais il est sur les genoux pour le Parti Mondial.' Ik werd kwaad. Le Vieux had immers kort voor zijn sterven gezegd: 'Ga voorwaarts. Ik ben zeker van de overwinning van de Wereldpartij.' Dat zei ik haar natuurlijk niet, wél gloeide ik van opwinding tijdens de discussie, en ik wist daarna zelf niet meer wat ik had gezegd. Ik was bang dat zij er op een of andere manier over zou spreken met Martin, of kwaad op me zou zijn, maar nu ik erover nadenk geloof ik dat ze me meer als een kind zag, een jongen die zij goedmoedig plaagde. In elk geval gaf zij het gesprek een wending, en al gauw vertelde ik, misschien om indruk te maken, die belachelijke geschiedenis aan de Boliviaans-Argentijnse grens, toen een politiechef verdekt om een fooi vroeg en me anders wilde terugsturen. Natalia lachte erom. Ineens schaamde ik mij om het verhaal en dacht: 'Luister liever naar Natalia, zij heeft nog wel andere ervaringen opgedaan in haar leven.' Zij zou wel een slechte indruk van mij hebben gekregen, maar toen vroeg ze me of ik bleef eten, en later stuurde zij mij een brief met betrekking tot het archief van haar man, waarvan de inhoud van een volledig vertrouwen getuigde. Ook kregen we nog eens speciaal de groeten van Natalia via een kennis die haar in Mexico had bezocht, weet je nog Bep?

Het proces

Het is een vernederend en tegelijkertijd potsierlijk gevoel, aan een ketting, om de pols bevestigd, de rechtzaal te worden binnengeleid, als een beer die straks in het circus zijn kunstjes moet vertonen, en wilde drift overmant mij als een parketbewaarder mij met zich mee wil rukken. Opschudding, vermaningen, een andere berenleider voortaan.

Rechters, wier waardigheid wordt onderstreept door breed-hangende zwarte overgooiers en wier komst wordt aangekondigd, elke dag opnieuw, opdat iedereen zal opstaan voor het gezag. Rechters, wier horizon wordt bepaald door de grenzen van tolerantie der burgerlijke maatschappij: de kapitalistische eigendomsverhoudingen; de vraag wie geweld mag gebruiken tegen wie; de willekeur van persoonsbewijzen.

Opgeheven hoofd, en toch schokken even mijn knieën als ik voor het eerst de rechtzaal betreed, alsof zij aarzelen tussen de moed van de rebel en de angst van de onderdrukte. En het dringt tot mij door dat zonder die vervloekte angsten, die zich hebben vastgezet in de ziel van wie onderligt, het kapitalisme zich geen dag staande zou kunnen houden. Maar daar zit mijn vriend. Ik begroet Martin met vreugde, ontmoeting. Er klinkt blij gemompel op de publieke tribune.

De mallemolen gaat draaien. Getuigen van de officier van justitie moeten onze schuld onderstrepen in het gevecht dat zich afspeelt op de bijvelden: onbenulligheden schijnen

belangrijker dan de vraag of men actief mag deelnemen aan de strijd van onderdrukten tegen onderdrukkers zonder zich te houden aan spelregels die door de heersers zijn ingesteld. Ook de Vakman wordt gehoord, aanbrengrer van de politie, een weerzinwekkende stumper, als was in de handen van wie hem manipuleren.

Voor Martin springen tal van getuigen in de bres, beroemde persoonlijkheden die zich bewust zijn van de zwaarte van wat zij zeggen, maar een van hen, Michel Leiris, legt bevend van emotie zijn verklaring af, kijkt met tranen in de ogen naar Martin, doet een stap in zijn richting als zou hij hem willen omhelzen. En doodstil is de zaal als Mien Sneevliet voor mij getuigt, helder, overtuigd van mijn onbaatzuchtigheid. Alleen Natalia Trotsky kon door ziekte niet komen, en nu is het de president van de rechtbank die haar verklaring voorleest.

De officier van justitie, volgens de advocaten in het dagelijks leven een gemoedelijke prater, dondert vanuit zijn kansel woorden van verontwaardiging op ons neer. Zijn dagvaarding heeft hij gemeenschappelijk uitgebracht tegen Martin en mij, want wij hebben gehandeld 'samen en in gemeenschap', en natuurlijk 'ieder voor zich', om welke reden – hij tegen Martin drie jaar en tegen mij twee jaar eist, want Martin is immers de belangrijkste persoon in onze Wereldpartij.

Drie advocaten houden hun pleidooi, belichten ieder een aspect van de zaak. Een van hen was tijdens de bezetting advocaat van Sneevliet, heeft hem voor de nazis verdedigd, trekt een vergelijking. Hij verwijst naar de filosoof Kierkegaard, noemt ons wilde ganzen, mensen die buiten het gezichtsveld van de rechter dreigen te vallen. De tweede advocaat, parlamentslid en politicus, spreekt zijn verontwaardiging uit over het element van provocatie, dat tegen ons is gebruikt. De derde verdediger, klein, scherp, een triër, bijt zich vast in details, laat niet meer los en citeert

ten slotte Heinrich Heine om te onderstrepen dat ik nooit gemeen ben geworden, al zou ik dit heus wel kunnen zijn, had ik eens tegen hem gezegd, maar hij had het driftig weg-gewuifd.

Dan staat Martin op om in zijn laatste woord het politieke karakter van onze zaak te onderstrepen. 'Ik zal me er verder toe beperken, iets te zeggen over het Algerijnse drama, dat aan de zaak ten grondslag ligt, dat u, meneer de President en heren Rechters moet beoordelen. Ik vraag mij af of de christelijke en beschaafde vrouwen en mannen van West-Europa, die zich behaaglijk voelen in hun huidige betrekkelijke materiële welvaart, zich volledig bewust zijn van wat er al zeven jaar in Algerije gebeurt, wat thans in de hel van Angola plaatsvindt, of bij voorbeeld het drama van de Congolese kinderen kennen, die bij duizenden van de honger sterven. Of zij zich ervan bewust zijn tot op welke hoogte onze beschaving nog een zaak is van de buitenkant, waaraan men maar even hoeft te krabben om te stuiten op een ondergrond van ongelooflijke wreedheid, van geweld en van onrecht tegenover onze broeders, de wreedaardig onderdrukte en uitgebuitede gekleurde volkeren.

Kent men in West-Europa werkelijk de verschrikkingen van de koloniale oorlog tegen Algerije, het feit dat er in zeven jaar van slachting en marteling ongeveer een miljoen doden aan Algerijnse zijde zijn, meer dan twee miljoen arme boeren die uit hun dorpen zijn verjaagd, "gehergroepeerd" in kampementen, meer dan 250.000 Algerijnse vluchtelingen in Marokko en Tunesië, vrouwen en vooral oorlogswezen, meer dan 30.000 Algerijnse vrijheidsstrijders in de gevangnissen en concentratiekampen in Frankrijk zelf?

Mijnheer de President, heren Rechters, wij zijn thans onstuimig, onherroepelijk in het tijdperk van de uitbreiding op wereldschaal van de socialistische Revolutie getreden, die een alles overwinnende levenskracht zal hergeven aan alle fundamentele ideeën, op het gebied van de socialistische eco-

nomie, democratie en cultuur, zoals die tegen wind en stormtij in gedurende tientallen jaren zijn verdedigd door L. Trotsky en door de Wereldpartij.

En het is mijn diepe overtuiging dat het tijdperk van de atoomenergie, van de spoetniks, van het begin van de verovering van de Kosmos, op sociaal plan het begin van een nieuwe beschaving zal blijken te zijn, de eerste die deze naam waard is in de wrede duizendjarige Geschiedenis van de mensheid, die in de ideeën en het program van de Wereldpartij zijn verlichte, bewuste pioniers zal herkennen, de waarachtige voorhoede van de internationale socialistische en communistische beweging.

Nog een woord om te besluiten. Ik weet niet in welke mate de rechtbank Sal Santen verantwoordelijk zal achten en tot welke straf hij zal worden veroordeeld. Ik verklaar er vurig naar te verlangen, een en ander met hem te delen. Ik maak van deze gelegenheid, die alles bijeengenomen niet zo slecht is gekozen, gebruik om hulde te betuigen aan het harde, maar zo zuivere en dappere leven van S. Santen, dat geheel staat in dienst van de vernederden.

Hulde ook voor de jeugd van Amsterdam, die thans buiten voor onze invrijheidstelling demonstreert. Ik ben klaar, meneer de President en heren Rechter, en mijn laatste woorden zullen zijn om hulde te brengen aan het heldhaftige Algerijnse verzet dat, dank zij de ontzaglijke offers van zijn strijders, thans in elk opzicht zegevierend is, en dat tot voorbeeld strekt aan alle onderdrukte volkeren van Afrika en elders, en de daarvoor door mijn organisatie en ons met ere gebrachte offers en inspanning zijn slechts zeer miniem in verhouding tot de inspanning en offers van zijn eigen zonen.'

Terwijl ik nu opsta om, na Martin, een laatste woord uit te spreken, voel ik mij blij eindelijk de waarheid te kunnen zeggen, los van de guerilla om details, en te getuigen van onze

eigen, revolutionaire wereld tegenover die van de burgerlijke maatschappij. Maar eerst zal ik protesteren, want een voorarrest van bijna dertien maanden is onmenselijk lang.

‘Ofschoon de officier van justitie ons per se wil doen geloven, dat dit geen politiek proces is, legt hij in zijn oordeel uitsluitend politieke maatstaven aan: Martin is in de Wereldpartij de belangrijkste politieke leider, dus is hij ook het meest verantwoordelijk voor de ten laste gelegde punten. De bekwaamheden van Sal Santen, mijnheer de President, liggen veeleer op het gebied van de organisatie. Zou het er daarom niet voor pleiten, dat zijn zogenaamd dekken van Martin en werkelijke situatie aanduidt?

Het verschil in eis tegen Martin en tegen mij heeft daarom een politieke, geen feitelijke ondergrond. Martin is buitenlander, zegt de officier van justitie, Santen is dit niet. Maar Santen is redacteur van *The Newsletter*, mijnheer de President, hij is internationalist. Hij schaamt er zich geenszins voor, Nederlander te zijn en is in zijn leven meer dan eens ontroerd door de openheid van het Nederlandse volkskarakter, voorzover men daarvan kan spreken. Maar hij behoort niet tot hen, die prat gaan op hun nationaliteit. Als leden van de Wereldpartij zijn Martin en Santen bewuste burgers van deze wereld, en zij hebben dit getoond: zij staan hier beiden terecht wegens internationale solidariteit.

Maar Santen had zo’n fatsoenlijk gezin voordat hij werd gearresteerd, zegt de officier. Had Martin dit wellicht niet? Is daar sinds onze arrestatie enige verandering in gekomen? Wij zijn mensen met een levensfilosofie, mijnheer de President, voor wie het begaan van een misdrijf ondenkbaar is. Dit is geen verdienste, maar die kant van het leven is ons nu eenmaal volmaakt vreemd.

Het krenkt me daarom, meer dan ik tot uitdrukking kan brengen, dat de officier van justitie aan mijn verzoek, mij de eer te doen een zelfde straf tegen mij te eisen als tegen mijn vriend Martin, niet heeft voldaan. Wij kennen het niet,

mijnheer de President, dat de een de rechterhand is van de ander. Martin en Sal Santen, zij zijn beiden lid van het secretariaat van de Wereldpartij, en vormen als zodanig één persoon, zoals Martin verklaarde dat voor het Algerijnse Bevrijdingsfront Martin en Sal één en dezelfde persoon zijn.

Vele duizenden Algerijnen bevinden zich in gevangenissen en concentratiekampen, omdat ook zij iets van die vrijheid willen, waarop men in het Westen zo prat pleegt te gaan. Daadwerkelijke steun aan allen, die met vervolging worden bedreigd omdat zij voor een rechtvaardige zaak strijden, is een plicht voor ieder die niet slechts met woorden de zaak der vrijheid wil belijden. En voor mij was dit meer dan plicht, mijnheer de President. Anderen hebben eens voor mij, toen ik een vals persoonsbewijs nodig had, hun leven in de waagschaal gesteld door dit te vervaardigen en mij te verstrekken. Ik heb ervaren, en meer dan mij lief is, hoe het ontbreken van zulke simpele vodjes papier het einde kan betekenen van familieleden en vrienden.

De ongekenkende golf van solidariteit, die van alle uithoeken der aarde dit proces heeft overstroomd, vervult mij met grote dankbaarheid. In naam van de Wereldpartij breng ik allen, die ons in deze moeilijke maanden te hulp zijn gesneld, alsmede aan onze strijdvaardige raadsliden, de meest oprechte dank.

Mijn liefde gaat uit naar mijn dappere vrouw, voorbeeldig dochter van Mien Sneevliet, en naar mijn dappere kinderen voor de voorbeeldige wijze waarop zij in dit moeilijke jaar naast mij hebben gestaan.

Laat ik mij ten slotte richten tot Martin, een man van ongekenkende intelligentie en stoutmoedigheid. De crisis van de mensheid, zich openbarend in oorlogen en fascistische terreur is, heeft Leo Trotsky eens gezegd, het gevolg van de crisis van haar revolutionaire leiding. De traditionele arbeidersbeweging heeft bij het geven van die leiding gefaald,

doch de Wereldpartij klopt thans op de poort der geschiedenis. In de persoon van Martin, met Miranda onvoorwaardelijk aan zijn zijde, heeft zij een leider van historisch formaat gevonden. Het is daarom een groot voorrecht, niet slechts tot zijn naaste medewerkers te behoren, doch ook de gevangenis met hem te delen. Ik wil u om die reden verzoeken, meneer de President en heren Rechters, mij te veroordelen tot dezelfde straf als mijn vriend Martin.'

Afscheid

Hoe kun je in slaap vallen wanneer je hart bonst en je gezicht gloeit van spanning? Een jaar en drie maanden, voor Martin en mij. Vijftien maanden dus, zeggen anderen, maar er is een verschil tussen 15×30 en 365 plus 3×30 : vijf dagen. Zo rekenen rechters het uit, en god mag weten langs welke kronkels zij tot hun berekening komen. Vijf dagen: vijf maal vierentwintig uur; vijf maal vierentwintig maal zestig minuten. Plotseling bekruipt je de angst dat je het niet zal overleven, dat je dood zal gaan in je slaap voordat de vrijheid er weer is. Ik wist al dat het zou komen, een jongen had het mij verteld voor zijn vertrek, en toch had ik hem uitgelachen.

Slaap dan niet, Sal, blijf rustig zo liggen. Ik hoor de bewaarder zijn ronde doen, haastige, holle stappen in de nacht, eens per uur. Wie wil vluchten moet wachten tot hij voorbij is. Of wachten tot de dag, zoals de twee jongens in de bibliotheek – de bibliotheekmeester was immers met vakantie – en met zijn drieën zaten wij er opgesloten om boeken uit te zoeken, ongecontroleerd. De jongens vertrouwden op mij, zij wilden in geen geval blijven, en ze verraden, daar dacht ik niet aan. Maar wat zou er gebeuren na hun vlucht? Ik zou er op worden aangezien. En nog erger: terwijl een veilige aftocht voor Martin werd voorbereid na zijn vrijlating zou ook hij in het zonnetje komen te staan. Kon ik dat die jongens zeggen? En dus zocht ik alle more-

le argumenten bij elkaar om ze te weerhouden van hun plannen, zei dat het tegen hun belang indruiste, dat ze hun geduld moesten bewaren omdat het anders nog moeilijker voor ze werd.

Vijftien jaar is de oorlog voorbij. Als toen de ziekenstem-pels niet waren ingetrokken, die vervloekte avond, had ik moeder misschien bij Rinus kunnen onderbrengen, maar ach, daar zijn later alle onderduikers gepakt. Hoe zou het zijn afgelopen als vader zijn stans aan de schoenmakerij van de Joodse Raad in bruikleen had gegeven en daar was gaan werken? Maar hij kon toch later ook vluchten, uit het werk-kamp, en heeft het niet gedaan om ons niet in gevaar te brengen: 'Jullie hebben nog een heel leven voor de boeg.' Maurits was het ergste, hij was nog jong, en ze kregen hem in hun poten na Stalingrad, toen er weer nieuwe hoop ontstond.

Nu klinkt gekrijs op de vrouwenafdeling, een verdieping hoger. Een gevangene is hysterisch geworden. Zij slaat met iets hards op de verwarmingsbuizen, onophoudelijk, door haar schreeuwen heen. Weer haast zich de bewaarder over de ring. Hij praat met de ziekenmeester, je kan de woorden verstaan. Samen lopen zij de ijzeren trap op naar boven. Er wordt gevochten, een tafel valt om, of een stoel.

Dan is het stil, en het blijft zo tot de kerkklok slaat op de Amstelveenseweg en de bewaarder mijn cel opent om me in vrijheid te stellen. Buiten, in de vroege ochtend, staan Bep, de kinderen, Mr. Ritier, Wout Hermans die het voor ons heeft opgenomen. Ook Max is er. Hij heeft zich ingezet voor de protesten buiten de cel, interesseert zich echter nauwelijks voor Bep en de kinderen. En toch waren zij het dapperst van allemaal, houdt Mien Sneevliet mij voor als ik de deur binnenstap thuis, waar zij voor de ontvangst heeft gezorgd.

Er is geen welkom, er zijn geen bloemen van Miranda,

maar Martin is nog niet vrij, pas over drie dagen is hij aan de beurt omdat hij later werd vervolgd, en de zorg om hem is groot. Ik zal naar Miranda gaan, twee weten er meer dan één. Misschien is zij nog kwaad. Zij was immers tegen het geheim project? Als ik binnenkom zegt zij echter: 'Het was alsof ik Martin de trap op hoorde komen.'

Martin is iets dikker geworden, zijn wangen hebben nog de bleekheid van de cel, maar zijn ogen schijnen te staren naar verdere bestemming. Hij glimlach strak, gaat stijf zitten in de kamer op het hoofdbureau van politie, om er te wachten op het visum uit Tunesië. Miranda komt haastig binnen met Mrs. Baird, de vrouw van een Brits Lagerhuislid dat het vertrek van Martin heeft geregeld. Zij fluisteren even, dan verdwijnen zij weer om inkopen te doen voor de lange reis.

Bep komt Martin de hand drukken. Weer is Miranda er. Ze ziet onze oudste dochter en haar jonge man vertrekken, en zegt tegen mij: 'Zij vertegenwoordigen de jeugd van deze tijd: gevoelig, ernstig.' Mien Sneevliet wordt binnengelaten, met onze jongste bij zich die op haar lijkt en ruim een jaar voordat ik naar Latijns-Amerika vertrok, geboren is. Martin maakte mij er een verwijt van, maar ik ben de enige overlevende van mijn familie, en zonder kinderen had ik de schakel tussen verleden en toekomst verbroken, en waarom alleen strijden voor het geluk van de kinderen van anderen?

Nóg weet ik niet wat Martin met mij van plan is. In Nederland blijf ik niet na alles wat er is gebeurd, en in het Wereldsecretariaat wil ik niet meer, alleen met het trio en zijn vergaderingen ergens in het buitenland.

Nu nemen wij afscheid, na zoveel strijd en leed te hebben gedeeld. 'Wat is de bedoeling, Martin?' vraag ik, en hij antwoordt, zonder aarzelen: 'Il faut que tu viennes aussi vite que possible.'

Deel 4

Zelfbeheer

Briefwisseling

15 april 1962

Beste Martin,

Na mij per telegram te hebben gewaarschuwd, zijn Jacques Meyerson, Paul Firelle en Pietro Milano hier gisteren, zaterdagmiddag, heen gekomen om in mijn tegenwoordigheid hun vergadering te houden. Nadat zij op hun laatste zitting Jaime en Alfonso (die tijdens onze gevangenneming aan het Wereldsecretariaat deelnamen maar die, zoals je weet, kort voordat wij vrijkwamen een eigen Wereldsecretariaat gingen vormen) hadden geschorst, hebben zij uiterekend dat er vier leden aanwezig moesten zijn voor het noodzakelijke quorum. Daarom hadden ze mijn aanwezigheid nodig om enige stappen te 'legaliseren'. De vraag of ik er voor of tegen was kon ze niet veel schelen.

Natuurlijk kan men een of twee keer van een dergelijke toestand gebruik maken, door te dreigen het quorum te verbreken, en op die wijze heb ik getracht ze een beetje te kalmeren, opdat de werkelijke beslissingen door het Wereldcongres worden genomen, maar het betreft een haast onmogelijke, en zelfs een enigszins onwaardige toestand.

In werkelijkheid hadden zij hun vergadering vrijdagavond al gehouden, en men heeft mij tegenover kant-en-klare voorstellen geplaatst, en de discussie erover was slechts een drog-

beeld. De vergadering heeft maar vier uur geduurd (zij is 's middags om vier uur begonnen en Jacques moest om acht uur weer weg). Dikwijls was ik slecht op de hoogte, dat wil zeggen ik moest me heel vlug oriënteren en ik kan slechts hopen dat ik niet te veel stomiteiten heb begaan. In elk geval is het een toestand die niet kan voortduren. Ik neem niet meer in mijn eentje beslissingen die, terwijl zij onze kort geleden gevormde tendens aangaan, in werkelijkheid betrekking hebben op de toekomst van de Wereldpartij. Mijn ware rol was een beetje hun 'enthousiasme' te remmen en, voor het geval ik daar niet in ben geslaagd, het bestaan van onze tendens te onderstrepen opdat de Wereldpartij weet wat er aan de hand is. Tegelijkertijd heb ik ze eraan herinnerd dat een 'Wereldsecretariaat' van drie leden niet reglementair is.

Wat de personen betreft: Paul is erger dan ooit. Het is iemand die alleen nog maar kan leven in fractiestrijd en intrigues, die – voor hem – het wezen van de beweging zijn geworden. Er is waarlijk een kloof tussen zijn marxistische cultuur (die ongetwijfeld groot is) en zijn persoonlijkheid als leider.

Jacques Meyerson leidt hun zaken. Hij is uitermate arrogant en minder zenuwachtig. Hij dicteert waarlijk hun beslissingen, en de anderen hebben niets te vertellen. Zijn houding toont dat hij zich weinig bedreigd voelt. Om niet te veel in de praktische activiteiten van de Wereldpartij te worden gemengd, duwt hij Pietro naar voren, die, opgejaagd door zijn eigen ambities, denkt leiding te geven...

Eerst was er het verslag van Meyerson over een reis die hij naar Canada heeft gemaakt, en waarvan ik voor het eerst kennisnam door een briefje van Pietro dat ik je heb doorgestuurd. Zijn besprekingen met Joseph Clayton enzovoort over de hereniging van hun Wereldpartij met de onze

zijn een betrekkelijk succes (ofschoon de gunstige situatie een veel wezenlijker succes had mogelijk gemaakt, want hij is in werkelijkheid met vage beloften teruggekeerd). Deze zaak is de grote troef van het trio en ze zullen die tot het eind uitspelen, en bij voorkeur tegen ons. In werkelijkheid is het een groot schandaal, dat zij een kwestie van een dergelijk belang in hun fractiestrijd betrekken. Het gevaar is geenszins denkbeeldig dat zij op deze wijze, voor een heel tijdperk, de mogelijkheden van een hereniging van de Wereldpartij op een principiële basis zullen vernietigen. Volgens hen zou jij op de hoogte zijn van de reis van Meyerson enzovoort, maar ik geloof dat ze hebben geprobeerd me wat wijs te maken, hetgeen – ongelukkigerwijs – hun ‘normale’ houding tegenover ons is.

Het was een erg verwarde vergadering, waarin de anderen hebben gepoogd mijn aanwezigheid voor hun eigen spel uit te buiten. Laten wij hopen dat zij daar niet in zijn geslaagd. Maar in elk geval kan deze toestand niet lang voortduren.

Met oprechte vriendschap, Sal.

17 april 1962

Beste Sal,

Veel dank voor al je brieven. Zoals ik al aan Max schreef, ben ik thans enorm bezet door een stapel werk hier: mijn studie beëindigen over de Agrarische Hervorming in Algerije waarmee ik door de Voorlopige Algerijnse Regering belast ben, het afmaken ook van de schets over de fabrieken hier, waarvan men een scenario voor een film gaat maken.

Dit alles maakt het me onmogelijk, bij te zijn met mijn correspondentie en me verder bezig te houden met onze eigen zaken. Ik hoop echter dat ik spoedig wat vrijer zal zijn. Jouw beslissing, je afzijdig te houden van het Wereldsecretariaat, betreur ik erg. Ik begrijp dat het je tegenstaat, alleen te moeten vergaderen met het drietal, maar we heb-

ben geen steekhoudende rechtvaardiging voor je afwezigheid. Wat willen wij precies? Het trio vrij te laten is bovendien een fout, die wij later waarschijnlijk duur moeten betalen.

Ik ben er bij voorbeeld bijna zeker van, dat de toenadering tot de Canadese partij – in beginsel wenselijk, nuttig – plaatsvindt op basis van een geheim – of stilzwijgend – akkoord om me uit het secretariaat te verwijderen. Je zult het zien. Het drietal alleen zijn keuken te laten doen is een fout.

Als gevolg van het werk dat ik hier heb en van mijn isolement, verergerd door de afstand die mij van Europa scheidt, heb ik bij momenten de indruk, als toeschouwer de ontbinding van de Wereldpartij bij te wonen. En dit gevoel is me erg pijnlijk. Op wie thans rekenen voor een werkelijke strijd, die veel inspanning, opofferingen en een grote beheersing van onze zenuwen zal vergen? Daar gaat het om.

Werk je nauw samen met Max?

Waarde Sal, ik weet dat ik jou geen aanmoedigingen en geen lessen in uithoudingsvermogen behoef te geven. Maar waarlijk, de toestand is moeilijk, onze zenuwen zijn tot het uiterste gespannen, de morele misère die ons omringt is ongelooflijk, evenals de laagheid en de domheid van bepaalde 'kameraden' en toch moeten wij volhouden, strijden, voor het heil, de vooruitgang – meer dan ooit mogelijk – van de Wereldpartij. Al het andere is van ondergeschikt belang.

Met broederlijke groeten aan jou en de gehele familie. Martin.

25 april 1962

Beste Martin,

Intussen heb je het verslag ontvangen van de zitting van het Wereldsecretariaat, waaraan ik ondanks mijn bezwaren heb deelgenomen.

Akkoord, ik blijf gedurende de huidige periode in het We-

reldsecretariaat, en ik zal het niet verlaten zonder je te hebben geraadpleegd, dat wil zeggen zonder wederzijds akkoord tussen ons.

Wat de noodzaak van een bezoek aan jullie betreft: ik heb achttien dagen vakantie, en ik verdeel die: fifty-fifty. De helft om jullie te bezoeken, de andere helft om met Bep en de kinderen met vakantie te gaan om een beetje tot rust te kunnen komen waar ik een enorme behoefte aan heb.'

Zeër broederlijk, Sal.

Casablanca

‘Bonjour, Sal,’ zei je op het vliegveld van Casablanca tegen me, waar ik je voor het eerst na acht maanden weer ontmoette, ‘je moet je vliegticket veranderen. We gaan naar Algerije.’

Het was een afschuwelijk dilemma. Meegaan naar het pas bevrijde, maar in twee kampen verdeelde Algerije was het opzoeken van de revolutie, die ook ik, samen met jou en een handjevol andere vrienden had helpen voorbereiden. Het was mijn bestemming, had ik al vaak gefantaseerd, daar voor de Wereldpartij te werken, als lid van het Wereldsecretariaat waarvan jij opnieuw secretaris zou zijn. Maar eerst moest van alles worden geregeld. Voorlopig moest ik proberen hier werk te vinden, in Marokko, om bij jou te zijn, zoals was afgesproken toen je uit Amsterdam vertrok. Daarvoor was ik juist gekomen. Onmiddellijk meegaan naar Algerije betekende echter, nu al mijn betrekking in Amsterdam opgeven voordat er iets geregeld was – waarvoor ik juist naar je toe kwam – en Bep met het gezin in de steek laten. De revolutie kan ons voor zulke omstandigheden plaatsen. Was die noodzaak er?

Tegelijkertijd schaamde ik me, want nu stelde ik mijn persoonlijke lot boven dat van de revolutie, naar het scheen, en wat moest jij wel van me denken?

Jij was te pakken te krijgen als een aal aan zijn staart. 's Morgens vroeg was je al vertrokken en als je 's middags

terugkwam waren er vrienden om mij te begroeten, nooit was er tijd. Miranda nam mij mee om een oud Arabisch kerkhof te bezoeken, om te gaan zwemmen aan het strand, sprak over algemeenheden, de knellende banden van het burgerlijk huwelijk, de problemen van de opvoeding in het kapitalisme. Langs haar neus weg vroeg ze waarom ik niet meer wilde deelnemen aan het Wereldsecretariaat. Ik antwoordde dat ik er, zonder Martin, de speelbal zou zijn van het trio. Ze hadden mijn aanwezigheid nodig om het quorum te bereiken dat hun beslissingen mogelijk maakte, hoe ik ook zou stemmen. 'Je moet erbij zijn om voor ons standpunt te vechten,' merkte Miranda op. 'Dan is Martin heel anders,' voegde zij er terloops aan toe. Even was ik verbouwereerd, maar gerustgesteld toen zij vroeg: 'Wat zou je moeten verdienen als we hier werk voor je zoeken? Wat verdien je op het ogenblik?' Ik noemde het bedrag, dat – het was 1962 – niet al te hoog was, maar voegde er stotterend aan toe: 'Er zijn ook de sociale lasten, de kinderbijslag bij voorbeeld, en dat is een kwart van mijn inkomen.'

'Daar wijs je toch wel op,' had Bep mij aangemaand voor mijn vertrek, niet uit geldzucht, maar omdat zij wanhopig was, omdat ik weer wilde vertrekken. Als Miranda nu maar niet dacht dat ik een geldwolf was. Als Miranda er nu maar van overtuigd bleef, dat ik de revolutie wilde dienen. Maar Bep kon deze keer niet naar mijn werk stappen om eens per maand vierhonderd gulden te lenen, zoals tijdens de gevangenschap, geld dat mij werd geschonken na de invrijheidstelling.

Intussen bleef jij onbereikbaar, Martin, drie, vier dagen, totdat ik mij heilig voornam: morgen pak ik mijn spulletjes bij elkaar en vertrek zonder een woord. Dat moeten jullie hebben gevoeld, want ineens was er tijd voor het gesprek.

'Weet je dat de familie van Miranda niet meer met mij wil praten vanwege onze arrestatie,' zei je, en ik voelde me erdoor uit het veld geslagen. 'Zou Martin weten hoe het

met mij gesteld is?' vroeg ik me af, 'dat ik op het werk een chef heb die me apart riep en me volkomen onzinnig maar natuurlijk in opdracht van de een of andere instantie, verweet: 'Vorige week ben je in Rome gesignaleerd, terwijl je 's nachts op het werk had moeten zijn.' Dat een collega mij voortdurend treiterde als de anderen er niet bij waren, of langs mijn stoel liep en dan zei: 'Sal Santen, van de pegulanten,' net zo lang tot ik hem toebeet: 'Als je dat nog een keer durft te zeggen sla ik je op je verdommenis, midden op de afdeling.'

'Als je denkt dat het een fout was, moeten we daar eerlijk voor uitkomen,' antwoordde ik aarzelend. Een haastige blik van jou naar Miranda, van Miranda naar jou volgde toen: 'Nee, natuurlijk niet.'

En ik weer: 'Het was mij volkomen onbekend dat Uten samenwerkte met Nooteboom. Echt waar, jullie kunnen me geloven.'

'Natuurlijk,' antwoordde Miranda, 'dat weten we toch. Nadat Uten had gezegd dat die drukkerij in Ouderkerk van Nooteboom was heb je hem verteld dat we met Nooteboom niet wilden samenwerken.'

Het leek alsof mijn keel werd toegeknepen. Die leugen had Uten in Niemandsland verkondigd, om zich te rechtvaardigen. Ik heb hem toen de waarheid onder de neus gedouwd, en jij wist het Martin. En voorzover je het Nederlands niet voldoende kon volgen, heb ik het je later ook nog gezegd. Waarom heb je dat nooit aan Miranda verteld? Of geloofden jullie Uten eerder dan mij? Ik hield mijn bek, idioot die ik was, in plaats van jullie toe te schreeuwen dat jullie die laster nooit hadden mogen geloven.

Volgende punt op de agenda: de samenwerking tussen mij en Max. Ik moest begrijpen hoe een goede kameraad hij wel was, hoeveel hij had gedaan voor Miranda, hoezeer hij zich had ingespannen voor onze zaak. Dat wist ik allemaal, en dat maakte me juist zo weerloos tegenover zijn

pesterijen toen jullie waren vertrokken, Martin. Hij voelde zich verzekerd van jullie steun, en zijn houding van volgzame vriendschap was veranderd in die van hooghartige neerbuigendheid. Mij een uur laten wachten na een afspraak was heel gewoon geworden. Mij aan het verstand brengen dat ik me met zijn zaken niet moest bemoeien, al betroffen zij de belangen van de beweging, had ik maar te aanvaarden, nadat hij vroeger voor elke scheet bij me was gekomen. Maar wat kon mij die rottigheid schelen, en dus beloofde ik een goede samenwerking na te zullen streven, alsof het aan mij had gelegen.

Maar hoe zat het met de mogelijkheid, hierheen te komen?

Jij, Martin, jij beloofde op jouw beurt: 'We zullen hier wel iets voor je vinden. Wat jij nodig hebt ligt lager dan wat de Europeanen hier verdienen, en met jouw capaciteiten...'

Het ijs scheen gebroken te zijn. De verstarring, die mij bij mijn aankomst verwarde, en die mij de pijnigende vraag opdroeg wat er toch gebeurd kon zijn, was plotseling verdwenen.

Met zijn drieën gingen wij naar de kasbah, waar jullie met liefde cadeautjes uitzochten voor Bep, de kinderen. Ik kreeg een eenvoudige portefeuille – ik heb hem nog – die jullie bij een joodse koopman kochten aan wie jij vertelde wat er met mijn ouders en broer was gebeurd.

Samen gingen wij terug naar het vliegveld, weet je nog Martin, en ik had het gevoel alsof er nooit enige schaduw tussen ons was geweest. Jij bevestigde het vertrouwen, dat je in me stelde. Omhelzing. Toen vertrok het vliegtuig.

Max

Een maand en langer ging voorbij, want jij was naar Algerije vertrokken, Martin, om de ontwikkeling ter plaatse te volgen en de toekomst te helpen voorbereiden. Dagelijks wachtte ik op bericht van jou, dat maar niet kwam, omdat in Algerije de post kennelijk niet goed functioneerde. Toen vroeg Max mij – hij moest naar een congres in Engeland – zijn brieven in ontvangst te nemen en zo nodig te lezen. Er was een kaart bij van jou, Martin, in de warmste bewoordingen, en afgunst brandde als zuur in mijn keel.

Er kwam ook een brief van Miranda, waarin zij antwoordde aan Max: 'Het is waarlijk te betreuren dat Sal je geen verdere berichten verstrekt en dat je verplicht bent – zoals je zegt – "woord voor woord uit zijn mond te trekken"'. Dit des te meer omdat wij verschillende keren over jou hebben gesproken en over de absolute noodzaak van een harmonieuze en broederlijke samenwerking. Ik moet eraan toevoegen dat hij volledig heeft ingestemd met deze noodzaak. Wat nu? Wij hebben ondanks alles hier veel te doen en het zou zo veel eenvoudiger zijn geweest als onze vriend je brieven en berichten doorgaf. Ongelukkigerwijs waren er hier enige complicaties – en veel dingen zijn daarna op bevredigende wijze opgelost – die niet duidelijk waren. Dit is waarschijnlijk de reden waarom hij je triest scheen, en ook de eeuwige tweestrijd, verscheurd zijn tussen daarginds en hier, de plicht in de nauwe en brede zin

van het woord, de familie en de beweging. Enfin, over dit alles ook verder mondeling. Want je hebt absoluut gelijk, het is noodzakelijk en zelfs onvermijdelijk dat wij elkaar zien, met elkaar discussiëren, de tendens consolideren.'

'Waarom beef je zo?' vroeg Bep, terwijl ik haar de brief voorlas. 'Er zal wel meer over je gekletst worden.'

'Maar Max liegt, dat weet je. Wat kon ik hem meer vertellen dan ik heb gedaan?' antwoordde ik.

'Liegen is zo'n groot woord. Zeg liever dat hij overdrijft. Hij heeft nog nooit anders gedaan. Dat weet iedereen.'

'Behalve Miranda dan. Zij gaat serieus in op wat hij schrijft.'

'Wat kan het je schelen? Het is toch waar dat je verscheurd wordt tussen de beweging en ons?'

'Als ze zoiets nou tegen Martin zegt, maar tegen Max. Die wordt er alleen nog arroganter door in zijn gedrag tegenover mij. De mooie jongen uithangen bij Martin en Miranda, en mij treiteren door te laat te komen, door zich niet aan afspraken te houden.'

'Trek het je toch niet zo aan!'

'Jij hebt makkelijk praten, maar ik weet niet meer waar ik aan toe ben. Martin wil mij verantwoordelijk maken voor het werk van onze tendens in Europa. Volgens hem moet ik in het Wereldsecretariaat, en ik zou moeten reizen om iets tot stand te brengen. Toen wij het voorstel van Martin om een tendens te vormen ondersteunden, heeft Max mij op handslag beloofd, dat hij mij zou helpen door bij zijn veelvuldige buitenlandse reizen overal contacten op te nemen. Maar hij laat zich niet zien, en als ik hem toevallig eens ontmoet, is hij p s van een of andere reis terug, en heeft niets voor de tendens gedaan. Op die manier wordt mij een verantwoording op de schouders gelegd waaraan ik met de beste wil van de wereld niet kan voldoen, omdat ik toch ook naar mijn werk moet.'

'Neem het dan niet zo zwaar!'

‘Jij hebt makkelijk praten! Waarom ga je nu huilen?’

‘Omdat we je straks weer moeten missen, dat zul je zien.’

‘Maar je leest het toch? Ik word verscheurd tussen de beweging en het gezin. In plaats van me te helpen een oplossing te zoeken schrijven ze brieven achter mijn rug.’

‘Als je het zo erg vindt, wees dan zo flink ze te antwoorden en schreeuw niet tegen mij.’

20 september 1962

Beste Martin,

Het betreft waarlijk een zeer geraffineerde intrigue. Toen ik van jullie terugkwam, heb ik alles gedaan om contact met Max te zoeken. Bij hem thuis, niemand. Ik heb zijn bureau opgebeld, waar men mij vertelde dat hij afwezig was tot 24 augustus. Ik heb geprobeerd zijn vakantieadres te bemachtigen, onmogelijk er achter te komen. Zo groot was zijn belangstelling om te weten hoe het bij jullie ging.

Toen ten slotte, twee dagen voor genoemde datum, is hij me komen opzoeken. Er was geen enkele vijandigheid van mijn kant. Integendeel, we hebben hem gevraagd te blijven eten enzovoort, en hij was zo goed te spreken dat hij diezelfde week nog twee keer is gekomen. Ik heb hem, als altijd, volledig ingelicht, en het is ronduit een leugen dat hij “woord voor woord uit mijn mond moest trekken”.

Triest was ik evenmin. Je kent mijn documenten, al mijn brieven; die zijn steeds optimistisch geweest wat het perspectief betreft, en daar heeft mijn reis niets aan veranderd. Integendeel, ik was erg blij dat mijn eigen toestand op bevredigende wijze ten slotte wordt geregeld, en wel in het kader van een revolutionair perspectief, enzovoort. “De eeuwige tweestrijd, verscheurd zijn”, die ken ik niet, ik ben geen soort Hamlet. Natuurlijk is het moeilijk, altijd de plicht naar twee kanten te vervullen, maar voor mij is dit altijd een eenheid geweest, een geheel, een totaliteit. Hoe het ook zij, ik gun jullie het genoeg er verder met Max “monde-

ling over te discussiëren”.

Wat een genoegen. Toen ik bij jullie was heb je mij gezegd dat de verhoudingen onder ons zo helder mogelijk, “als kristal” moesten zijn. Je hebt zelfs gezegd dat je een “absoluut vertrouwen in mij stelt”.

Luister Martin, als na al die moeilijke jaren waarin ik waarlijk loyaal tegenover jullie ben geweest, niet om persoonlijke redenen maar uit volledige politieke solidariteit, een gemene intrigantenbrief jullie ondersteboven gooit en jullie aanleiding geeft tot een ontoelaatbare briefwisseling met Max waarbij het om kletspraatjes gaat, weet ik niet meer waar ik me bevind. In elk geval marcheer ik niet op die grondslag. Eerst moet er de noodzakelijke opheldering komen. Broederlijk, Sal.

26 september 1962

Beste Sal,

Ik open nooit de brieven van wie dan ook, en natuurlijk niet van Miranda. Miranda schrijft aan wie zij wil, wat zij wil, en dat is volkomen haar zaak. Ik kan je mening niet delen dat Max een intrigant is, noch dat er sprake is van een intrigue tegenover jou. Dat zijn ontoelaatbare uitdrukkingen.

Max heeft je gesloten en pessimistisch gevonden, en dat was misschien mijn schuld. Dat is alles. Laten wij met beslistheid dit incident sluiten, in afwachting van een persoonlijke ontmoeting tussen elkaar voor een mondelinge uiteenzetting.

Wij hebben oneindig belangrijker dingen onder het oog te zien, dan op een zo kritiek ogenblik voor onze beweging persoonlijke grieven erin te mengen en de vriendschap van ons front te verstoren. Laten wij dus wachten op een uiteenzetting die je tevreden zal stellen, daar ben ik zeker van, volledig tevreden, op de volgende bijeenkomst in Turijn. Martin.

Turijn

In Algerije was de revolutie gewonnen, en jij deed er belangrijk werk als leider van de socialistische sector. Je had de 'historische wetten op het zelfbeheer' ontworpen, en liet me die lezen. Ik vond het geweldig, dacht: 'Dit heeft Martin altijd gewild, wetten te maken als een staatsman zoals Plato zich die heeft voorgesteld, in wijsheid en rechtvaardigheid.' En ik was afgunstig, want jij zat in het hart van de revolutie, kon er historisch werk doen, terwijl voor mij de mallemolen weer was gaan draaien: dagdienst, nachtdienst, in de vrije uren het werk voor de beweging.

Je had me beloofd in Turijn over de brief van Miranda aan Max te spreken, maar je was onbereikbaar. Je had een partijlid als een soort bescherming tegen je aangeplakt, waar je ook ging. In elk geval wilde ik met je spreken over je plannen met mij. Casablanca was van de baan, maar waren er geen mogelijkheden in Algerije? In mijn binnenzak zat immers een brief van Miranda, die mij op 27 augustus had laten weten: 'Onnodig je te schrijven dat de gedachte dat je in Algiers kunt komen werken ons letterlijk bekoort. Onze samenwerking zal bovendien in hoge mate nuttig, misschien heilzaam zijn voor onze beweging.'

Bep wou meegaan, er in een crèche werken of iets dergelijks, de kinderen zelfs tijdelijk hier laten. Onze jongen kon bij Jeanne in huis, je weet wel, mijn collega die in het comité voor onze verdediging had gezeten. De jongste zou

bij haar oudste zuster komen. We hadden alles al geregeld, idioten die wij waren.

Maar jij, Martin, beet mij toe: EN DE SOCIALE LASTEN?

Alsof een burgerlijke betrekking in Casablanca hetzelfde was als werk in het revolutionaire Algerije. Alsof ik mij daar wilde verzekeren van een goedgebetaalde, veilige baan. Hoe kon ik antwoorden op die gemeenheid zonder je voor-good de rug toe te keren en daarmee de beweging in de steek te laten? En dus vroeg het partijlid, toen je even later vertrok: 'Wat is er met jou aan de hand. Je ziet er uit als een geest.'

De discussies waren hartstochtelijk, en in de pauzes tussen de zittingen klitten de afgevaardigden bij elkaar. Jij gelastte mij: 'Ga daarginds bij het trio staan, om te horen wat ze bespreken.' Toen ik aarzelde snauwde je: 'Of ben je daar misschien te bang voor.' Te bang. Dat zei jij, Martin, na alles wat we samen hadden gedaan en doorstreden voor de Algerijnse revolutie. Te bang.

's Avonds, kort voor het slapen gaan, ontmoette ik jou en Miranda plotseling alleen, en ik vroeg om de misverstanden over die brief uit te praten. Miranda schreeuwde: 'Het is hier geen bewaarschool,' en verdween. Jij draaide je nog even om, fluisterde mij toe: 'Ik heb er niets van geweten,' en verdween eveneens.

Die nacht had ik de vreemde sensatie dat ik bezig was dood te gaan. Eerst verstijfden mijn benen, toen mijn hele lichaam. 'Je kan hier toch niet het leven verlaten terwijl Bep en de kinderen erop rekenen dat je morgenavond weer thuiskomt,' dacht ik wanhopig, en alleen de grootste wilskracht hielp mij, mijn beweging te hervinden.

Daarna was het verblijf op de zitting voor mij één grote, verwarrende gebeurtenis. Ik liet me gewillig kiezen in het Wereldsecretariaat, zei tegen Miranda dat ik naar Algiers wilde komen ook als er helemaal geen geld was, dan moest

Bep maar zien hoe zij zich met de kinderen redde. De revolutie ging voor. 'Je bent een goede kameraad,' antwoordde Miranda. Ze glimlachte.

Toen ik 's middags vertrok, ik moest die avond werken, beloofde Martin mij zo gauw mogelijk te zullen schrijven over mijn komst naar Algiers. Maar die avond bleek de volgende avond te zijn, vierentwintig uur later, en mijn verwarring had zich al overgedragen op Bep die niets begreep van mijn wegblijven, er ook geen verklaring voor kon geven op mijn werk.

Wereldsecretariaat

‘Joseph Clayton from Canada,’ zei hij, schudde mij de hand en ging zitten. Hij was klein van postuur, gezet, en daarover droeg hij een donkerblauw, bijna zwart kostuum. Zijn rossige haar plakte tegen zijn hoofd, maar de ruwe indruk die hij bij eerste aanblik gaf, vervaagde tegen de vrouwelijke toon waarop hij tegen mij sprak. Hij was beroemd als voormalig secretaris van le Vieux en ik luisterde zo goed naar alles wat hij zei, als wilde ik er nog iets uit die oude heldhaftige tijd in herkennen.

‘You know, Sal,’ zei hij, en legde zijn hand op mijn knie, ‘er moet weer eenheid komen tussen de twee Wereldpartijen. Ik kom naar jou toe om erover te spreken, want jij bent degen die Martin kan overtuigen.’

‘Joseph Clayton is hier als gast aanwezig,’ deed Paul Firlle mee in het Engels met een Franse tongval die me aan Maurice Chevalier deed denken, wat me deed glimlachen, maar verbaasd keek Paul mij aan en vroeg: ‘Tout le monde d'accord?’

Terwijl de aanwezige leden van het Wereldsecretariaat knikten, trok Joseph zijn colbertjasje uit, waaronder hij een vest droeg, stroopte zijn mouwen op en keek tevreden om zich heen.

Op de agenda stond het conflict tussen China en de Sowjetunie, maar voordat de discussie hierover werd geopend,

scheen ieder eerst zijn privé-mening te willen spuien. Paul Firlle hield vol dat Mao Tse Toengs theorie van de 'uninterrupted revolution' een duidelijke overgang was naar de theorie van de permanente revolutie, en dat het onze taak was, Mao tegenover het Kremlin kritisch te ondersteunen. Hier lag de toekomst voor de Wereldpartij, en het zou niet bevreemdend zijn als de Chinezen, bij een juiste tactiek onzerzijds, de weg naar ons zouden weten te vinden.

Sinds onze vrijlating was er over dit probleem nog geen discussie in de Wereldpartij geweest. Jij, Martin, was ervan overtuigd dat het een inter-bureaucratische strijd betrof, waarbij de motieven van Mao Tse Toeng in sterke mate door beperkt nationalistische belangen werden bepaald. Ik stelde daarom voor, het probleem openlijk in het theoretisch tijdschrift ter discussie te stellen, te meer omdat het een punt van open discussie in de gehele communistische beweging was.

Het voorstel werd verworpen, omdat er, volgens Jacques Meyerson, een duidelijke meerderheid in deze kwestie bestond. Twijfel daarover kon onze positie bij de Chinezen alleen maar verzwakken. Hij tikte haastig met zijn knokkels op het blad van zijn bureau en zei gebiedend tegen Paul: 'Laten we opschieten. Wat staat er nog meer op de agenda?'

'Kongo, crisis van de EEG, correspondentie van de secties,' antwoordde Paul, hem angstig aankijkend.

'Er is ook een brief van Mien Sneevliet,' voegde ik eraan toe, 'staat die niet op de agenda?'

'Die onzin,' mompelde Paul geïrriteerd.

'Geen onzin,' bracht ik ertegenin, hoe rottig ik het ook vond dat zij een brief had geschreven, 'zij heeft recht op een antwoord.'

'Waarover?' wilde Joseph Clayton weten?

'Ik heb mede namens Martin in Amsterdam een proces aanhangig gemaakt tegen een stalinistische agent, die bij de Duitse geheime dienst schijnt te hebben gewerkt en naar

Oost-Duitsland is overgelopen. Hij heeft in Oost-Berlijn een persconferentie gehouden, waarin hij beweerde dat Martin en ik in dienst van Von Gehlen zouden staan. Wij hebben hem gedagvaard wegens laster, en zijn advocaat heeft een waarborgsom van tweeduizend gulden geëist omdat Martin niet in Nederland woont. Dat geld moest er bijtijds komen, om geen termijn te laten verstrijken, en is door Mien Sneevliet geleend. Dat is een jaar geleden. Nu vraagt zij het geld terug.'

'Krankzinnig om zo'n proces te beginnen,' schreeuwde Jacques Meyerson plotseling.

'Krankzinnig? En le Vieux destijds? Die onderstreepte dat we ons tegen de laster van de Moskou-processen moesten verweren. Dat was volgens hem het enige middel om de door Stalin beoogde demoralisatie van onze mensen doeltreffend te bestrijden.'

'In Amsterdam zeker,' schamperde Meyerson opnieuw. 'Daar is geen enkel besluit toe genomen door ons Secretariaat.'

Jammer genoeg was Pietro Milano wegens ziekte afwezig, maar gelukkig had ik zijn brief bij mij, en ik las voor: 'Turiijn, 28 november 1961. "Ik heb de schandalige aanval door de stalinisten zowel tegen jou als tegen Martin gelezen (natuurlijk om onze beweging te discrediteren). Onze vriend en ik zijn van mening dat er een klacht moet worden ingediend en ik heb onze vrienden in Frankrijk reeds geschreven dat zij contact moeten opnemen met een advocaat. Ik geloof dat jij in Nederland een klacht moet indienen."'

'Dat schrijft Pietro,' zei Joseph Clayton plotseling, 'dat is geen beslissing.'

'Maar Pietro was toen secretaris van het Wereldsecretariaat,' antwoordde ik hem scherp.

'Ik stel voor dat we de brief van de agenda afvoeren,' interrumpeerde Paul Firelle, terwijl hij hem in een map wilde leggen.

‘Dat gaat zo maar niet,’ riep ik. ‘Het secretariaat zal tenminste antwoord moeten sturen aan Mien Sneevliet. Al wordt er maar een regeling getroffen, daar is zij al tevreden mee.’

Paul boog zich over naar Jacques, die geërgerd met zijn hoofd schudde. Joseph Clayton stond plotseling op, stroopte zijn omlaaggezakte rechtermouw omhoog, pakte de rugleuning van zijn stoel beet en zei, terwijl je elk woord kon spellen: ‘Wat voor soort trotskist ben jij eigenlijk om onze tijd te verknoeien met dirty geldkwesties.’

De kamer begon voor mijn ogen te draaien, en het scheen alsof de met schilderijen behangen muren mij uitlachten, een tong uitstaken of naar mij wilden spugen. Kon ik maar weggaan. Kon ik ze maar toeschreeuwen: ‘Rotzakken dat jullie zijn?’ Dat mag niet, je zit hier voor de tendens, een conflict maken voor zo’n ellendige geldgeschiedenis, dat gaat niet, dat kun je niet verantwoorden tegenover Martin, maar als je thuiskomt zal Mien Sneevliet je vragen naar een beslissing, en zij heeft toch recht op haar geld, of op een briefje desnoods dat het er niet is, ook al is het niet waar.

‘Het Kremlin stuurt geen antwoord op brieven van revolutionairen,’ riep ik ten einde raad. ‘Mien Sneevliet heeft ons willen helpen. En Martin en ik hebben recht op solidariteit van de Wereldpartij.’

‘Shut up,’ schreeuwde Joseph Clayton. Verschrikt keek Paul Firelle naar Jacques Meyerson, die strak voor zich uit keek, toen zei: ‘Het volgende punt.’

‘Dan ga ik weg,’ gromde ik, en ik wou al opstaan, maar dat zou ze ook niet lukken, en toen stelde ik de volgende motie voor: ‘Het Wereldsecretariaat heeft de kameraden Martin en Santen aangeraden een proces te beginnen tegen de laster van een Oostduitse stalinistische agent. Het Wereldsecretariaat beslist ook de verantwoordelijkheid voor het proces en voor de kosten van dit proces op zich te ne-

men, zelfs als het niet mogelijk is deze onmiddellijk te betalen. Intussen zal het Wereldsecretariaat naar de nodige middelen in dit opzicht zoeken.'

'Wie is ertegen?' vroeg Paul Firelle. Geen enkele hand ging omhoog. 'Dan stel ik ook de volgende motie voor,' vervolgde hij: 'Geen enkel lid van het Wereldsecretariaat kan zich verbinden tot uitgaven voor de Wereldpartij die hoger zijn dan vijftientig dollar, tenzij het Wereldsecretariaat dit heeft beslist.'

Terwijl ik haastig op het perron van het Centraal Station sprong, vroeg ik mij af wat ik tegen mijn collega's van de nachtploeg moest zeggen, want drie kwartier te laat komen zonder geldig excuus, en dat op zondagavond... Het vroor buiten als eens, in die koude oorlogswinter, maar mijn gezicht gloeide en dampte in de avondkilte. Er stond geen tram. Ik rende naar mijn werk om geen minuut meer te verliezen. Buiten adem kwam ik op de afdeling, waar gelukkig geen collega's te bekennen waren, want ieder was druk aan het werk, in een telefooncel, op de telexafdeling.

Ik lag in bed en kon niet slapen. Zodra ik mijn ogen sloot verdween mijn gevoel van evenwicht, leek het alsof ik in een schip lag dat door golven heen-en-weer werd gesmaakt. 'Ben jij daar, Sal?' vroeg Bep slaperig omdat ik tegen haar aan schokte, en ik kon niet antwoorden, want anders moest ik huilen. Het zweet brak mij aan alle kanten uit, en het water kwam mij tot aan de lippen, spoelde in mijn keel zodat ik bijna stikte, en ik schreeuwde: 'Help mij toch, help mij toch.'

'Hij heeft zware koorts,' hoorde ik in de verte een manstem zeggen, en Bep vroeg: 'Wat is het, dokter?'

Zelfbeheer

‘Beste Sal,’ schreef Miranda, ‘wij hopen alle twee dat je weer heel vlug gezond zal zijn. Martin verzoekt je *zonder mankeren* aan het feest van onze tante deel te nemen dat voor het eind van de maand is vastgesteld. Je *moet* absoluut zien wat voor dingen er gebeuren.’

Maar ik ging naar de dokter voor controle, kwam thuis en stortte opnieuw in. Blijvend herstel was uitgesloten als ik niet, althans tijdelijk, mijn politieke werkzaamheden staakte.

Eindelijk was er tijd om te lezen, en met afgunst ontdekte ik dat Lenin zich bezorgd maakte over kameraden die ziek waren geworden, ze als het ware koesterde, terwijl ik het gevoel had dat mijn ziekte als een misdaad werd beschouwd. In Trotsky's brieven, tijdens de Burgeroorlog geschreven, drong hij erop aan gewonde, ingestorte Roodgardisten niet te vergeten, want eens waren het toch fameuze kerels, en ik had toch ook mijn best gedaan al die tientallen jaren. Mij scheen men nu niet meer te kennen. Toen kwam Max, maakte een babbeltje en vertrok. Een maand later was hij er weer. Hij gaf mij een gestencild, voor de beweging vervaardigd verslag van een bijeenkomst van de Europese leiding, met de mededeling: ‘Kameraad Sal is hersteld en hervat zijn activiteit. Het bureau rekent erop dat hij aan de volgende bijeenkomst zal deelnemen.’

Als een geblinddoekte heb ik gereageerd op al die pogin-

gen om mij te dwingen, en mijn woede werd door wanhoop ingegeven.

Wanhoop. Ik heb het woord gevonden, want het vertrouwen dat ik eens in de Wereldpartij stelde, en de hoop die zij voor mij vertegenwoordigde, zijn verdwenen.

Er zijn nu drie Wereldpartijen van dezelfde naam: één geleid door Jacques cum suis, de andere door Jaime, de derde door James Burton, misschien intussen in nieuwe variaties. Het is te veel van het goede en getuigt van een verwarring, een gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel dat van revolutionaire leiders karikaturen maakt.

Ik weet dat jij er ook zo over denkt, Martin, en dat je tegenover de verscheurde Wereldpartij stelt: een internationale tendens van revolutionaire marxisten, die strijdt voor de verwezenlijking van het zelfbeheer in alle socialistische bewegingen en activiteiten, voor het communisme met een menselijk gezicht. Het kost mij geen moeite daarmee te sympathiseren, en toch doe ik niet meer mee. Ik ben haast letterlijk voor je door het vuur gegaan. Dat was niet leuk, maar het was voor de goede zaak.

Mijn eigen kameraden slaagden er ten slotte in wat de tegenstander niet gelukte: mij ziek te maken. Maar daarvoor ben ik niet, als jonge kerel destijds, lid geworden van de Wereldpartij. De strijd tegen de onderdrukking trok mij aan, en ik zal altijd aan de kant van de onderdrukten blijven staan. Ik zie duidelijk, zoals je het na onze invrijheidstelling zei, dat bij de ontwikkeling van de atoomwapens een Derde Wereldoorlog de mensheid met de ondergang bedreigt, en dat daartegen moet worden gestreden.

En toch doe ik niet meer mee. Ik kan me niet meer voegen naar de wil van mensen die zich voortdurend boven mij stellen, mij gebruiken als dit nuttig is, mij in een hoek trappen als het ze anders uitkomt. Daarvoor heb ik te veel geleden in mijn leven. Ook voor mij geldt het recht op zelfbeheer. Ik neem mijn lot in eigen handen.

Vertalingen

Deel 1 Martin

Parijs

Voilà Sal Santen de la Hollande. Il a perdu toute sa famille. – Dit is Sal Santen uit Holland. Hij heeft zijn hele familie verloren.

Elle est la fille de Sneevliet. – Zij is de dochter van Sneevliet.

Je n'ai pas de temps. – Ik heb geen tijd.

Le Vieux. – De Oude, aanduiding voor Trotsky.

C'est mon père. – Het is mijn vader.

Tu es juif. – Je bent jood(s).

Impossible. – Onmogelijk.

Pour faire l'amour. – Om er te vrijen.

Pour préparer la révolution. – Om de revolutie voor te bereiden.

La Sainte Famille. – De Heilige Familie.

Six o'clock. – Om zes uur.

Viens vite. – Kom, vlug.

You must come regularly. – Je moet regelmatig komen.

You must work for the movement. – Je moet voor de beweging werken.

I shall speak about it. – Ik zal erover spreken.

Vrijgesteld

Arriverons mardi. – Wij komen dinsdag.

C'est pour les élections. – Het komt door de verkiezingen.

C'est un bon camarade. – Het is een goede kameraad.

Derde Wereldcongres

Un buen compañero francés. – Een goede Franse kameraad.

No son revolucionarios. – Het zijn geen revolutionairen.

Ces petits bourgeois. – Die kleinburgers.

Pourquoi tu t'en vas? – Waarom ga je weg?

Tu as beaucoup d'autres qualités. – Je hebt vele andere kwaliteiten.

I want to live for the movement, not from the movement.
– Ik wil voor de beweging leven, niet van de beweging.

But Bep has to live, she is nog so strong, and we have three children. – Maar Bep moet leven, zij is niet zo sterk, en wij hebben drie kinderen.

Moi je n'ai pas de faiblesses. – Ik heb geen zwakten.

You must take the decision yourself. – Je moet zelf de beslissing nemen.

You know Ted Lewis from the Australian party? – Je kent Ted Lewis van de Australische partij?

Fulltimer. – Vrijgestelde.

Sui generis. – Met een eigen, bijzondere aard.

Tu sais que je t'aime beaucoup? – Weet je dat ik veel van je houd?

Alors, tu partiras comme touriste. – Nou, dan ga je er als toerist naar toe.

We shall dress you like a gentleman. – We zullen je als een heer kleden.

Return-ticket. – Retourbiljet.

! Adiós compañeros! – Vaarwel kameraden!

Deel 2 ! Adiós compañeros!

Heenreis

Tu m'as insulté. – Je hebt me beledigd.

Then I go back to Holland. – Dan ga ik naar Holland terug.

Voyage de Sal en Amérique Latine. – Reis van Sal naar Latijns-Amerika.

Tu ne le regretteras jamais. – Je zult er nooit spijt van hebben.

A la guerre comme à la guerre. – Nood breekt wet.

Maldonado

Jaime no puede venir. – Jaime kan niet komen.

Es una cosa muy particular. – Het is een heel bijzondere geschiedenis.

Lo sé. – Dat weet ik.

Como te vas? – Hoe ga (loop) je?

Como te va? – Hoe gaat het met je?

Yo pariah. – Ik paria.

Lo siento, compañero. – Het spijt mij, kameraad.

Cocina de los pobres. – Gaarkeuken.

Excuso, compañero. – Excuus, kameraad.

Buen compañero. – Goede kameraad.

Bastante para vivir. – Genoeg om te kunnen leven.

Es nada, no es nada. – Niets, het betekent niet.

Sección. – Sectie.

Buenos Aires

Han volado mi portefolio. – Ze hebben mijn portefeuille gestolen.

Es imposible, no es posible. – Dat is onmogelijk, het kan niet.

Un gran abrazo. – Een stevige omhelzing.

Gran dirigente. – Groot leider.

Confederación General de Trabajadores. – Algemene Confederatie van Arbeiders.

Compradores. – Handlangers.

For a Labor Party now. – Voor een Arbeiderspartij nu.

Partido obrero, basado en los sindicatos. – Arbeiderspartij, gebaseerd op de vakbonden.

La Paz

Gaucha. – Cowboy.

Tortillas. – Maïskoeken.

Ladrones. – Dieven.

Dirigente obrero. – Arbeidersleider.

Como no. – Wat dacht je.

Macanudo. – Geweldig.

Demasiado flojo. – Te slap, te week.

Oye Jaime. – Luister eens, Jaime.

Calle. – Straat.

Movimiento Nacional Revolucionario. – Nationaal Revolutionaire Beweging.

Central Obrera Boliviana. – Boliviaanse Arbeiders Centrale.

Grosso modo. – In grote lijnen.

Reforma agraria. – Agrarische hervorming.

Naranjada. – Ranja.

Acte de présence. – Bewijs van aanwezigheid.

Qué viva... – Leve...

Abajo el imperialismo yankee. – Weg met het Amerikaanse imperialisme.

Ex-Comunidad de Ayopaya. – Voormalige Commune

van Ayopaya.

Los campesinos de Caquiaviri. – De boeren van Caquiaviri.

Siglo Veinte. – Twintigste Eeuw.

Burracho. – Dronken.

No es posible, señor. – Dat kan niet, meneer.

Jefe de la policía. – Politiechef.

De identificación. – Van identiteit.

Es una idea. – Dat is een idee.

Hay que darme una comisión. – Dan moet u me commissiegeld geven.

Cuánto, – Hoeveel.

Somos Chilenos. – We zijn Chilenen.

Santiago

Partido Socialista Popular. – Socialistische Volks Partij.

Médico. – Arts.

Pequeño burgués. – Kleinburger(lijk).

Les camarades de là-bas te saluent. – De kameraden daar-ginds (uit Parijs) laten je groeten.

Terugreis

Qué barco. – Welk schip.

No señor, no puede ser, no es posible. – Nee meneer, dat kan niet, dat is niet mogelijk.

Mire señor. – Kijk, meneer.

C'est épouvantable. – Het is verschrikkelijk.

D'accord. Dans une demi-heure. – Goed. Over een half uur.

Ecoute. – Luister.

Tu es fou. – Je bent gek.

You know that letter? – Ken je die brief?

Deel 3 Oude bolsjewiek
De Gaulle

Les frères algériens. – De Algerijnse broeders.

Stupide. – Dom.

What next? – Wat volgt?

Amsterdam

Hello, mister Sal. – Hallo, meneer Sal.

Il y a des choses importantes. – Er zijn belangrijke dingen.

Tu comprends? – Begrijp je?

Verdeeld

Often we have ridiculed the valise carriers, almost all of them intellectuals who view an immediate act of material support for the Algerian revolution as the principal task of French revolutionaries in the present period. – Dikwijls hebben we de kruiers, bijna allemaal intellectuelen, belachelijk gemaakt die in een onmiddellijke daad van materiële steun aan de Algerijnse revolutie de voornaamste taak van Franse revolutionairen in de huidige periode zien.

It is certain that the patient task of constructing a revolutionary organization capable of intervening effectively when a revolutionary situation presents itself, holds priority even in this epoch in France. – Het is zeker dat de geduldige taak van het opbouwen van een revolutionaire organisatie, die in staat is doeltreffend tussenbeide te komen wanneer zich een revolutionaire situatie voordoet,

zelfs in dit tijdperk in Frankrijk voorrang heeft.

Bien, c'est fini. – Goed, het is afgelopen.

C'est scandaleux. – Het is schandalig.

Oude bolsjewiek

Tu poses des questions comme un petit policier. – Je stelt vragen als een politieagentje.

Chapeau bas pour Sal, il est un Vieux Bolchévique. – Hoed (pet) af voor Sal, hij is een Oude Bolsjewiek.

Le frère

Dis que tes parents sont venus. – Zeg dat je ouders zijn gekomen.

Des parents. – Familieleden in het algemeen.

Il n'y a pas de retour. – Er is geen weg terug.

Er is geen terug

Non, il n'y a pas de retour. – Nee, er is geen weg terug.

Aan gene zijde . . .

Je n'ai rien dit. – Ik heb niets gezegd. Moi non plus. – Ik ook niet.

Het verhoor

What do you know about this question, mister Martin? –

Wat weet u van deze kwestie, meneer Martin?

I don't know anything. – Ik weet er niets van.

Ils nous donneront huit ans. – Ze geven ons acht jaar.

Is it possible that after our condemnation we shall be placed in the same prison? – Is het mogelijk dat wij na onze veroordeling in dezelfde gevangenis worden geplaatst?

You can ask it, but you won't get eight years. Then you should have committed a murder. Perhaps two-and-a-half or three. – Dat kunt u vragen, maar jullie krijgt geen acht jaar. Dan zouden jullie een moord moeten hebben begaan. Misschien twee-en-een-half of drie.

Je pense qu'on a le droit de commettre suicide si la misère dure trop. – Ik geloof dat men het recht heeft zelfmoord te begaan als de ellende te lang duurt.

Pourquoi pas? Si la vie perd sa dignité? – Waarom niet? Als het leven zijn waardigheid verliest?

Ecoute, Martin, je peux prendre toute la responsabilité. – Luister, Martin, ik kan alle verantwoordelijkheid op mij nemen.

Niemandslaan

Mais non, Martin. – Nee toch, Martin.

C'est la logique de l'affaire. – Dat is de logica van de zaak.

Je sais. C'est une thèse possible. – Dat weet ik. Het is een mogelijke stelling.

Brief aan Bep

Mais il est sur les genoux pour le Parti Mondial. – Maar ligt op zijn knieën voor de Wereldpartij.

Afscheid

Il faut que tu viennes aussi vite que possible. – Je moet zo gauw mogelijk komen.

Deel 4 Zelfbeheer *Briefwisseling*

Quorum. – Vereist minimum aantal aanwezigen om beslissingen te mogen nemen.

Wereldsecretariaat

You know, Sal. – Weet je, Sal.

Tout le monde d'accord? – Is iedereen het er mee eens?

Dirty – Smerig.

Shut up. – Donder op.